

Krzysztof Spychała

KIRKUTY na Śląsku Opolskim

OPOLE 2019

Krzysztof Spychała

Kirkuty na Śląsku Opolskim

Narodowy Instytut Dziedzictwa
Oddział Terenowy w Opolu
45-023 Opole, ul. Krawiecka 13
e-mail: ot.opole@nid.pl
www.edd.nid.pl; www.nid.pl

Opracowanie: Krzysztof Spychała

Redakcja i korekta: Krzysztof Kleszcz

Fotografie: Krzysztof Spychała, Paweł Uchorczak (fot. z lotu ptaka), Katarzyna Latocha (fot. Strzelce Opolskie, Biskupice), archiwum NID OT Opole, archiwum WUOZ Opole

Na okładce: Miejsce, fot. ze zbiorów OT NID w Opolu

Projekt graficzny, skład, łamanie: Ewelina Skut

Druk: Drukarnia Kolumb

@ Narodowy Instytut Dziedzictwa

Publikacja sfinansowana ze środków Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
w ramach Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017-2022.

ISBN: 978-83-66160-33-0

Szanowni Państwo,

cmmentarze żydowskie zwane są eufemistycznie „domami Życia (bet ha-chajim). Jest to wyraz wiary w życie wieczne. Zrodziła się ona w biblijnym Izraelu w okresie hellenistycznym (III-II w. przed Chr.), choć jej źródła można dostrzegać już w Ezechielowym opisie ożywienia suchych kości (Ez 37,1-14). Dramatyczne dzieje Izraela sprawiły, że naród został rozproszony po licznych ziemiach, na których diaspory żydowskie tworzyły silne gminy, uczestniczące w życiu społecznym danego kraju czy państwa. Jak wiadomo9 tereny dzisiejszej polski były zamieszkiwane przez wyznawców judaizmu już ok. 1000 lat temu, dotyczy to również Śląska. Spoglądając na mapę „Judaica Opola” rozpoznajemy wiele obiektów, które w przeszłości należały do ludności żydowskiej w mieście. Szczególnie znaczenie miała wspaniała nowa synagoga, spalona w 1938 roku, (podczas tzw. Kristallnacht). Aktualnie o dawnej obecności tej społeczności świadczy cmentarz przy ul. Granicznej. Nie wszyscy mieszkańcy miasta wiedzą o jego istnieniu. Podobnie ma się sprawa z wieloma innymi kirkutami rozszanymi po wielu miejscowościach na Śląsku Opolskim. Warto przy tym wspomnieć najnowsze opracowanie ks. Stanisława Rabejia oraz p. Haliny Łabędzkiej: „Opolski cmentarz żydowski w XIX wieku”, Opole 2018.

W judaizmie cmentarz ma szczególną wartość i nie może być naruszony, gwarantując tym samym spokój zmarłym aż do dnia Sądu Ostatecznego. Takim znakiem wiary Izraela są wszystkie nekropolie żydowskie. Mają one również wartość historyczną i SA cennymi pomnikami dziejów przeszłości tej części Śląska.

Z wielką radością przyjmujemy informację o kolejnym opracowaniu, którego tematyka dotyczy żydowskich cmentarzy na Śląsku Opolskim autorstwa p. Krzysztofa Spychały. Jako archeolog z wykształcenia oraz długoletni zastępca wojewódzkiego konserwatora zabytków w Opolu, a przy tym wielki pasjonata przeszłości, jest osoba niezwykle kompetentną do zajęcia się tematyka zawarta w opracowaniu. We wstępie Autor prezentuje rys historyczny obecności diaspory żydowskiej na terenach dzisiejszej Polski oraz dawnej Rzeczypospolitej, a następnie przechodzi do szczegółowego tematu: „Kirkuty - materialne relikty kulturowego dziedzictwa Żydów”. Dowiadujemy się, że na Śląsku Opolskim znanych jest 35 nekropolii żydowskich, spośród których w 32 miejscach zachowały się

ich relikty. Opis tych obiektów stanowi zasadniczą część publikacji. Autor postępuje metodycznie i w systematyczny sposób opisuje poszczególne cmentarze żydowskie, poczynając od Białej w powiecie prudnickim, a na Wołczynie w powiecie kluczborskim skończywszy. W zastosowanym schemacie prezentacji pojawiają się następujące punkty: nazwa miejscowości, położenie geograficzne, forma ochrony, historia gminy żydowskiej w danej miejscowości i jej nekropolii. Na zakończenie pojawia się punkt: „Czy wiesz, że...”, w którym zawarte są ciekawe informacje związane z miejscem. Całość wieńczy notatka na temat stanu zachowania nekropolii. Bardzo cennym dodatkiem do tekstu są liczne fotografie, dokumentujące wygląd cmentarza i jego otoczenia (często pojawiają się stosowne plany).

Opracowanie bardzo rzetelnie informuje o przeszłości gmin żydowskich na Śląsku Opolskim oraz ich nekropoliach. Autor sięgnął po liczne opracowania tematyki, co znalazło swój wyraz w dołączonej bibliografii. Odnosi się ona zarówno do tematyki ogólnej, jak i poszczególnych miejscowości. W ten sposób czytelnik otrzymuje bardzo kompleksowe opracowanie. Jest ono nie tylko przewodnikiem po nekropoliach żydowskich, lecz również po ważnych miejscach Opolszczyzny, często niestety zapomnianych, a jednak godnych przywrócenia im właściwej pozycji na mapie tej części Polski. Jestem przekonany, że opracowanie p. Krzysztofa Spychały odpowiada na zapotrzebowanie zarówno środowisk zajmujących się judaikami na Śląsku, jak i tych wszystkich, dla których przeszłość śląskiej ziemi nie jest sprawą obojętną. Znajomość dziejów miejsca zamieszkiwania (nawiedzenia) należy do podstawowych znamion świadomości cywilizacyjnej człowieka. Dzięki niniejszemu opracowaniu możemy sięgnąć do pewnego skrawka tej przeszłości, a tym samym zrozumieć miejsca naszego przebywania.

o. prof. dr hab. Andrzej S. Jasiński OFM
Uniwersytet Opolski

Kirkuty – żydowskie nekropolie są praktycznie jedynymi obiektami na terenie Śląska Opolskiego, które przypominają współczesnym o tym, że przed wiekami w Śląskie środowisko chrześcijańskie przywędrowali Żydzi, lud o innej kulturze i obyczajach, lud, który mówił innym językiem i wyznawał inną religię. Wraz z karawanami kupieckimi ciągnącymi z zachodu Europy ku dalekiej Azji przez Śląsk starozakonni szukali dla siebie i swoich rodzin miejsc gdzie mogliby się osiedlić. Przybywali jako obcy. Ale z każdym stuleciem stawali się częścią społeczeństwa, w którym mieszkali, język polski czy niemiecki stawał się ich językiem. Razem mieszkali i pracowali, przeżywali radości i smutki, mieli przyjaciół i wrogów. Mijał czas, rodziły się nowe pokolenia, a oni współhistnieli z Polakami, Ślązakami, Czechami i Niemcami. Były dekady współpracy i wzajemnych korzyści, ale też długie dziesięciolecia wrogości.

Na Śląsku Opolskim znanych jest 35 nekropolii żydowskich lub miejsc po nich. Spośród tychże tylko lokalizacja trzech średniowiecznych (Brzeg, Nysa, Prudnik) nie jest znana. Lokalizacja pozostałych została potwierdzona w terenie. Podczas weryfikacji kirkutów w terenie stwierdziłem, że ich stan - tych chronionych wpisem do rejestru zabytków, i tych nie objętych ochroną konserwatorską - jest zły. W niniejszym opracowaniu opisałem stan ich zachowania. Wszystkie kirkuty oraz miejsca po nich wymagają szybkich i profesjonalnych działań niezbędnych do ich ochrony i zachowania. Bardzo ciekawym obiektem, który wymaga wykonania badań jest nekropolia w Praszcze. Inskrypcje i sepulkralne przedstawienia wanitatywne wyryte na kilkuset zgromadzonych macewach, prawdopodobnie zachowanych w dobrym stanie, mogą uzupełnić wiedzę o społeczności żydowskiej mieszkającej w Praszcze, na pograniczu ówczesnego państwa polskiego i niemieckiego.

Pani dr Joannie Banik i Panu dr. Krzysztofowi Kleszczowi dziękuję za merytoryczną pomoc w redagowaniu i opracowaniu tekstów tego przewodnika po kirkutach województwa opolskiego.

Krzysztof Spychała
Narodowy Instytut Dziedzictwa

Na tereny dzisiejszej Polski, dawnej Reczypospolitej i Śląska pierwsi osadnicy żydowscy dotarli już w 2 poł. XII w. Znana jest informacja o transakcji pomiędzy możnowładcą dolnośląskim Piotrem Włostowicem a nieznanym z imienia Żydem. Dotyczyła ona kupna wsi Tyniec Mały. (Wodziński, 1996, s.39) W XIII i XIV w. rozpoczęła się migracja wyznawców judaizmu. Coraz liczniej przybywali oni do miast śląskich jako kupcy i osadnicy kolonizacyjni sprowadzani przez lokalnych władców w ramach lokowania miast. Z zachodu Europy na wschód Żydzi z niemieckiej diaspory rozpoczęli wędrówkę w poszukiwaniu lepszych warunków życia lub uciekali przed prześladowaniami. (Borkowski, 2008, s.6) Do osiedlenia się Żydów w miastach i wioskach na ówczesnych ziemiach śląskich zachęcały ich przywileje nadawane przez śląskich księży, którzy wzorowali się na wcześniej wydanych prawach przez władców Polski, Czech, Austrii i Węgier, m.in. przez księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego w 1264 r. znane jako Statuty Kaliskie. (Wodziński, 1996, s.43) Porządkowały one głównie problemy gospodarcze, organizacyjne i kulturowo-religijne gmin żydowskich oraz określały zasady działalności kredytowej i handlowej Żydów, regulowały ich relacje z chrześcijanami, a przywileje wydawane odrębnie przez poszczególnych śląskich możnowładców zapewniały starozakonnym pełną ochronę i opiekę. Żydzi byli bowiem m.in. dobrymi doradcami finansowymi oraz rzetelnymi podatnikami.

Z czasem coraz lepsza sytuacja materialna ludności wyznania mojżeszowego, odmienność kulturowa i religijna, spowodowała, że w XIV i XV w. Żydzi jako innowiercy

zaczęli spotykać się z szykanami ze strony miejscowych mieszczan i kupców. Posądzeni byli o powodowanie nieszczęść, wzniesienie pożarów, zatrucie studni, roznoszenie chorób, a nawet mordy rytualne i profanacje. Powodowało to ich prześladowania i dyskryminację, doświadczali aktów wrogości i pogromów, niszczone ich synagogi i kirkuty, m.in. kamienie nagrobne używane były jako budulec do wzmocnienia budowli obronnych. (Wodziński, 1996, s.45) Wystąpienie mnicha Jana Kapistrana w 1453 r. we Wrocławiu, oskarżającego Żydów o profanację hostii, doprowadziły do zabicia i spalenia na stosie 41 starozakonnych oraz wypędzenia pozostałych z miasta. Data ta jest kresem średniowiecznej fali osadnictwa żydowskiego na Śląsku. (Wodziński, 1996, s.46)

Żydzi mieszkający na Śląsku przetrwali dekady prześladowań i dostosowali się do warunków określanych przez lokalne władze. W XVI – XVII w. starozakonni byli już stałą częścią społeczeństwa śląskich miast i wsi. Ale rosnąca konkurencja pomiędzy kupcami żydowskimi a chrześcijańskimi i bogacenie się Żydów wywoływało niezadowolenie wśród mieszczan, którzy składali liczne skargi na wyznawców judaizmu do władz cesarskich w Wiedniu. W tym czasie radni wielu miast wykorzystywali nieprzychylną atmosferę wobec Żydów i kolejno przyjmowali przywilej króla Czech Władysława de non tolerandis Judaeis. Jednakże książę opolsko-raciborski margrabia Jerzy Hohenzollern starał się nie dopuścić do usunięcia Żydów z miast swojego księstwa, wskazując w swoich rozmowach z mieszczanami na korzyści ekonomiczne dla państwa wynikające z obecności Żydów. (Walerjański, 2005, s.31) W 1559 r. cesarz Ferdynand I wydał edykt o wygnaniu Żydów z ziem Habsburgów, a w 1563 r. edykt zakazujący wyznawcom judaizmu osiedlenia się w miastach. Musieli oni sprzedać i opuścić swoje domy. Przez kolejne dekady mieszkali na przedmieściach miast i w wioskach trudniąc się handlem i rzemiosłem. Także czas wojen i zmian społeczno-politycznych na Śląsku od XVI do XVIII w. nie sprzyjał egzystencji starozakonnych w tym regionie. Wyludnienie oraz trudna sytuacja ekonomiczna po wojnie 30-letniej sprawiła, że władze wielu miast były przymuszone do wydawania zgody na osiedlenie się rodzin żydowskich w miastach. Traktat Westfalski z 1648 r. kończący wojnę trzydziestoletnią uzależnił wydanie zgody na osadnictwo żydowskie od decyzji właścicieli ziemskich. Oni to określając Żydom zasady pobytu i pracy w swoich włościach, ustalali m.in. wysokość podatków i czynszu. Akceptacja pobytu starozakonnych na Śląsku w XVII w. przez władze miejskie i właścicieli ziemskich wynikała głównie z potrzeb gospodarczych i ekonomicznych. Kolejny wiek XVIII przyniósł jeszcze większą pożogę na Śląsku. Zniszczenia, które dotknęły tę ziemię podczas wojen śląskich dotknęły także społeczność żydowską. W wyniku wojen Śląsk włączony został do Królestwa Pruskiego. Początkowo życie wyznawców judaizmu nie zmieniło się, jednak z czasem król Fryderyk II wprowadził im ograniczenia swobód i nakładał kolejne podatki, wydając wiele aktów prawnych regulujących status Żydów na Śląsku. Sprawiało to, że życie społeczności żydowskiej oraz możliwości i organizacja pracy w dużym stopniu określone były przez przedstawicieli Królestwa Pruskiego.

Dopiero idee rewolucji francuskiej wpłynęły na władze pruskie, które wprowadziły reformy zmieniające położenie społeczności żydowskiej w Królestwie Pruskim, w tym na Śląsku. Dokumentem uznającym Żydów

pełnoprawnymi obywatelami Królestwa Pruskiego był Edykt o stosunkach obywatelskich wydany 11 marca 1912 r. przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma. Historycy określają go jako edykt emancypacyjny. (Walerjański, 2005, s. 31; Borkowski, 2008, s.7) Warunkiem uzyskania obywatelstwa pruskiego było przyjęcie niemieckich nazwisk i imion oraz posługiwanie się językiem niemieckim. Zgodnie z edyktem starozakonni mieli prawo do swobodnego osiedlenia się, wykonywania zawodu, odbywania praktyk religijnych oraz nabywania nieruchomości, mogli studiować i pracować na wyższych uczelniach oraz w pruskiej administracji państwowej. Edykt zniósł dotychczasowe regulacje dot. wyznaniowych gmin żydowskich, nałożył na Żydów obowiązek służby wojskowej i podporządkował społeczność żydowską sądownictwu pruskiemu. Na Śląsku edykt z 1812 r. przyczynił się do pełnej emancypacji Żydów w wielu dziedzinach życia, ale jednocześnie wiązało się to z asymilacją ze społeczeństwem, w którym mieszkali. W 1847 r. władze pruskie uchwałyły Pruskie prawo żydowskie: ustawę o stosunkach Żydów, która m.in. zreorganizowała funkcjonowanie gmin żydowskich. Potwierdzenie nadanych praw obywatelskich Żydom znalazło się w konstytucji przyjętej przez parlament pruski w 1850 r., a ostateczne równouprawnienie społeczeństwa żydowskiego w ramach państwa pruskiego określiła ustawa z 1869 r. Pod koniec XIX w. i na początku XX w. obywatele pochodzenia żydowskiego, oprócz zarządzania fabrykami i warsztatami, otrzymywali odpowiedzialne stanowiska i pełnili ważne funkcje w administracji państwowej i we władzach miejskich. Stali się oni ekonomiczną, kulturalną i naukową oraz społeczną i polityczną elitą wielu miast śląskich.

Zmieniająca się na początku XX w. oraz po I wojnie światowej koniunktura gospodar-

cza i ekonomiczna, a także relacje społeczne, sprawiły, że wyznawcy judaizmu zaczęli emigrować ze Śląska na zachód Europy. Dojście nazistów do władzy w Niemczech, „Noc Kryształowa” kiedy to palono synagogi i inne obiekty żydowskiego kultu religijnego oraz dyskryminacja i wystąpienia antyżydowskie, przyspieszyły emigrację, głównie bogatych

i wykształconych Żydów, na zachód Europy, do Stanów Zjednoczonych i Palestyny. Kres społeczności żydowskiej na Śląsku dokonał się podczas II wojny światowej, kiedy to wielu, spośród tych, którzy nie wyjechali na Zachód, zostało wywiezionych do obozów koncentracyjnych.

Kirkuty – materialne relikty kulturowego dziedzictwa Żydów

Wypełniając tradycję i nakazy religijne Żydzi przybywający na nowe tereny musieli zorganizować gminę wyznaniową, a najważniejszym zadaniem nowo powstałej gminy żydowskiej było uzyskanie miejsca pod założenie cmentarza. O ile utworzenie gminy wymagało tylko pozwolenia lokalnych władz, to założenie cmentarza wiązało się z kosztami zakupu gruntu. Koszt tworzenia cmentarza z zasady był bardzo duży, i dlatego kirkuty użytkowane były niejednokrotnie przez społeczność żydowskie z kilku miejscowości, m.in. kirkuty w Białej, Kraskowie i Miejscu.

Kirkuty zakładano w miejscowościach, w których mieszkała większa grupa ludności żydowskiej. Miejsce wybrane na lokalizację cmentarza wiązało się z tradycją żydowską. Ponieważ według tego obyczaju jego obszar był nienaruszalny do dnia Sądu Ostatecznego, a jednocześnie będąc miejscem nieczystym, musiał być położony poza miastem, poza terenem zabudowanym oraz musiał być ogrodzony. Pierwotnie było to ogrodzenie drewniane lub naturalny wał, a w czasach nowożytnych był to mur kamienny lub ceglany. Pochówki oznaczano stelami, bowiem one wskazywały „teren nieczysty”.

W obrębie cmentarza budowano dom przedpogrzebowy, a często także osobny budynek mykwy przeznaczony do rytualnych obmyć żydowskich. W obszarze kirkutu z zasady były wydzielane osobne kwatery na pochówki mężczyzn i kobiet oraz dzieci. Były też wydzielone małe kwatery gdy stosowano grzebanie rodzinami. W 2 poł. XIX i XX w. zdarzały się także pochówki małżeństwa w jednym grobie. Nad większością grobów, na niskim postumencie lub bezpośrednio na ziemi, ustawiano pomniki nagrobne zwane macewami. Te żydowskie stele wykonywane były z drewna, kamienia i żeliwa. Wg źródeł archiwalnych drewniane stele znane były z nekropolii w Białej i Miejsca. (Wodziński, 1996, s.68) Nieliczne macewy żeliwne prawdopodobnie w ramach niszczenia kirkutów przez niemieckich nazistów oraz grabienia w latach po II wojnie światowej zostały zezłomowane. Jedynie na pomniku opolskiego mogilnika zachował się żeliwny element dekoracyjny. Najczęściej stosowanym materiałem do wykonywania płyt nagrobnych był piaskowiec. Stele wykonywano także z marmuru (lub wapienia krystalicznego) i granitu, a nieliczne z bazaltu i wapienia (margla). Zazwyczaj

była to płaska płyta ustawiana pionowo, zakończona prostokątnym, trójkątnym lub półkolistym zwieńczeniem. Górną jej część wypełniała płaskorzeźba i ornament, a dolną inskrypcja. Niejednokrotnie miały one bogatą formę rzeźbiarską i architektoniczną, były sepulkralnymi dziełami sztuki. Na śląskich kirkutach XIX i XX w. oprócz pojedynczych macew występują pomniki w formie obelisków (m.in. w Kraskowie, Prudniku, Opolu, Dobrodzieniu), pochówków przykrytych tumbą (Dobrodzień, Paczków), kamiennych bram (Olesno, Dobrodzień) oraz wystawnych monumentalnych w formie aediculi grobowców (Prudnik). Na płaskich kamiennych stelach znajdują się typowe zdobienia sepulkralne charakterystyczne dla społeczności żydowskiej oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim, lub w obu językach na jednej macewie, opisujące zmarłą osobę. Przykładem nekropolii na bazie której można prześledzić rozwój gminy żydowskiej jest cmentarz w Białej. Duża liczba zachowanych oraz udokumentowanych macew tej nekropolii funkcjonującej od 1621 r. do 1938 r., pozwala poznać żydowską sztukę cmentarną od renesansu aż do lat międzywojennych oraz prześledzić zmienność stosowanych form np. kształtu macew i ich opracowanie plastyczne, symbolikę i literactwo, a także tekstów inskrypcji. (Woronczak J., Woronczak J.P., 2000, s.18-23) Na zachowanych macewach kirkutów Śląska Opolskiego widać symbolikę wynikającą z tradycji starozakonnych w formie płaskorzeźbionych przedstawień, m.in.: księgi, korony, dłoni w geście błogosławieństwa, złamanego drzewa, kwiatu lub świecy, ptaka i ptasiego pióra, dzbana z misą, pojedynczego kwiatu lub bukietu kwiatów, gwiazdy Dawida, gałązek palmy, i innych. Zarówno inskrypcje, jak i forma żydowskiej sztuki cmentarnej odzwierciedlają ówczesną „modę sepulkralną”, a także przemiany

społeczno-kulturowe ludności żydowskiej. Obrazują one stopniową asymilację Żydów z lokalną społecznością oraz ich utożsamianie się z kulturą państwa na terenie którego mieszkali, jak np. odchodzenie od języka hebrajskiego w inskrypcjach nagrobnych na rzecz języka niemieckiego. (Wodziński, 1996, s.61) Inskrypcje rzeźbione na kamiennych płytach nagrobnych to krótkie wyrażenia opisujące cechy charakteru osoby zmarłej czyli „jaka ona była” oraz określające społeczne znaczenie tej osoby, czyli jak bardzo była ceniona przez innych, np. kobieta skromna, czcigodna, zacna, a mężczyzna doskonały, wielmożny, uczony. Podawane także były cechy takie jak prawość, pobożność, pracowitość oraz informacje o więzach rodzinnych zmarłego. (Wodziński, 1996, s.89-90) Wszystkie opolskie cmentarze żydowskie lokowane były poza centrami ówczesnych miast i wsi. Spośród 32 kirkutów, w obrębie których zachowały się relikty historycznych elementów sepulkralnych, tzn. pochówki, macewy, ogrodzenie, starodrzew, 17 objętych jest ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego. Z pozostałych, kirkuty w Dębowej, Kraskowie, Leśnicy, Namysłowie, Nysie i Paczkowie, należy pilnie objąć prawną ochroną konserwatorską. W obrębie w/w mogilników żydowskich, choć bardzo zniszczonych i zaniedbanych, zachowały się pochówki na których stoją lub leżą stele, albo relikty pomników nagrobnych w postaci podstaw macew i obudów grobów. Często czytelne są pozostałości ogrodzenia, a nad nimi szumi starodrzew związany z założeniem kirkutu.

Dzisiaj te stare cmentarze to oazy zieleni widoczne wśród zabudowy miejskiej lub wśród pól. Nekropolie żydowskie objęta w swe posiadanie przyroda, która systematycznie zakrywa przed oczami niepożądanych gości pozostałości kirkutów. Okazały starod-

rzew liściasty i bluszcz, to oprócz fragmentów kamiennych płyt nagrobnych, charakterystyczny element opolskich mogiłek żydowskich. Na kilku cmentarzach drzewa nie tylko objęły w „posiadanie” obszar nekropolii, ale „objęły pod ochronę” kamienne stele opasując je pnem: macewa i drzewo stały się jedną całością (m.in. Biała, Olesno). Pośród steli i starodrzewu kirkutów Śląska Opolskiego niejednokrotnie rozciągają się wspaniałe roślinne dywany „utkane” z traw, bluszczu, barwinka i konwalii, a stojące jeszcze kamienne macewy są jakby kustoszami pamięci Żydów mieszkających przez stulecia na tych ziemiach.

Kirkuty są nie tylko historycznymi obiektami informującymi o obecności starozakonnych na Śląsku Opolskim, ale z czasem stały się kompleksami o walorach przyrodniczych, tworząc swoisty krajobraz kulturowo-przyrodniczy w poszczególnych regionach Opolszczyzny: wtopiony w szachownicę pól, porośnięty lasem, a często obudowany domami.

Przez tysiąclecia w każdej kulturze cmentarze były miejscami świętymi, był to obszar sacrum! Żydzi zachowując tradycje ojców grzebali swoich zmarłych na ziemi do której przybyli. Żyli, mieszkali i pracowali w swoich małych „ziemiach obiecanych” na Śląsku, na którym zatrzymali się podczas swojej wędrówki. Byli częścią ówczesnego społe-

czeństwa, bez względu na to czy był on pod władaniem władców czeskich czy polskich, cesarzy austriackich czy królów pruskich.

Gdy wchodziłem na teren kirkutu, wszystkie informacje, które uzyskałem o wyznawcach religii mojżeszowej mieszkających w danej miejscowości, tak archiwalne, z literatury, ze stron internetowych, pozostawały poza ogrodzeniem nekropolii. Stawałem pośród zachowanych nagrobków, które wyzwały pamięć o tych, którzy mieszkali na tych ziemiach jeszcze nie tak dawno i uświadamiałem sobie, że należy zacząć uczyć się pamiętać! Chociaż miałem świadomość przemijalności, świadomość zasad starozakonnych dot. zachowania kirkutu bez zmian, to jednak czułem przygnębienie i wstyd za XX i XXI-wiecznych wandalii. Stałem i patrzyłem na rozbite i zniszczone stele, dedykowane pamięci zmarłych Żydów, teraz także piękne dzieła sztuki wykonane z wielkim pietyzmem, szczelnie zapisane, opisujące życie wyznawcy judaizmu, Żyda, i czułem smutek. Zastanawiałem się co powodowało współczesnym człowiekiem, który nie mogąc już zniszczyć życia, niszczył grób? Stałem i patrzyłem, lecz nie znalazłem odpowiedzi, ani żadnego wytłumaczenia. Z czasem ogarniały mnie tylko spokój i cisza, ozdabiana śpiewem ptaków i szumem starych drzew oraz przejmujące poczucie bezradności wobec wandalizmu...

Krapkowice, fot. ze zbiorów OT NID w Opolu

Na wszystkich opisywanych cmentarzach przede wszystkim jest konieczność:

- » Wykonania natychmiastowej i systematycznej pielęgnacji zieleni, tzn. odkrzaczenia i uporządkowania krzewów, oraz przycięcia starodrzewów;
- » Wykonania fachowej inwentaryzacji grobów i macew oraz przeprowadzenia badań związanych z rozplanowaniem cmentarza m.in. określenie usytuowania obiektów architektonicznych (dom przedpogrzebowy, mykwa);
- » Uporządkowania fragmentów macew oraz obmurówek leżących zapewne na wtórnych miejscach; należałoby je zebrać i utworzyć w obszarze kirkutu np. lapidarium;
- » Uporządkowania pochówków i macew, bowiem część z nich została intencjonalnie przewrócona i rozbita;
- » Konserwacji macew, bowiem powierzchnia płyt kamiennych, wykonanych zwłaszcza z piaskowca lub wapienia, koroduje zacierając inskrypcje;
- » Naprawy lub odbudowy ogrodzenia;
- » Oznaczenia tablicą informacyjną przy bramie kirkutu oraz drogowskim od granic danej miejscowości;
- » Objęcia ochroną jako pomniki przyrody drzewa starodrzewu np. leciwe dęby lub lipy rosnące na cmentarzach m.in. w Nysie, Dobrodzieniu, Oleśnie, Paczkowie, Leśnicy;
- » Ze względu na dobry ogólny stan zachowania oraz ilość zachowanych macew mających dużą wartość historyczną i artystyczną, pilnego wpisu do rejestru zabytków woj. opolskiego wymagają kirkuty w Dębowej, Kraskowie, Leśnicy, Namysłowie, Nysie, Paczkowie;
- » Ujęcia wszystkich obiektów sepulkralnych w gminnych planach zagospodarowania przestrzennego.

Biała, fot. ze zbiorów OT NID w Opolu

Biała, gmina Biała, powiat prudnicki, niem. Zülz

N:50°22' 52.05" - E:17°39'10.15"

Forma ochrony:

wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 20/77 z 31.03.1977 r.

Pierwsza wzmianka o Żydach w Białej pochodzi z 1543 r., jednak obecność starożytnych w tym mieście sięga schyłku XIV w. Początkowo była tu niewielka grupa Żydów, która w XV w. stworzyła podwaliny gminy wyznaniowej. W 2 poł. XVI w., kiedy, to na Śląsku nastąpiły pogromy i wypędzenia Żydów z miast, Biała obok Głogowa, stała się miejscem, w którym Żydzi mogli się swobodnie osiedlać. Od końca XVI w. ich liczba szybko rosła, a zwiększali ją wygnańcy z miast śląskich. W 2 poł. XVI w. Gmina Żydowska była

już zorganizowana: miała rabina, własną synagogę (od 1769 r. drewnianą, a od 1774 r. murowaną przy obecnej ul. Wałowej), szkołę i cmentarz.

W 1688 r. dzielnica żydowska zajmowała już 1/3 powierzchni miasta, a pod koniec XVIII wieku starożytni stanowili ponad 52 % (około 1100) mieszkańców Białej. Jeszcze na początku XIX w. byli oni ważnymi mieszkańcami Białej. Jednak edykt emancypacyjny wydany w 1812 r. przez króla Prus, spowodował, że wielu Żydów wyjechało do innych miast

śląskich. Na początku XX w. w Białej mieszkało tylko kilku Żydów, co doprowadziło w 1914 roku do likwidacji białskiej gminy żydowskiej.

Cmentarz żydowski w Białej (położony pomiędzy ul. Parkową a ul. Ks. Koziołka) został założony przed 1622 r. na stoku terasy rzeki Białej. Wybrano miejsce w lesie, poza obrębem miasta, przy zachodniej krawędzi średniowiecznego grodziska. Kirkut jest jednym z najstarszych i największych cmentarzy żydowskich na Śląsku. Na przełomie XVII i XVIII w. otoczono go nowym ogrodzeniem oraz wybudowano bramę cmentarną, którą w 1840 r. odnowiono. W 1826 r. wybudowano dom przedpogrzebowy, który znajdował się przed bramą. Teren cmentarza kilkakrotnie powiększono w latach 1664-1810. Po li-

kwidacji gminy żydowskiej w Białej w 1914 r., cmentarz został przekazany pod opiekę gminy żydowskiej z Prudnika. W czasie II wojny światowej doszło do dewastacji cmentarza, a dalszego niszczenia dokonywano po wojnie: uszkodzono wówczas drewniane przesłony ogrodzenia ze słupami z cegły, bramę wejściową oraz rozbito i zrabowano wiele nagrobków, a nieużytkowany dom przedpogrzebowy został rozebrany. Najstarszy nagrobek na cmentarzu zachowany in situ pochodzi z 1645 r. Jednak w wcześniejsze datowanie nekropolii pozwoliło odnalezienie w 1984 r. przez J. P. Woronczaka w korycie pobliskiej rzeki Białej, macewy datowanej na podstawie inskrypcji na lata 1621/1622. Stała ona nad grobem Estery, córki Symchy. Ostatni pochówek miał tu miejsce w 1938 r.

Czy wiesz, że...

W bezpośrednim sąsiedztwie kirkutu przy jego południowo-wschodniej krawędzi położone jest średniowieczne grodzisko, zwane *Kopiec* lub *niem. Schweden Schanze*.

W 2002 r. młodzież polska, ukraińska i niemiecka porządkowała teren cmentarza w ramach akcji *Antyschematy – Biała 2002*.

16

17

Stan zachowania

Stan zachowania kirkutu jest zły, a jego granice słabo czytelne. Widoczne są relikty ogrodzenia, w postaci resztek murowanych słupków oraz bramy. Zachowanych jest kilkaset macew całych lub fragmentów, podmurówek grobów i cokołów. Kirkut jest nieogrodzony, zaniedbany, zarośnięty drzewami, w większości samosiejkami oraz bujną roślinnością. Część macew jest przewrócona i rozbita, przykryta roślinnością i warstwą ziemi.

Według przeprowadzonej w 1935 roku ewidencji w obszarze kirkutu było 991 nagrobków, zaś ewidencja wykonana w 1984 r. wykazała 907 kamiennych stel, zachowanych w całości lub częściowo. Macewy mają formę pionowych, pojedynczych lub podwójnych stel, głównie z wapienia i piaskowca, nieliczne z granitu i marmuru. Dawniej istniały zapewne również macewy drewniane. Na płaskich kamiennych tablicach nagrobnych znajdują się typowe zdobienia oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim. Tak duża liczba zachowanych i udokumentowanych macew bialskiej nekropolii żydowskiej daje możliwość poznania żydowskiej sztuki sepulkralnej od renesansu po lata międzywojenne. Długi czas funkcjonowania cmentarza oraz duża liczba zachowanych nagrobków pozwala prześledzić zmienność stosowanych form: kształtu macew, opracowania plastycznego, symboliki, kaligrafii, a także form epigraficznych. Sztuka nagrobna przywołuje pamięć o licznej niegdyś społeczności zamieszkującej tę część Śląska na przestrzeni 300 lat. Zarówno inskrypcje, jak i forma żydowskiej sztuki cmentarnej odzwierciedlają ówczesną „modę sepulkralną”, a także przemiany społeczno-kulturowe ludności żydowskiej. Obrazują one stopniową asymilację Żydów z lokalną społecznością oraz ich utożsamianie się z kulturą europejską, jak np. odchodzenie w inskrypcjach nagrobnych od języka hebrajskiego na rzecz niemieckiego.

Najpełniejszą wiedzę na temat bialskiego kirkutu przyniosły badania prof. Jerzego Woronczaka i dr. Jana Pawła Woronczaka z Uniwersytetu Wrocławskiego prowadzone w latach 80. i 90. XX w. Według rozpoznania na mogiłniku zachowały się m.in.: 3 macewy z XVII w., 23 z 1 poł. XVIII w., 190 z 2 poł. XVIII w., 474 z 1 poł. XIX w., 120 z 2 poł. XIX w. oraz 10 z 1 poł. XX w.

Biskupice, gmina Byczyna, powiat kluczborski, niem. Bischdorf

N:51°5'47,88" - E:18°12'27,05"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 231/89 z 21.12.1989 r.

Osadnictwo żydowskie w Byczynie rozpoczęło się w 2 poł. XVIII w. Wg informacji archiwalnych w 1788 r. w mieście mieszkało 15 Żydów. W kolejnych dziesięcioleciach ich liczba zwiększała się, tak że w połowie XIX wieku osiągnęła stan 105 osób. Od tego czasu aż do początku lat 30. XX w. stanowili oni kilkuprocentowy odsetek ludności miasta i byli liczącą się grupą wśród mieszkańców Byczyny. Ale już wg spisu powszechnego przeprowadzonego w 1939 r. w mieście nie było mieszkańców pochodzenia żydowskie-

go. Żydzi byczyńscy mieli swój dom modlitwy (obecnie ul. Floriańska 24) wzniesiony w 1882 roku. Był to niewielki budynek nazywany „małą synagogą”. Nabożeństwa w nim odprawiał rabin z Kępna.

Żydowska gmina w Byczynie, która powstała pod koniec XVIII w. grzebała swoich zmarłych na kirkucie w Kraskowie. Ponieważ w byczyńskiej gminie żydowskiej zwiększała się liczba wyznawców, Żydzi w 1865 r. wykupili pole we wsi Biskupice i tam założyli swój cmentarz. Kirkut położony jest na wy-

niesieniu wśród pól po wschodniej stronie DK 11, ok. 2 km na południe od Byczyny. Otoczony jest ceglany murem. Pierwotna droga do nekropolii prowadziła z Byczyny na południe. Cmentarz funkcjonował do 1936 roku – jako ostatniego pogrzebano tu byczyńskiego kupca Maxa Skopa. Na zachowanych macewach widnieją nazwiska pochowanych na kirkucie żydów byczyńskich, m.in.: Amalii Altman (1886-1899), Stefanii Matzdorf (1857-1917), Jacoba Altmana (1876-1915), Jonasa Matzdorfa (1857-1917), Aurelin Heymann (1847-1919), Maxa Heymanna (1858-1929). Pierwszej dewastacji cmentarza dokonali Niemcy hitlerowcy przed i podczas II wojny światowej. Do kolejnych doszło w latach powojennych. Widoczne są także ślady współczesnego wandalizmu: przewrócone przęsła muru oraz intencjonalnie poprzewracane i rozbite macewy. Jeszcze w 1984 r. cmentarz oraz ogrodzenie były w stanie dobrym.

W kolejnych latach degradacja cmentarza postępowała. Obecnie nieczynny kirkut jest zaniedbany oraz porośnięty trawą i krzewami.

Stan zachowania

Dzisiaj miejsce lokalizacji kirkutu widoczne jest z szosy jako malownicza kępa drzew wśród pól. Jedyne resztki ceglano muru określają wielkość cmentarza, a leciwe robinie akacjowe, rosnąc wzdłuż niego, osłaniają kirkut przed nieproszonymi gośćmi. Wewnątrz, wśród lilaków i trawy widoczne są groby. Pochówków mogło być około 50-ciu. Zachowało się, w całości lub we fragmentach, około 30 macew i obramień grobów. Większość zachowanych macew wykonano z piaszczowca. Na płaskich kamiennych tablicach nagrobnych znajdują się typowe zdobienia oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim. Epigrafika nagrobna przywołuje pamięć o licznej społeczności żydowskiej mieszkającej w Byczynie na przełomie XIX i XX w.

Czy wiesz, że...

W latach 2003 - 2009 prace porządkowe na cmentarzu wykonywała młodzież Zespołu Szkół Gimnazjalnych, Licealnych i Zawodowych w Byczynie pod kierunkiem nauczycieli, m.in. p. Joanny Radziewicz. Od 2010 r. obiekt pozostaje bez opieki.

Brzeg, gmina Brzeg, powiat brzeski ul. Ks. K. Makarskiego (nowy cmentarz), niem. Brieg

N:50°50'7.31" - E:17 °27'31.27"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 235/89 z 28.12.1989 r.

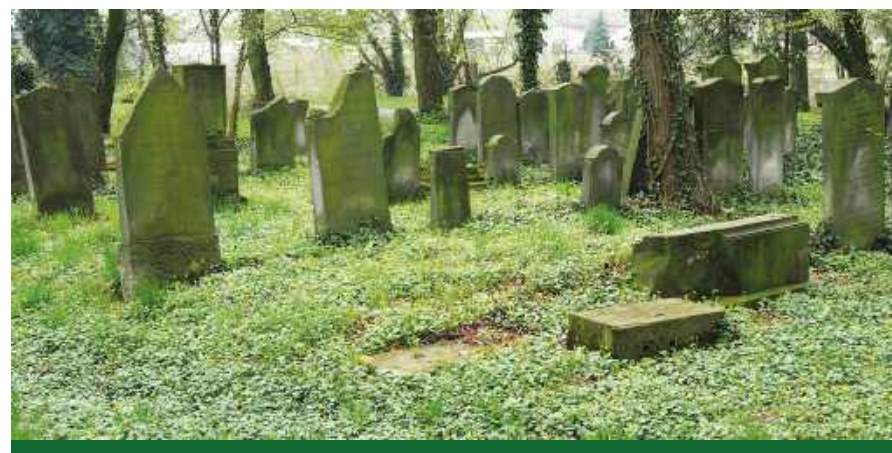
Żydzi w Brzegu pojawili się już w średniowieczu i zamieszkiwali w mieście do 1582 roku, kiedy to zostali wypędzeni. Ponownie powrócili dopiero w 2 poł. XVIII w. Według spisu z 1782 r. było ich 140, co stanowiło 3% mieszkańców.

W 1799 r. Gmina Żydowska wybudowała synagogę (obecnie kamienica przy ul. Długiej), a od 1816 r. miała swojego rabina. W 1824 r. otworzyła dwuklasową szkołę elementarną, w której uczono języka jidysz, modlitw Tory i Talmudu. W 1798 r. Gmina Ży-

dowska zakupiła teren pod kirkut, ale zakup ten sfinalizowano dopiero w 1863 r. Jednak już w 1801 r. na wydźrębnionej działce, przeznaczonej pod cmentarz, odbył się pierwszy pochówek. Najstarszą z zachowanych macew jest nagrobek Zanwła, syna Meira z Grodkowa, zm. 30-05-1806 r. Zmienne dzieje i burzliwe wydarzenia ekonomiczne i polityczne sprawiły, że od początku XX w. ilość Żydów stopniowo się zmniejszała. Kirkut był użytkowany do 1937 r. Brzeska nekropolia żydowska położona jest na południowych

obrzeżach miasta, w pobliżu drogi Wrocław-Opole, na wysokości wsi Żłobizna. Od płn.-wsch. graniczy z terenem kościoła pw. Miłosierdzia Bożego i cmentarza komunalnego. Zajmuje obszar o powierzchni ok. 0,5 ha, na którym zachowało się ok. 150 nagrobków, głównie z 2 poł. XIX w., w formie pionowych płaskich steli nagrobnych i obelisków wykonanych z piaskowca i marmuru. Obok pojedynczych macew występują także podwójne. Najstarsze z zachowanych nagrobków mają hebrajskie inskrypcje. W 2 ćwierci XIX w. coraz częściej na odwrocie, obok hebrajskiego umieszczano tekst w języku niemieckim. Macewy są bogato rzeźbione. Na wielu ozdobnie zwieńczonych macewach widoczne są płaskorzeźbione symbole charakterystyczne dla judaizmu (błogosławiące dłonie, dzban) lub

inne motywy wanitatywne (złamane drzewo, kwiat, świeca, uskrzydłona klepsydra). Ciekawym symbolem jest przedstawienie motyla, niezwykle rzadko spotykane na nagrobkach, który symbolizuje duszę ulatującą do nieba.

Stan zachowania

Kirkut został zniszczony w latach 30. i 50. XX w. Obecnie postępuje naturalna degradacja obszaru cmentarza: porastanie grobów krzewami i samosiejkami drzew, a macew bluszczem. Historyczne granice cmentarza są nieczytelne. Obecna granica kirkutu nie jest tożsama z obszarem z okresu międzywojennego. Częściowo zachował się układ nekropolii. Ponieważ obszar kirkutu porośnięty jest bluszczem nie ma możliwości dokładnej analizy jego rozplanowania. Działka ogrodzona jest płotem z siatki, a wejście od zachodu możliwe jest przez żelazną furtkę, w którą wkomponowana jest gwiazda Dawida.

Dębowa, gmina Reńska Wieś, powiat kędzierzyńsko-kozielski, niem. Eichungen

N:50°19'6.50" - E:18°9'1.50"

Żydzi w Koźlu pojawili się już w 2 poł. XIV wieku i zamieszkiwali w mieście i okolicach do końca XVI w., kiedy to zostali wypędzeni. Ponownie powrócili tam dopiero w 2 poł. XVIII w., gdy król Fryderyk Wilhelm III wydał edykt, dopuszczający Żydów do obywatelstwa miejskiego i zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. Według spisów z poł. XIX w. w Koźlu mieszkało ok. 250 Żydów, co stanowiło prawie 7% mieszkańców miasta.

W 1825 r. Gmina Żydowska zakupiła budynek na salę modlitw (obecna ul. H. Sienkiewicza w Koźlu), a w 1883 r. teren pod budowę synagogi. Świątynię wybudowano w 1886 r.

przy obecnej ul. 24 Kwietnia, została ona zniszczona podczas „Nocy Kryształowej” w 1938 r. Przez cały XIX w. mieszkańcy pochodzenia żydowskiego byli znaczącymi obywatelami miasta. Na początku XX w. Żydzi zaczęli opuszczać miasto, w 1939 r. zostało ich tylko 33.

Kirkut położony jest po zachodniej stronie drogi prowadzącej z Reńskiej Wsi do Dębowej; ok. 100 m przed ośrodkiem wypoczynkowym. Kirkut jest zalesiony i pozostaje bez opieki. Początkowo kozielscy Żydzi grzebali swoich zmarłych w Białej. W 1814 r., w pobliskiej wsi Dębowa, Gmina Żydowska zakupiła teren pod kirkut. W 1864 r. powięk-

szo teren tej nekropolii, a w 1922 r. wybudowano na nim dom przedpogrzebowy. Kirkut został zniszczony w latach 30. i 50. XX wieku. Obecnie postępuje naturalna degradacja obszaru cmentarza: porastanie grobów krzewami, samosiejkami drzew i bluszczem.

Stan zachowania

W 1980 r. władze miasta uporządkowały teren cmentarza, m.in. odbudowując ogrodzenie. Jednak nie przyniosło to długofalowego efektu i dewastacja obiektu postępowała dalej. Historyczne granice kirkutu są czytelne, zachowały się tylko ceglano-betonowe pozostałości podmurówki ogrodzenia. Prawdopodobne wejście na kirkut istniało od strony północnej. Wśród pokrywy roślinnej dostrzec można fragmenty macew, cokołów pod macewy, a także prostokątne obramienia grobów in situ w miejscach pochówków. Na kilku widoczne są ozdobne inskrypcje w języku niemieckim i hebrajskim oraz żydowski symbol sepulkralny, wieniec z gwiazdą Dawida. Zapewne te elementy grobowe złożone są na wtórnych miejscach, a pochówki nie były ekshumowane. Być może głębiej w warstwie humusu i roślinności leżą więcej kawałków macew i elementów cmentarnych.

Dobrodzień - Hadasiki, gmina Dobrodzień, powiat oleski, niem. Guttentag (Wiesengrund)

N:50°43'28.53" - E:18°27'46.49"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr A/439/88 z 27.05.1988 r.

Osadnictwo żydowskie w Dobrodzieniu sięga prawdopodobnie średniowiecza. Była tu wówczas zapewne niewielka grupa wyznawców judaizmu, która mieszkała w mieście i okolicach do końca XV w. Dopiero od XVIII w. liczba Żydów w Dobrodzieniu systematycznie wzrastała, by w połowie XIX w. osiągnąć ok. 300 osób. Wówczas starozakonni stanowili prawie 11% wszystkich mieszkańców.

W 1781 r. Gmina Żydowska wybudowała drewnianą synagogę, która spłonęła podczas pożaru miasta w 1846 r. W 1848 r. wybudowano

nową murowaną świątynię. W 1858 r. uruchomiono mykwę do żydowskich obmyć rytualnych, a w 1863 r. otwarto dwuklasową szkołę elementarną. Zmienne wydarzenia ekonomiczne i polityczne sprawiły, że od początku XX w. ilość Żydów stopniowo się zmniejszała, w 1939 r. było ich tylko kilkunastu.

Kirkut w Dobrodzieniu został formalnie założony ok. 1750 r., ale zapewne istniał wcześniej, gdyż znana jest macewa z 1729 r. (zaginęła), i był użytkowany do II wojny światowej.

owej. Cmentarz w Dobrodzieniu jest jedną z kilku XVIII-wiecznych nekropoli żydowskich na Śląsku. Zlokalizowany jest on wśród pól i łąk, na wschód od centrum miasta; prowadzi do niego droga gruntowa - aleja o długości ok. 1600 m na południe od Kolonii Hadasiki (przy ul. Lublinieckiej stoi drogowskaz „Cmentarz Żydowski” wskazujący kierunek). Pierwotnie ogrodzony był drewnianym parkanem, a ceglane ogrodzenie zachowane w dużej części, zostało postawione w 2 poł. XIX w., kiedy to funkcjonowało w mieście Bractwo Pogrzebowe. W latach II wojny światowej Niemcy dokonali dewastacji kirkutu, a dalszych zniszczeń dokonano w latach powojennych. Wówczas uszkodzono i zrabowano wiele cennych nagrobków.

Czy wiesz, że...

W 2001 r. młodzież polska, niemiecka i izraelska uczestniczyła w programie „Antyschematy”. Uporzędkowano wówczas teren cmentarza, a potłuczone kawałki macew umieszczono na zachodnim murze ogrodzenia nekropolii, tworząc lapidarium. Koordynatorem i realizatorem programu było Polskie Towarzystwo im. Janusza Korczaka.

26

fot. Krzysztof Spychała, tłum. R. Uszyńska;
www.kirkuty.xip.pl/dobrodzien

Tłumaczenie tekstu na macewie:

Tu ukryty mąż zacny i prawy, bogobojny.
Pan Icchak, syn uczonego w Torze,
pana Jehudy ha-Lewi Friedlandera.
Odszedł do wieczności
28 ijar 632 (5.06.1872)
według małej rachuby.
Niech jego dusza będzie
związana w węzeł życia!

fot. Krzysztof Spychała, tłum. R. Uszyńska;
www.kirkuty.xip.pl/dobrodzien

Tłumaczenie tekstu na macewie:

Dnia 12 adar 577 (28.02.1817)
według małej rachuby.
Tu została pochowana kobieta poważana,
zacna i prawa.
Dawała chleb głodnym i biednym,
udzielała także dobroczynności, miła
w swoich czynach.
To jest cnotliwa i pobożna pani Gitel, córka
szanowanego pana Abrahama, błogosła-
wionej pamięci!
Zmarła w dobrej sławie i odeszła do nieba.
Niech jej dusza będzie
związana w węzeł życia!

27

Stan zachowania

Wejście na cmentarz usytuowane jest od północy, od strony drogi gruntowej, przez nową furtkę i bramę, na której umieszczono metaloplastyczny wizerunek menory.

Dobrodzieńska nekropolia żydowska porośnięta jest starodrzewem, trawą i bluszczem. W obszarze kirkutu rośnie kilkadziesiąt drzew. Wzdłuż muru ogrodzenia rosną kasztanowce (być może związane z funkcjonowaniem kirkutu), a w centrum cmentarza trzy dęby ok. 150 – 200 letnie oraz kilkudziesięcioletnie brzozy, jesiony, robinie i tuje.

Groby oraz ich pozostałości, czytelnie rysują się w obszarze kirkutu: widoczny jest układ mogilnika - pochówki ułożone są w rzędach, a groby orientowane są generalnie po linii E-W. W obszarze cmentarza jest około 270 całych macew oraz ich dużych fragmentów, stojących, pochylonych lub przewróconych i rozbitych, cokołów pod stele i obudów grobów. Głównie są to płaskie płyty kamienne, oraz kilka z nich ma formę obelisków. Stele wykonane zostały głównie z piaskowca, marmuru, wapienia krystalicznego, nieliczne z granitu. Datowane są na 2 poł. XVIII w. oraz wiek XIX i początek XX w. Część z nich, wykonana w miękkim, łatwym w obróbce kamieniu, ma bogato rzeźbioną formę. Zachowały się na nich typowe zdobienia judaistyczne (m.in.: błogosławiące dłonie, dzban z misą, złamane drzewo, złamany kwiat lub świeca, gwiazda Dawida, bukiet kwiatów, m.in. róż, korona) oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim lub też w obu językach na jednej macewie. Wiele całych macew oraz fragmentów leży na ziemi, często pod warstwą humusu, bluszczu i liści. Kirkut może liczyć ponad 300 pochówek, na wielu widoczne są tylko podstawy macew bądź obudowy zapadniętych lub rozkopanych przed laty grobów, lub też same nasypy grobowe. Wśród grobów z obudową wyróżnia się pochówek, który można zaliczyć do kategorii grobów tumbowych, w którym podstawowym elementem jest podłużna, prostopadłościenna skrzynia skonstruowana z płyt, nakryta wiekiem z nastawą (obecnie rozbita).

Wiele macew kirkutu jest uszkodzonych, a kamień steli zwietrzały, dlatego napisy na nich są często nieczytelne. Widoczne są wkopy w nasypy grobowe. Część macew została intencjonalnie przewrócona i rozbita. Roślinność bujnie się rozwija na grobach, kwaterach i stelach.

Głogówek, gmina Głogówek, powiat prudnicki, niem. Oberglogau

N:50°22'3,41" - E:17°52'0,38"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 242/90 z 14.03.1990 r.

Pierwsze wzmianki o Żydach mieszkających w Głogówku pochodzą z połowy XIV w. Jest to informacja obwiniająca ich o spowodowanie epidemii „czarnej zarazy”- dżumy, co doprowadziło w 1349 r. do ich pogromu w Głogówku. Zapewne wówczas ilość mieszkających w mieście starozakonnych nie była duża. W kolejnych stuleciach konkurencja ekonomiczna pomiędzy kupcami lokalnymi a żydowskimi doprowadziła do napięć i rosnącego niezadowolenia mieszczan głogóweckich. W XVI w. władze miejskie wykorzy-

stały nieprzychylną atmosferę wobec Żydów i przyjęły przywilej króla Czech, Władysława, ustanawiający prawo de non tolerandis Judaeis. Pomimo tego dokumenty historyczne z 1534 r. odnotowują obecność Żydów w Głogówku.

W 1540 r. mieszczanie i kupcy ponownie zażądali usunięcia Żydów z miasta, jednak margrabia Jerzy Hohenzollern nie dopuścił do tego. Politykę prożydowską kontynuował po 1543 r. jego syn Jerzy Fryderyk. Od 2 poł. XVI w. stopniowo usuwano Żydów z miasta.

Dopiero na początku XIX w. nastąpił wzrost liczby ludności żydowskiej w Głogówku, pod koniec XIX w. było ich ponad 170 osób, co stanowiło ponad 4 % ogółu ludności. Także na początku XIX w. założono samodzielną gminę żydowską. Głogówcecy Żydzi byli zasympilowani z niemieckim otoczeniem, a wielu z nich należało do elity miasta. W 1851 r. wybudowano drewnianą, a w 1864 r. murowaną synagogę (przy obecnej ul. Szkolnej). Działały tu także szkoły żydowskie. Trudne warunki ekonomiczne spowodowały, że od przełomu XIX i XX w. rozpoczęła się emigracja Żydów z Głogówka do dużych ośrodków europejskich. W 1932 r. pozostało ich w mieście tylko ok. 50.

Cmentarz utworzono w 1821 r. Zlokalizowano go poza miastem, ok. 1,5 km na północ od centrum, na wysokiej terasie rzeki Osobłogi, przy ul. Olszynka. Przy nim wybu-

dowano dom przedpogrzebowy i mykwę do rytualnych obmyć. Obecnie jest to teren administracyjny wsi Rzepcze.

Czy wiesz, że...

W 2010 r. nauczycielki Gimnazjum Publicznego nr 2 w Raclawicach Śląskich, p. Małgorzata Cwiężek i p. Ewa Rosowiecka, we współpracy p. Aleksandrą Zienkiewicz z Gimnazjum Publicznego nr 1 w Głogówku, z uczniami tych szkół, zrealizowały projekt edukacyjny *Ocalić od zapomnienia – czyli o historii Żydów w Głogówku*, w ramach którego młodzież zapoznała się z historią głogóweckich Żydów oraz wykonała opisy macew z głogóweckiego kirkutu.

Stan zachowania

Granice tej nekropolii żydowskiej zakreślają pozostałości ogrodzenia, murowane słupy, łączone niegdyś metalowymi przęsłami, wybudowane na podmurówce z kamienia margłowego. Wejście zlokalizowane było od strony południowej, pomiędzy nieistniejącymi domem przedpogrzebowym a budynkiem mykwy. Prawdopodobnie zachowały się fundamenty obu obiektów. Przez środek kirkutu, od słupów bramy, wiodła droga cementarna (obecnie słabo widoczna). Być może rozdzielała ona kirkut na sektory wg bliżej niewiadomego porządku, na część zachodnią i wschodnią. Stele zachowały się tylko w części wschodniej nekropolii. Groby wyraźnie rysują się w obszarze cementarza, może być ich ok. 200. Są one porośnięte drzewami, krzewami, bluszczem i barwinkiem. Zachowało się ok. 100 macew i obelisków, część z nich jest przewrócona i rozbita. Na pozostałych widoczne są tylko obudowy i podstawy pod stele. Groby ułożone po linii W-E zajmowały całą powierzchnię kirkutu i rozmieszczone były w kilkunastu rzędach po linii N-S. Macewy wykonano głównie z piaskowca i granitu, kilka z marmuru. Prawdopodobnie stele z pochówków w części zachodniej zostały zrabowane w latach powojennych i użyte jako materiał budowlany. Na płaskich kamiennych płytach nagrobnych zachowały się inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim oraz typowe zdobienia. M.in. widoczne są: liść palmy, roślinny wieniec, złamany kwiat, świeca, róża, błogosławiące dłonie, ptak. Najstarszy nagrobek pochodzi z 19.08.1821 r. i należy do Gitel Lowe, natomiast ostatni pochówek miał miejsce w marcu 1936 r. Częściowo zachował się starodrzew (10 lip), którym pierwotnie cementarz był obsadzony. Obecnie kirkut jest zaniedbany, pozostawiony bez opieki, porośnięty roślinnością.

Głubczyce, gmina Głubczyce, powiat głubczycki
ul. Wrocławska (nowy cmentarz),
niem. Leobschütz, czes. Hlubčice

N:50°12'36,26" - E:17°49'24,09"

Forma ochrony:

wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 245/90 z 26.03.1990 r.

Pierwsze wzmianki o obecności wyznawców judaizmu w Głubczycach pochodzą z 1360 roku. Zapewne nie była to duża grupa Żydów. Mieszkali oni w mieście do 2 poł. XVI w., kiedy to w wyniku antysemitycznej nagonki na Śląsku, nastąpiły ich pogromy i wypędzenia. Ponowny rozwój osadnictwa żydowskiego w mieście nastąpił dopiero na początku XIX wieku, kiedy król pruski Fryderyk Wilhelm wydał edykt, dopuszczający Żydów do obywatelstwa miejskiego i zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. W 1818

roku w Głubczycach mieszkało 62 Żydów. Ich liczba stopniowo wzrastała i pod koniec XIX wieku starozakonnych w Głubczycach było już około 350. W 1865 r. wzniesiono synagogę przy obecnej ul. Kochanowskiego.

Ponieważ wówczas w mieście mieszkała duża grupa Żydów, i na starym kirkucie zabrakło zapewne miejsca do grzebania, gmina żydowska postanowiła utworzyć nowy kirkut poza miastem. Nowy cmentarz został założony w 1892 r. ok. 1 km od centrum. Obecnie są to północne rubieże miasta, przy obecnej

ul. Wrocławskiej. Przy wejściu wybudowano dom przedpogrzebowy.

Od przełomu stuleci XIX i XX nastąpił spadek liczby Żydów w mieście, przed II wojną światową mieszkało tu już tylko kilkudziesięciu wyznawców judaizmu. Ostatni Żydzi z Głubczyc zostali wysiedleni przez Niemców w 1942 r. i deportowani na tereny Generalnego Gubernatorstwa oraz do getta Theresienstadt (dzisiejsze Czechy). Podczas „Nocy Kryształowej” w 1938 r. niemieckie nazistowskie bojówki podpaliły synagogę i rozpoczęły dewastację kirkutu. Niszczenie nekropolii trwało nadal w latach powojennych. Prawdopodobnie przy porządkowaniu cmentarza w latach 60. XX w. istniejące jeszcze macewy zostały z niego zabrane i wykorzystane jako budulec do nawierzchni placów w Głubczycach.

Czy wiesz, że...

W 2011 r. więźniowie z Zakładu Karnego w Głubczycach przeprowadzili prace porządkowe na cmentarzu. Działania były realizowane w ramach polsko-izraelskiego projektu Tikkun – Naprawa. W 2013 r. decyzją Komisji Regulacyjnej ds. Gmin Wyznaniowych Żydowskich, złożonej z przedstawicieli strony rządowej i prawników żydowskich, miasto Głubczyce przekazało cmentarz Gminie Żydowskiej.

Stan zachowania

Historyczne granice cmentarza są czytelne. Istnieje oryginalne ogrodzenie wykonane z ceglanego muru. Wejście na cmentarz usytuowane jest od strony obecnej ul. Wrocławskiej, zachowana została metalowa brama i furtki po obu jej stronach. Na murze przy bramie i przy furtce wejściowej wiszą tablice informujące o tej nekropolii. W latach 60. XX w. rozebrano dom przedpogrzebowy, wywieziono pozostałości grobów i macew, a teren został zamieniony w obszar parkowy. Obecnie jest to teren porośnięty samosiejkami i starodrzewem, widoczne są szpalery lip, klonów i kasztanowców. Groby porośnięte są bluszczem. Wzdłuż muru północnego, wśród roślinności, widoczny jest rząd pozostałości obmurówek grobów. Wśród bluszczu i trawy leży jedyna zachowana macewa z nazwiskiem Maxa Bachracha (ur. 28.05.1887, zm. 9.01.1941), przewodniczącego Gminy Żydowskiej w mieście. Od strony południowej kirkut graniczy z dawnym cmentarzem ewangelickim, obecnie katolickim. Hały fragmentów steli, cokołów i betonowych obmurówek grobów złożone w centrum kirkutu to pozostałości przetransportowane z dawnego cmentarza ewangelickiego zlikwidowanego dla potrzeb cmentarza komunalnego.

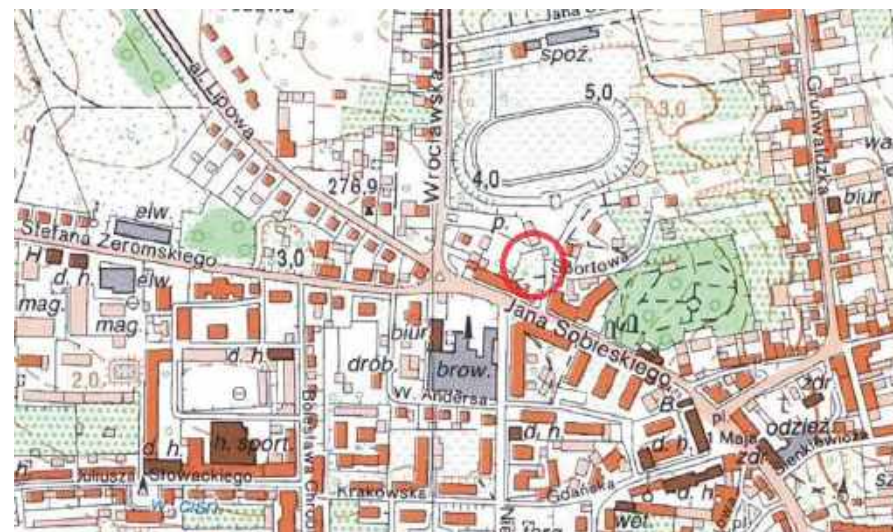
Głubczyce, gmina Głubczyce, powiat głubczycki ul. Sobieskiego (stary cmentarz), niem. Leobschütz

N:50°12'17,27" - E:17°49'26,34"

Pierwsi wyznawcy judaizmu pojawili się w Głubczycach w XIV w. Była to nieliczna grupa Żydów, która mimo antysemickich wystąpień miejscowej ludności, wytrwała w mieście do połowy XVI w., kiedy to została z niego wypędzona. Starozakonni ponownie przybyli do Głubczyc na początku XIX w., kiedy król pruski Fryderyk Wilhelm wydał edykt zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. Ponieważ w mieście na początku XIX w. mieszkało kilkudziesięciu Żydów, a ich liczba systematycznie wzrastała, założono wówczas wyznaniową gminę żydowską, a w 2 poł. XIX w. wzniesiono synagogę. Gmina żydowska w Głubczycach pierwszy cmentarz

założyła w ślad za rozporządzeniem króla, nakazującym skupiskom żydowskim organizowanie własnych miejsc pochówku w pobliżu miejscowości zamieszkania. Stary cmentarz żydowski w Głubczycach został założony w 1814 r., a powiększony w 1868 r. Prawdopodobnie podczas budowy pobliskiego stadionu przez Niemców w połowie 30. lat XX w. kirkut został częściowo zniszczony, a później zabudowany kamienicami. Dalszej jego dewastacji dokonano podczas II wojny światowej i w latach powojennych, a w 1965 roku teren tej nekropolii został przekształcony w skwer.

Stan zachowania

Historyczne granice kirkutu są nieczytelne. Położony on był po północnej stronie obecnej ulicy Sobieskiego, około 600 m na północny-zachód od Rynku, przy wejściu na stadion. W latach 30. XX w. został zniszczony podczas budowy stadionu oraz przez zabudowę miejską. Prawdopodobnie wówczas macewy zostały wykorzystane jako budulec do nawierzchni placów miejskich. Obecnie teren ten wykorzystywany jest jako plac zabaw i rekreacji.

Gogolin, gmina Gogolin, powiat krapkowicki, niem. Gogolin

N:50°29'13,27" - E:18°1'2,37"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 229/89 z 04.12.1989 r.

Historia Żydów gogolińskich rozpoczyna się dopiero w połowie XIX wieku. Jeszcze w wydany 1845 r. *Przeglądzie alfabetyczno-statystyczno-topograficznym wsi, miejsc Królestwa Prus dot. województwa śląskiego* J. G. Knie zapisał, że w Gogolinie mieszkali tylko katolicy i ewangelicy. Wydaje się, że dopiero otwarcie w 1845 r. linii kolejowej Opole-Kędzierzyn oraz intensywnie rozwijający się przemysł wapienniczy, przyczyniły się do przybycia starozakonnych do Gogolina. Grupa gogolińskich Żydów organizacyjnie podlegająca

Gminie w Opolu, w ówczesnej wsi miała tylko dom modlitwy i kirkut. W latach 80. XIX w. ludności wyznania mojżeszowego w Gogolinie było ponad 80 osób. Stanowili oni zwartą społeczność, spośród której wywodzili się ważni mieszkańcy Gogolina, m.in. sklepikarze, przedsiębiorcy, urzędnicy, kupcy, karczmarze, właściciele wapienników.

Cmentarz żydowski w Gogolinie został założony w 1857 r. przy obecnej ul. Wyzwolenia. Grunt pod kirkut подарował Gminie Żydowskiej karczmarz Meyer Fränkel. Pod-

rowany teren znajdował się poza miejscowością i przylegał do cmentarza chrześcijańskiego. W 1869 r. nekropolię otoczono wysokim murem. Podobny, prawie dwumetrowy mur z kamieni wapiennych rozdzielał niegdyś oba cmentarze. Wejście na cmentarz żydowski prowadziło przez nieistniejącą już furtkę, przy której znajdował się dom przedpogrzebowy. W domu przedpogrzebowym na dole była kostnica, a na piętrze mieszkanie. W latach powojennych do początku lat 60. XX w. mieszkała w nim dozorczeni cmentarza, pani Berta Rockstein z synem Adolfem. Ten nieremontowany budynek, na początku

lat 60. XX w. zawalił się i wówczas go rozebrano. Prawdopodobnie wtedy też obniżono do połowy historyczny mur otaczający kirkut. Najstarsza macewa z grobu zmarłego dziecka – Emilii Stenger pochodzi z 1852 r. Ostatnią osobą pochowaną na cmentarzu był Moritz Hausdorf, którego pochówek odbył się w 1940 r. Współczesne wejście na kirkut prowadzi od strony nieczynnego cmentarza chrześcijańskiego przez wspólną bramę główną od ulicy. Pochówki zgrupowane w części północno-zachodniej nekropolii ułożone są w 4 rzędach. Wydaje się, że pierwotny kirkut mógł liczyć około 50 grobów.

Stan zachowania

Chociaż groby i macewy są porośnięte krzewami i bluszczem, to czytelnie rysują się w obszarze cmentarza. Część macew jest przewrócona i rozbita. Ocalało około 30 pionowych stel wykonanych z piaskowca, granitu i marmuru. Na płaskich kamiennych płytach nagrobnych zachowały się typowe zdobienia, m.in.: gwiazda Dawida, wieniec laurowy, złamana świeca oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim.

Podczas II wojny światowej nekropolia została częściowo zniszczona, a dalszej dewastacji dokonano w latach powojennych. W latach 90. XX w. władze miasta uporządkowały teren cmentarza i postawiły tablicę informacyjną, a w 2006 r. odnowiono niski kamienny mur otaczający kirkut. Cmentarz jest zadbany i systematycznie porządkowany.

Na terenie nekropolii znajduje się zbiorowa mogiła ofiar tutejszego obozu pracy przymusowej dla Żydów, który istniał w latach 1940–1944, m.in. jest to miejsce wiecznego spoczynku Żydów pracujących przy budowie autostrady.

Gorzów Śląski, gmina Gorzów Śląski, powiat oleski, niem. Landsberg

N:51°1'47.97" - E:18°25'25.27"

Żydzi w Gorzowie Śląskim pojawili się w połowie XVIII w. po I wojnie śląskiej, kiedy to Śląsk dostał się pod panowanie pruskie. Pod koniec XVIII w. liczba starozakonnych w mieście wynosiła blisko 50 osób i szybko wzrastała. W połowie XIX w. w Gorzowie Śląskim było ponad 200 wyznawców judaizmu, stanowili oni wówczas około 20% mieszkańców miasta.

Tak znaczna ilość mieszkańców wyznania mojżeszowego pozwoliła na utworzenie samodzielnej gminy wyznaniowej, własnego cmentarza i szkoły elementarnej, a w 1865 r. wybudowanie synagogi (obecnie ul. Wojska Polskiego, obszar koło budynku Poczty Pol-

skiej). Gminę żydowską w Gorzowie obsługiwał rabin z Praszki. Gorzowscy Żydzi zajmowali się handlem, kupiectwem, rzemiosłem. Jednak coraz trudniejsze warunki ekonomiczne oraz lokalne konflikty z mieszkańcami spowodowały, że od przełomu XIX i XX w. rozpoczęła się emigracja Żydów z Gorzowa Śląskiego do dużych ośrodków europejskich. Pod koniec lat 30. XX w. zostało ich tylko ok. 40.

Gorzowska nekropolia żydowska została założona poza miastem, prawdopodobnie w 1810 r. Cmentarz został zniszczony podczas II wojny światowej, a ostatecznej jego dewastacji dokonano w latach powojennych.

Historyczne granice cmentarza nie zachowały się.

Obszar kirkutu może zakreślać pięć dębów (około 100-150 letnich), trzy od wschodu, i po jednym od północy i od zachodu. Być może w jego południowo-wschodniej części pod ziemią znajdują się relikty fundamentów budynku, być może mykwy, stojącego przy pierwotnej drodze do cmentarza od strony miasta.

Stan zachowania

Obecnie teren po kirkucie porośnięty jest trawą, nielicznymi krzakami lilaka i bluszczem. Całość obszaru jest lekko wyniesiona, być może pod ziemią znajdują się fragmenty macew i obudów grobów. W centrum trawnika widoczna jest betonowa pokrywa studni, prawdopodobnie jest to pierwotna studnia cmentarna, a także duży fragment macewy. Bezpośrednio po wschodniej stronie dębów, które mogą być związane z założeniem kirkutu, utworzono plac manewrowy do nauki jazdy, który narusza pierwotne granice cmentarza. Niezbędne jest oznaczenie tablicą informacyjną terenu cmentarza żydowskiego.

Grodków, gmina Grodków, powiat brzeski, niem. Grottkau

N:50°41'18,3" - E:17°23'43,09"

Żydzi w Grodkowie pojawili się zapewne w 2 poł. XIV w., mieszkali w mieście i okolicach do końca XV w., kiedy to zostali wypędzeni. Ponownie powrócili dopiero na początku XIX w., po tym jak król Fryderyk Wilhelm III wydał edykt, dopuszczający Żydów do obywatelstwa miejskiego i zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. Wówczas pierwsi Żydzi przybyli do miasta około 1820 r. Ich liczba stopniowo wzrastała i już w poł. XIX stulecia w Grodkowie i okolicach mieszkało ponad 100 wyznawców judaizmu. W 1855 r. utworzono samodzielną Gminę Żydowską, do której należeli Żydzi z Grodkowa oraz z okolicznych wsi. Początkowo nabożeństwa

starozakonnych odbywały się w prywatnych mieszkaniach, a od 1854 r. w salach modlitw usytuowanych przy Breslauerstraße (obecnie ul. Wrocławska), a od 1890 roku przy Neißerstraße 3 (obecnie ul. Sienkiewicza). Już w 1833 r. Żydzi grodkowscy zaczęli grzebać swoich zmarłych na parceli poza miastem przy Oppelnerstraße (obecnie ul. Krakowska), którą Gmina Żydowska oficjalnie zakupiła jako teren pod cmentarz od radcy grodkowskiego Sebastiana Kuschela w 1846 roku.

Podczas II wojny światowej Niemcy nazisicy zniszczyli cmentarz, a dalszej dewastacji dokonano w latach powojennych.

Stan zachowania

Historyczne granice cmentarza są zatarte. Obszar jest nieużytkiem porośniętym szpalerem starodrzewu i krzewami, ogrodzony płotem z siatki drucianej. Od strony północnej przylega do niego boisko sportowe. Nie zachowały się jakiegokolwiek elementy związane z grodkowską nekropolią żydowską.

Kietrz, gmina Kietrz, powiat głubczycki, niem. Katscher

N:50°4'44.56" - E:18°0'21,14"

Początki osadnictwa żydowskiego w Kietrzu datowane są na 2 poł. XVIII w., kiedy Śląsk w wyniku wojen śląskich znalazł się pod panowaniem Prus. W 1787 r. w mieście mieszkało 36 starozakonnych. Edykt o równouprawieniu Żydów wydany przez króla pruskiego w 1812 r. umożliwił im swobodne osiedlanie się w mieście. W 1825 r. w Kietrzu została założona samodzielna gmina żydowska, która wkrótce po ustanowieniu wybudowała synagogę (obecnie plac przy ul. Matejki). W 1840 r. w mieście żyło około 110 Żydów, a w 1871 prawie 190, co stanowiło około 6 % ludności Kietrza. W 1845 r. gmina założyła prywatną szkołę elementarną. Od

początku XX w. kietrzańscy Żydzi zaczęli emigrować do dużych miast w Niemczech, szczególnie do Wrocławia i Berlina. Wskutek tego liczba wyznawców judaizmu w Kietrzu w 1910 roku zmniejszyła się do 52 osób, a do 1939 r. w mieście pozostało tylko kilkoro Żydów. W 1845 r. gmina żydowska założyła kirkut (obecnie teren pomiędzy ulicami Okopową i Cegielnianą). Jego użytkowanie skończyło się zapewne w 1 ćw. XX w. Prawdopodobnie od lat 30. XX w., a szczególnie od 1938 r. i podczas II wojny światowej, kirkut był dewastowany przez Niemców. Po II wojnie światowej był to teren pocmentarny, zniszczony, bez śladów pochówków, poro-

śnięty roślinnością. Dalszej jego dewastacji dokonano po 1945 r. urządzając w jego obszarze cmentarz żołnierzy radzieckich. W latach 60. XX w. władze miejskie przekształciły go w skwer, wywożąc wówczas, pozostałe nieliczne fragmenty macew, które zostały wykorzystane jako materiał budowlany. Kilka macew z kirkutu kietrzańskiego znaleziono w pobliskiej wsi Lubotyń. W 2009 r. zostały one przekazane Powiatowemu Muzeum Ziemi Głubczyckiej w Głubczycach. W 2018

roku podczas prac ziemnych związanych z rewaloryzacją kietrzańskiego rynku, archeolog Wiktoria Stangret, odkryła w nawarstwieniach kulturowych 3 fragmenty macewy. Na zachowanych macewach wykonanych z piaskowca zachowały się typowe zdobienia oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim. Spośród symbolicznych motywów przedstawionych na macewach występują, m.in. złamana świeca i łodyga z kwiatkiem.

Stan zachowania

Obecnie miejsce po kirkucie jest zaniedbanym parkiem, nie ma tam śladów po pochówkach. Wydaje się, że obecny teren parku miejskiego może się pokrywać z historycznymi granicami kietrzańskiej nekropolii żydowskiej, która od północy przylegała do cmentarza ewangelickiego i otoczenia kościoła pw. św. Krzyża. W istniejącym parku nie ma jakichkolwiek elementów związanych z kirkutem, brak także oryginalnego ogrodzenia obszaru cmentarza. Jedyne przy południowo-zachodniej krawędzi parku widoczne są hałdy cegieł, pochodzące być może z muru okalającego dawny kirkut, a na terenie parku rosną rośliny typowe dla nasadzeń cmentarnych, kilkudziesięcioletnie tuje oraz bluszcz.

W centrum obszaru parkowego znajduje się betonowy czteroschodkowy cokół, który zapewne był podstawą pod pomnik upamiętniający żołnierzy Armii Czerwonej.

Kluczbork, gmina Kluczbork, powiat kluczborski, niem. Kreuzburg

N:50°12'17,27" - E:17°49'26,34"

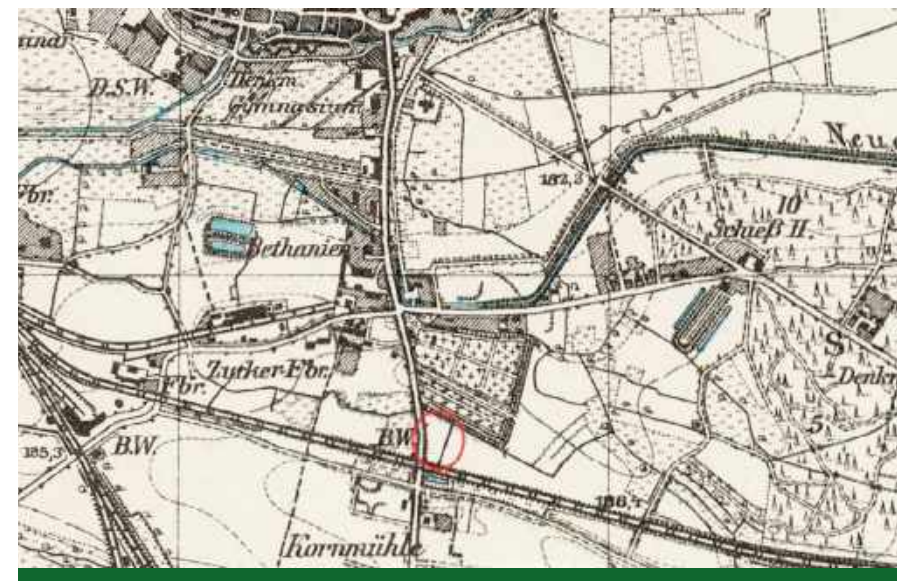
Żydzi w Kluczborku pojawili się zapewne już w 2 poł. XIV w., a pierwsza informacja źródłowa o nich pochodzi z 1414 r. Zamieszkiwali oni w mieście i okolicach do końca XV w., kiedy to zostali wypędzeni. Ponownie powrócili dopiero w połowie XVIII w., po tym jak Śląsk dostał się pod panowanie Prus. W 1772 r. było ich 24, zaś w połowie XIX w. ponad 300 (ok. 7 % ogółu mieszkańców). W 1848 r. utworzono samodzielną Gminę Żydowską. Początkowo modlitwy odbywały się w wynajmowanych mieszkaniach, a synagogę postawiono dopiero w 1886 r. przy ul. Oppelnerstrasse (obecnie ul. M. Skłodowskiej-Curie). Był to monumentalny budynek

w stylu neoromańsko-mauretańskim. Obok bożnicy wybudowano szkołę elementarną. Kluczborscy Żydzi byli mocno zasymilowani z niemiecką społecznością. Zaliczali się oni do zamożnych i dobrze wykształconych mieszkańców miasta. Po zakończeniu I wojny światowej Żydzi ze Śląska emigrowali na Zachód, najczęściej do większych ośrodków miejskich w Niemczech. Proces ten dotyczył także Kluczborka, a nasilające się od początku XX w. incydenty antyżydowskie przyspieszyły emigrację ludności żydowskiej z miasta i okolic. W 1939 r. pozostało tu jedynie 52 Żydów.

Cmentarz żydowski w Kluczborku powstał w 1926 r. poza miastem (obecnie ul.

Opolska), przy linii kolejowej z Kluczborka do Lublińca. Jego budowę sfinansował kluczborski kupiec Grünberger. Wcześniej pogrzeby odbywały się w pobliskim Kraskowie. W 1928 r. na terenie kirkutu zbudowano dom przedpogrzebowy w stylu orientalnym z dużą kopułą, i mykwę. W 1939 r. niemieccy naziści wysadzili dom przedpogrzebowy, zaś w czasie II wojny światowej zniszczyli kirkut. Od 1943 r. grzebano tu żołnierzy zmarłych w pobliskim lazarecie w Kluczborku. Po II wojnie światowej nastąpiła dalsza dewastacja i grabienie kamiennych nagrobków. W 1952 roku władze miejskie Kluczborka przekształciły kirkut w wojskowy cmentarz żołnierzy radzieckich, którzy zginęli podczas II wojny światowej. Prawdopodobnie wówczas pozostane

stałe fragmenty macew i nagrobków zostały wywiezione i użyte jako materiał budowlany.

Stan zachowania

Granice cmentarza żydowskiego są zatarte, a o kluczborskiej nekropolii żydowskiej istniejącej w tym miejscu informuje tylko tablica z tekstem: *W tym miejscu w latach 1928-1939 znajdował się cmentarz żydowski*, która wisi na słupie ogrodzenia przy wejściu na cmentarz żołnierzy radzieckich.

Krapkowice, gmina Krapkowice, powiat krapkowicki, niem. Krapitz

N:50°29'1,88" - E:17°57'31"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 230/89 z 04.12.1989 r.

Na podstawie informacji zawartych w dokumencie z 1540 r., gdzie zapisano, że mieszczanie i kupcy z Krapkowic domagali się usunięcia Żydów z miasta, można przyjąć, że starozakonni mieszkali w Krapkowicach i okolicy już na początku XVI w. Mimo prożydowskiej polityki margrabiego Jerzego Hohenzollerna w XVI w. i jego potomków w XVII i XVIII w. liczba mieszkańców wyznania mojżeszowego w Krapkowicach była znikoma. Dopiero od początku XIX w. do miasta przybywają kolejni Żydzi – w połowie XIX w.

było ich około 100, co stanowiło prawie 5 % mieszkańców, byli oni trzecią co do wielkości grupą wyznaniową. Krapkowicka gmina żydowska była filią Gminy Żydowskiej w Opolu. Starozakonni nie posiadali własnej synagogi, korzystali z wynajmowanego pomieszczenia (niem. *Betstube*). J. Chrzęszcz w wydanej w 1932 r. we Wrocławiu pracy *Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien* sytuuje taki dom modlitwy na rynku krapkowickim, w kamienicy, gdzie w późniejszym okresie istniała apteka. Od początku XX w. wielu ślą-

skich Żydów zdecydowało się na wyjazd na Zachód, najczęściej do wielkich ośrodków miejskich w Niemczech. Proces ten dotyczył także Krapkowic.

W 1824 r. krapkowicka Gmina Żydowska założyła cmentarz. Był on zlokalizowany poza granicami miasta, na lewym brzegu Odry (obecnie ul. Kolejowa). Wkrótce teren krapkowickiej nekropolii został otoczony murem i wybudowano dom przedpogrzebowy. Ostatni znany pochówek odbył się 23 kwietnia 1925 r.

Czy wiesz, że...

W 2012 r. w ramach Projektu „Wirtualny cmentarz żydowski w Krapkowicach” uczniowie Alicja Fesser, Marcin Barborka, Mateusz Kaczmarczyk z Technikum Zawodowego w Krapkowicach, pod opieką nauczycieli p. Anny Steinhoff-Okoń oraz p. Marcina Sułkowskiego, wykonali podstawowe prace dokumentacyjne kirkutu polegające na skatalogowaniu i opisaniu macew.

Stan zachowania

Obecnie wejście na cmentarz jest utrudnione. W latach użytkowania nekropolii wiodło zapewne przez bramę domu przedpogrzebowego, dziś niedostępną. Kirkut jest zaniedbany, zarośnięty drzewami oraz bujną roślinnością. Groby i relikty nagrobków są porośnięte krzewami, leżą pod wieloletnią warstwą liści. Macewy są zniszczone, wiele jest przewróconych i rozbitych, a napisy i zdobienia zatarte. Wydaje się, że kirkut mógł liczyć około 100 pochówków. Groby ułożone są w rzędach w południowo-zachodniej części działki. W południowym narożniku cmentarza stoi budynek dawnego domu przedpogrzebowego, obecnie używany przez okolicznych mieszkańców jako pomieszczenie gospodarcze. Obszar krapkowickiej nekropolii żydowskiej otoczony jest dookólnym murem zbudowanym z łupanego kamienia wapiennego (marglu) wzmacnianego cegłą i pierwotnie otynkowanego. Koronę muru tworzyły niegdyś płasko ułożone cegły.

Na kirkucie zachowało się około 90 macew i obelisków, oraz ich fragmentów, wykonanych z piaskowca, granitu i nieliczne z marmuru. Na płaskich kamiennych tablicach nagrobnych widoczne są inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim oraz typowe zdobienia, m.in.: złamany kwiat i świeca, róża i bukiet kwiatów, liść palmy.

Krasków, gmina Kluczbork, powiat kluczborski, niem. Grasenau

N:50°57' 13.93" - E:18°11'2.1"

Około połowy XVIII w. w Kraskowie osiedliła się około 40 osobowa grupa Żydów. Stopniowo liczba wyznawców judaizmu w Kraskowie zwiększała się, w 1765 r. powołano tu gminę żydowską. W tymże roku założono kirkut, a wkrótce postawiono drewnianą synagogę i mykwę oraz zorganizowano elementarną szkołę żydowską (cheder). W 1765 r. administrator Kraskowa sprzedał Żydom działkę z przeznaczeniem na cmentarz, a oni zobowiązali się płacić zarządcy 1 talara od każdego pogrzebu. Kirkut służył Żydom z Kraskowa oraz z Byczyny, Wołczyńna i Kluczborka do czasu założenia mogilników w tych miejscowościach. Nekropolia w Kraskowie należała

do żydowskiej gminy wiejskiej i dopiero w 2 poł. XIX w. przejęła ją kluczborska gmina żydowska (kahał).

Małownicza nekropolia żydowska w Kraskowie położona jest wśród pól, na południe od Kolonii Krasków i od wsi Krasków, po zachodniej stronie drogi gruntowej, na łagodnej terasie bezmiennego cieku. Już z daleka widać kępę starodrzewu otoczoną ceglany murem, który wraz z domem przedpogrzebowym postawiono w 1890 r. Pierwotnie kirkut ogrodzony był drewnianym parkanem. Nekropolia funkcjonowała od 1765 r. do czasu jej zamknięcia w 1926 r. Ostatni znany pochówek odbył się w 1923 r. Już od początku

XX w. wzmożła się migracja kraskowskich Żydów. We wsi pozostało niewielu starożytnych, i wówczas wiejska gmina żydowska w Kraskowie stała się filią kahału kluczborskiego. Podczas „Nocy Kryształowej” oraz II wojny światowej naziści Niemcy dokonali dewastacji kirkutu i spalili dom przedpogrzebowy. W latach powojennych kirkut był dalej dewastowany i prawdopodobnie wówczas część macew rozgrabiono wykorzystując je jako materiał budowlany.

Czy wiesz, że...

Jesienią 2008 r. z inicjatywy p. Mirosława Dudy, przy udziale sołtysa i mieszkańców Kraskowa oraz uczniów Technikum Budowlanego i Mechanicznego w Kluczborku wykonano prace porządkowe na kraskowskiej nekropolii. Kolejne prace porządkowe wykonali w 2017 r. i 2018 r. funkcjonariusze Zakładu Karnego w Kluczborku wraz ze skazanymi.

W 2009 r. na wewnętrznej stronie muru ogrodzenia przy bramie utworzono niewielkie lapidarium z kilkunastu fragmentów rozbitych macew wraz z pamiątkową tablicą, którą uroczyście odsłonił 20 września 2009 r. Boaz Pasch, naczelny rabin Krakowa.

Stan zachowania

Historyczne granice cmentarza są zachowane. Teren nekropolii porośnięty jest drzewami, trawą i bluszczem. W jego obszarze rośnie kilkanaście dębów, w tym kilka ponad 100-letnich i lipy, klony, brzozy, jesiony oraz robinie akacjowe, a część południową porasta lilak. Groby oraz ich pozostałości czytelnie rysują się w obszarze kirkutu: widoczny jest układ mogilnika. Grupują się one w części zachodniej i w południowo-wschodniej kirkutu. Pochówki ułożone są w kilkunastu rzędach po linii północ-południe, a groby orientowane są generalnie po linii wschód-zachód.

W obszarze cmentarza stoi około 150 całych macew, często pochylonych lub leżących, oraz ich dużych fragmentów. Macewy wykonane są głównie w formie płaskich płyt kamiennych (z piaskowca i granitu, nieliczne z marmuru). Wiele z nich jest uszkodzonych. Zachowały się na nich typowe żydowskie zdobienia sepulkralne (m.in.: błogosławiące dłonie, dzban z misą, złamane drzewo, złamany kwiat lub świeca, Tora, gałązki palmy, klepsydra, kotwica, lampion i inne) oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim (na kilkunastu po obu stronach płyty nagrobnej). Wiele całych macew oraz ich fragmentów leży na ziemi, często pod warstwą bluszczu i liści. Kirkut może liczyć ponad 300 grobów, na wielu widoczne są tylko podstawy macew lub obudowy zapadniętych grobów. W części zachodniej cmentarza widoczne są tylko same cokoły macew i murowane kwatery grobowe, z których przed laty zrabowano macewy. Obszar kirkutu jest ogrodzony ceglany murem z regularnie ustawionymi przyporami, niegdyś otynkowany od wewnątrz. Obecnie ogrodzenie jest częściowo zniszczone. Wejście na cmentarz usytuowane jest od północy, od strony drogi gruntowej, przez bramę mającą formę ceglano łuku.

Ze względu na dobry stan zachowania, ilość ocalałych steli oraz inskrypcji na nich, kirkut posiada dużą wartość historyczną. Z uwagi na liczne macewy mające bogatą dekorację rzeźbiarską, cmentarz przedstawia dużą wartość artystyczną. Dlatego obiekt należy wpisać do rejestru zabytków woj. opolskiego.

Konieczna jest szybka fachowa inwentaryzacja i opis grobów oraz konserwacja macew, bowiem powierzchnia kamienia, zwłaszcza piaskowca, koroduje. Niezbędne są także badania związane z rozplanowaniem kirkutu (m.in. określenie lokalizacji domu przedpogrzebowego i mykwy).

Leśnica, gmina Leśnica, powiat strzelecki, niem. Leschnitz O.S., Bergstadt

N:50°26' 11.93" - E:18°11'54.99"

Żydzi do Leśnicy przybyli pod koniec XVIII w. W 1787 r. w mieście mieszkało 12 wyznawców judaizmu. W kolejnych latach liczba starozakonnych w Leśnicy stopniowo wzrastała i do połowy XIX w. mieszkało w niej około 90 Żydów, co stanowiło ponad 6,5 % mieszkańców miasta. Rozwijająca się społeczność żydowska w Leśnicy i sąsiednich wioskach podlegała Gminie Żydowskiej w Strzelcach Opolskich. Mieszkańcy wyznania mojżeszowego należeli do zamożniejszej grupy mieszkańców, trudnili się głównie handlem, kupiectwem i kramarstwem. Od 1843 r. nabożeństwa starozakonnych odbywały się w domu modlitwy w wynajmowanym po-

mieszczeniu, a od 1888 r. w domu Steinitzów (obecnie pl. Narutowicza 6). Przemiany społeczno-ekonomiczne dokonujące się na pod koniec XIX i na początku XX w., sprawiły, że ilość Żydów w Leśnicy systematycznie malała. Emigrowali oni do miast zachodniej Europy. W 1933 r. w mieście było tylko 2 wyznawców judaizmu.

W 1837 r. leśnicka społeczność żydowska założyła cmentarz, a przy nim wybudowano dom przedpogrzebowy. Kirkut funkcjonował tylko do lat 20. XX w., gdyż emigracja starozakonnych z miasta przyczyniła się do tego, że kirkut został bez opieki. Żydowska nekropolia w Leśnicy zlokalizowana była daleko poza

miastem, przy starej drodze prowadzącej do Strzelec Opolskich (obecnie ul. Starostrzelecka), w obszarze pasma Góry Chełmskiej, w terenie bogato urzeźbionym. Lokalizacja nekropolii daleko poza miastem sprawiła, że cmentarz nie został zniszczony w czasie II wojny światowej. Dewastacji obiektu dokonano dopiero w latach powojennych. Prawdopodobnie wówczas cegły i część macew wykorzystano jako materiał budowlany.

Stan zachowania

Nekropolia leśnicka otoczona jest współczesnym ażurowym metalowym płotem z wejściem od strony południowej. Wzdłuż jego krawędzi wschodniej rosną 4 ponad stuletnie lipy, które zapewne zostały posadzone przy założeniu kirkutu, a od strony zachodniej i północnej rosną około 70-letnie graby. W 1980 r. lokalne władze uporządkowały teren cmentarza i w obrysie historycznych granic postawiły nowe ogrodzenie z metalowych ażurowych pręseł. Chociaż całą przestrzeń cmentarza pokrywa roślinność, to jednak groby czytelnie rysują się w obszarze kirkutu i widoczny jest układ mogilnika. Grupują się one w trzech rzędach w układzie po linii N-S, a mogiły ułożone są po linii W-E.

Zachowało się około 35 widocznych pochówków z rozbitymi macewami, fragmentami podstaw macew, ceglano-betonowymi obudowami grobów. Wszystkie te elementy są przewrócone i pokryte roślinnością: mchem, trawą, bluszczem, barwinkiem i liśćmi. Część z nich leży zapewne na wtórnym miejscu. W południowej części cmentarza istnieje niewielkie kwadratowe nawarstwienie, które prawdopodobnie kryje relikty fundamentów budynku domu przedpogrzebowego.

Na macewach zachowały się inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim oraz typowe zdobienia. Spośród symbolicznych motywów przedstawionych na macewach występują, m.in.: dłonie w geście błogosławieństwa, złamane drzewo, gwiazda Dawida. Nagrobki w większości wykonano z piaskowca i granitu, nieliczne z białego marmuru (kawałki macew). Najstarsza zachowana macewa upamiętnia Bertę Mohaver, zmarłą w dn. 24 września 1841 r. Przy wejściu umieszczona jest niewielka tablica kamienna z napisem: „TEREN SAKRALNY CMENTARZ ŻYDOWSKI założony w latach 30-tych XIX w.”.

Czy wiesz, że...

Kirkut położony jest daleko poza miastem, w malowniczym krajobrazie pasma Góry Chełmskiej, w terenie bogato urzeźbionym, na północnym stoku suchej doliny. Widoczny on jest jako kępa drzew, wokół której rozciągają się pola rolne.

Lewin Brzeski, gmina Lewin Brzeski, powiat brzeski, niem. Löwen

N:50°45'10.51" - E:17°37'44'.23"

Forma ochrony:

wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 245/90 z 26.03.1990 r.

Żydzi do Lewina Brzeskiego przybyli na początku XIX w., po tym jak król pruski Fryderyk Wilhelm III wydał edykt, dopuszczający Żydów do obywatelstwa miejskiego i zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. Jako pierwszy w 1820 r. osiedlił się w mieście Israel Bettsak z Białej koło Prudnika. W kolejnych latach liczba starozakonnych w Lewinie Brzeskim stopniowo wzrastała. W połowie XIX w. mieszkało w nim 7 rodzin tj. około 20 wyznawców judaizmu, a w 1880 roku było ich około 80, co stanowiło ponad

3,5 % mieszkańców miasta. Rozwijająca się społeczność żydowska w Lewinie Brzeskim, początkowo podlegająca Gminie Żydowskiej w Brzegu, w 1883 r. uzyskała status samodzielnej gminy wyznaniowej. Początkowo nabożeństwa starozakonnych odbywały się w domach modlitw w prywatnych mieszkaniach. Dopiero w pierwszych latach XX w. wybudowano synagogę w pobliżu Rynku przy ówczesnej Bahnhofstrasse (obecnie ul. Kościuszki). Przemiany społeczno-ekonomiczne dokonujące się na przełomie XIX i XX w. i póź-

niej sprawiły, że od początku XX wieku ilość Żydów w Lewinie Brzeskim malała. W 1937 roku w mieście było około 30 wyznawców judaizmu.

W 1880 roku Gmina Żydowska założyła cmentarz, który funkcjonował do 1939 r. Zlokalizowany był poza miastem, za torami kolejowymi, przy drodze prowadzącej do Skorogoszcy (obecnie ul. Powstańców Śląskich). Na kirkucie otoczonym drewnianym płotem,

wybudowano niewielki dom przedpogrzebowy, który w latach powojennych użytkowany był przez dróżnika. Budynek został zniszczony przez pożar w 1994 r. i rozebrany w 1995 r. Cmentarz zniszczono podczas II wojny światowej, a dalszej jego dewastacji dokonano w latach powojennych. Kamienne pozostałości nagrobków i macew rozkradziono i użyto jako materiał budowlany.

Stan zachowania

Obecnie historyczne granice tej lewińskiej nekropolii żydowskiej są zatarte. Wydaje się, że pierwotne krawędzie kirkutu zostały naruszone uprawą roli. W obszarze obiektu rośnie kilka kilkudziesięcioletnich drzew, a teren jest zaniedbany, porasta go szczelnie roślinność. Kirkut oznaczony jest tablicą z napisem „TEREN PO BYŁYM CMENARZU ŻYDOWSKIM”.

Czy wiesz, że...

W 2006 r., w ramach projektu „Przywróćmy Pamięć” prowadzonego przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Polsce, młodzież lewińskiego gimnazjum otoczyła kirkut opieką. Uporządkowali oni teren po cmentarzu i oznaczyli go tablicą.

Według relacji ówczesnych mieszkańców miasta, prawdopodobnie w latach II wojny światowej na tym cmentarzu grzebano przywiezionych na roboty Żydów, którzy w latach 1939-1942 pracowali przymusowo w *Cukrowni Wróblin* daw. *Zuckerfabrik Fröbeln*.

Miejsce, gmina Świerczów, powiat namysłowski, niem. Städtel

N:50°57' 19.20" - E:17°46'31.65"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 239/90 z 05.02.1990 r.

Miejsce, miasto od 1294 r. do 1650 r., obecnie wieś w gminie Świerczów, było miejscowością, w której pierwsi osadnicy żydowscy pojawili się w połowie XVII w. po wojnie trzydziestoletniej, kiedy to traktat westfalski z 1648 r. pozwolił na osiedlanie się Żydów uzależnił od decyzji właścicieli ziemskich. W latach 30. XVIII w. pozwolenie na zamieszkanie uzyskało 6 rodzin żydowskich, a w poł. XVIII w. starozakonni stanowili już 13% mieszkańców. Ich liczba systematycznie rosła, pod koniec XVIII wieku było ich 155, a na początku XIX wieku

300 (64 rodziny). Zgodnie z zapisami edyktu króla pruskiego Fryderyka II z 1781 r. Miejsce było jedną z czterech wsi, w których Żydzi mogli dalej mieszkać i nie musieli zajmować się wyłącznie handlem oraz przeprowadzać się do miast górnośląskich. Społeczność starozakonnych w Miejscu zajmowała się przede wszystkim rzemiosłem związanym z wsią, drobną wytwórczością z przeznaczeniem na handel obwoźny, i uprawą roli. Już w 1757 r. gmina żydowska zatrudniała nauczyciela do edukacji religijnej dzieci, a w 1780 r. uzyskała

pozwolenie właściciela wsi Kotulińskiego na budowę drewnianej synagogi. Stały wzrost liczby wyznawców judaizmu w Miejscu sprawił, że w 1811 r. wybudowano murowaną synagogę, a w kolejnych latach XIX w. w miejscowej gminie wyznaniowej rozpoczął urzędowanie rabin David Laqueur i rzeźy rytualni, otwarto także elementarną szkołę żydowską. Jednak brak perspektyw na stały rozwój ekonomiczny w tak małej miejscowości przyczynił się do zahamowania dalszego rozwoju żydowskiej gminy w Miejscu, a zmiana pruskiego ustawodawstwa umożliwiła miejscowym Żydom swobodne opuszczanie wsi i przeprowadzanie się do miast w Niemczech. W wyniku postępującej migracji w 1862 r. w Miejscu pozostało już tylko 27 Żydów, miejscowa gmina wyznaniowa stała się filią gminy żydowskiej w Namysłowie. W 1904 r. w Miejscu mieszkało jeszcze 10 wyznawców judaizmu. W latach 20. XX w. gmina żydowska w Miejscu została rozwiązana.

Nekropolia żydowska w Miejscu (jedna z kilku dobrze zachowanych na Opolszczyź-

nie) założona została na piaszczystej wydmie przy drodze polnej, około 1100 m na północ od centrum wsi. Badacze historii Żydów wiążą powstanie kirkutu z końcem wojen śląskich. Wskazują na to także informacje o najstarszych macewach postawionych nad pochówkami tej nekropolii. W publikacji Marcina Wodzińskiego znajduje się fotografia drewnianej steli z dębiny, pochodzącej z 1771 roku, znad grobu Chajosen, córki Aleksandra (zm. 19 lutego 1771 r.). Stela znajdowała się w zasobach Muzeum Żydowskiego we Wrocławiu, jednak zaginęła podczas II wojny światowej, a jej archiwalne zdjęcie przechowywane jest w Muzeum Judaistycznym we Frankfurcie nad Menem. Można więc stwierdzić, że cmentarz w Miejscu funkcjonował na pewno już w 1771 r. Formalne uregulowanie zakupu ziemi i oficjalne użytkowanie kirkutu nastąpiło w 1787 r. Na przełomie XIX i XX w. wybudowano na nim dom przedpogrzebowy i murowane ogrodzenie. Ostatni znany pochówek odbył się w 1937 r.

Czy wiesz, że...

W 2010 r. uczniowie z Zespołu Szkół Rolniczych w Namysłowie wraz z nauczycielami historii p. Tomaszem Soją i p. Andrzejem Michtą w ramach projektu Przywróćmy Pamięć uporządkowali kirkut oraz nawiązali kontakt z potomkami rabina, rodziną Laqueur, co zaowocowało spotkaniem w 2015 r. w Namysłowie i Miejscu. Jednak nadal brak pełnej specjalistycznej inwentaryzacji tej cennej nekropolii żydowskiej.

Stan zachowania

Kirkut położony jest w obszarze leśnym. Prawdopodobne wejście oznaczone jest teraz dwoma eratykami. Obecnie kirkut jest nieogrodzony, zaniedbany i porośnięty drzewami (ponad 100 letnimi dębami i sosnami), a pośród nich rozciąga się roślinny dywan z bluszczu i konwalii. Zachowało się około 250 kamiennych macew stojących i przewróconych lub cokołów po macewach. Wiele płyt nagrobnych jest rozbitych i uszkodzonych, ze zniszczonymi inskrypcjami i skorodowaną powierzchnią. Mogiły są naruszone (widoczne są tylko podstawy macew lub obudowy zapadniętych grobów), a liczne fragmenty macew i obudów grobów są rozrzucone po całej powierzchni kirkutu, porośnięte roślinnością, tak, że ich ilość jest trudna do oszacowania. Kirkut mógł liczyć ponad 300 pochówków, które ułożone są w kilkunastu rzędach po linii północ-południe, a groby orientowane są po linii wschód-zachód. Stele w formie płaskich płyt wykonano głównie z piaskowca. Na macewach zachowały się typowe judaistyczne zdobienia sepulkralne (m.in.: dłonie w geście błogosławieństwa, dzban, wieniec, złamane drzewo, złamany kwiat lilii i róży, złamana gasnąca świeca, ptak niosący gałązkę, i inne) oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim (na kilkunastu po obu stronach płyty nagrobnej). Na niektórych macewach można jeszcze dostrzec ślady polichromii. W części środkowej i wschodniej cmentarza widoczne są tylko same cokoły macew i murowane kwatery grobowe, zapewne macewy zostały zrabowane przed laty.

Zapomniana nekropolia przetrwała czas II wojny światowej. Jej niszczenia i dewastacji dokonano w latach powojennych, rozebrano dom przedpogrzebowy i murowane ogrodzenie, i prawdopodobnie wówczas część macew (wykonanych z cenniejszego kamienia) wykorzystano jako materiał budowlany. Także obecnie dewastacja nekropolii żydowskiej w Miejscu trwa, a stojące jeszcze kamienne macewy świadczą o mieszkających tu ongiś Żydów.

Namysłów, gmina Namysłów, powiat namysłowski, niem. Namslau

N:51°4'20.41" - E:17°43'53.53"

Pierwsza informacja o obecności Żydów w Namysłowie pochodzi z 1321 r., bowiem od nich wzięta nazwa ówczesna ulica – Żydowska. Zapewne wówczas w mieście zamieszkiwała niewielka grupa starozakonnych. Wyznawcy judaizmu żyli w Namysłowie do 1582 r., kiedy to, na podstawie edyktu cesarza austriackiego, zostali wypędzeni. Ponownie wrócili do miasta dopiero w 2 poł. XVIII w., kiedy Namysłów w wyniku wojen śląskich znalazł się pod panowaniem Królestwa Pruskiego. W 1785 r. w mieście mieszkały 4 rodziny żydowskie. Wydany w 1812 r. przez króla pruskiego edykt o równouprawnieniu Żydów umożliwił im swobodne osiedlanie

się. Spowodowało to intensywny rozwój gminy żydowskiej w Namysłowie, który rozpoczął się już od początku XIX w., w połowie XIX w. była ona w największym rozkwicie. Na początku XIX w. w mieście było ponad 130 starozakonnych, a w 1871 r. prawie 260. Wyznaniowa Gmina Żydowska została utworzona w 1792 r., lecz przez pierwsze dziesięciolecia XIX w. starozakonni modlili się w wynajmowanych pomieszczeniach. W 1856 r. gmina żydowska wybudowała synagogę (obecnie budynek sali gimnastycznej przy ul. Dubois), a w 1861 r. założyła prywatną szkołę elementarną. Wystąpienia antyżydowskie i zła sytuacja ekonomiczna miasta na przełomie

XIX i XX w. doprowadziły do systematycznego spadku liczby Żydów w Namysłowie. Od początku XX w. namysłowscy Żydzi zaczęli emigrować do dużych miast w Niemczech, szczególnie do Wrocławia i Berlina. Wskutek tego liczba wyznawców judaizmu w Namysłowie w 1905 r. zmniejszyła się do 110 osób, a w 1939 r. w mieście pozostało tylko kilkanaścioro Żydów.

Już w 1794 r. Gmina Żydowska uzyskała prawo do wieczystej dzierżawy terenu za Bramą Krakowską, na tzw. Polskim Folwarku (obecnie ul. Łączańska). Tam został utworzony kirkut, który pierwotnie ogrodzony był drewnianym parkanem. Dopiero w 1862 r. na cmentarzu wybudowano dom przedpogrzebowy oraz otoczono murem ogrodzeniem

w postaci ceglanego niskiego muru fundamentowego i ceglanych słupów łączonych metalowymi lub drewnianymi przęsłami. W czasie „Nocy kryształowej” w 1938 r. niemieccy naziści zniszczyli kirkut, a podczas II wojny światowej zbudowali na jego obszarze baraki obozu pracy przymusowej. W latach powojennych był to zrujnowany teren pocmentarny, bez śladów pochówków, porośnięty roślinnością. Dalszej jego dewastacji dokonano po 1945 r. Po usunięciu resztek nagrobków, urządzono na jego obszarze skład materiałów budowlanych, a później targ bydłocy. W 1986 r. przy okazji budowy sieci ciepłowniczej odnaleziono pochówek z dwiema trumnami, które zostały przeniesione na cmentarz komunalny.

Stan zachowania

Obecnie teren po namysłowskiej nekropolii żydowskiej wyznaczają pozostałości murem ogrodzenia w postaci ceglanego niskiego muru fundamentowego i ceglanych słupów łączonych niegdyś metalowymi lub drewnianymi przęsłami. Ogrodzenie i brama zachowały się w szczątkowo do dziś. Jedynymi relikdami nagrobków namysłowskiej nekropolii żydowskiej są dwa duże granitowe, profilowane elementy, złożone we wschodniej części cmentarza, które mogą być cokołami macew. Zniszczone ogrodzenie wyznacza historyczne granice kirkutu. Teren cmentarza jest bardzo zaniedbany, porośnięty bujną roślinnością i zaśmiecony. Na ceglanych słupie bramy widnieje tablica z napisem w języku hebrajskim i polskim „*Cmentarz żydowski*” z dopiskiem w języku polskim „*Prosimy Uszanuj miejsce pochówku mieszkańców Twojej miejscowości.*”

W części północno-zachodniej kirkutu leżą hałdy kawałków kamiennych elementów dawnych bruków miejskich i cegieł, które zostały wywiezione jako gruz na teren dawnego cmentarza. Nie są to pozostałości cmentarza żydowskiego.

Czy wiesz, że...

W 2014 r. w ramach projektu Centrum Edukacji Obywatelskiej „Ślady przeszłości” uczniowie Zespołu Szkół Rolniczych w Namysłowie porządkowali namysłowski kirkut i wykonali dokumentację fotograficzną zachowanych elementów. Opiekę nad młodzieżą sprawowali nauczyciele p. Andrzej Michta i p. Tomasz Soja.

Niemodlin, gmina Niemodlin, powiat opolski, niem. Falkenberg

N:50°38'14,41" - E:17°36'15,09"

Żydzi do Niemodlina zaczęli przybywać po 1812 r., po tym jak król pruski Fryderyk Wilhelm III wydał edykt zrównujący Żydów w prawach z pozostałymi mieszkańcami miast. Niewielka początkowo, ale systematycznie rosnąca, grupa starozakonnych zaktywizowała w Niemodlinie lokalny handel i rzemiosło. W 1843 r. ludności wyznania mojżeszowego było ponad 50, a według spisu przeprowadzonego w powiecie niemodlińskim w 1890 r. było tu ponad 80 Żydów. Pozwoliło to na utworzenie w 1847 r. samodzielnej gminy wyznaniowej w mieście. Jednak w związku z przemianami ekonomicznymi i politycznymi na Śląsku dokonującymi się

na przełomie XIX i XX stulecia starozakonni zaczęli emigrować z miasta do zachodnich krajów Europy i USA. W 1925 r. w mieście było tylko kilku Żydów.

Wkrótce po tym jak Gmina Żydowska uzyskała samodzielność założyła ona cmentarz, a obok zbudowała synagogę i dom przedpogrzebowy. Kirkut położony był poza miastem, na wyniesieniu, przy drodze prowadzącej z Niemodlina do Nysy (obecnie ul. Bohaterów Powstań Śląskich). Synagogę i teren kirkutu ogrodzono wówczas ceglany murem (kilka przęseł stoi do dziś) i wzdłuż niego posadzono lipy. Kirkut został zdewastowany w okresie II wojny światowej, a całkowicie

zniszczony w latach 60. XX w., kiedy to zburzono mur, wycięto starodrzew, wyburzono dom przedpogrzebowy oraz przebudowano stojącą nieopodal synagogę. Nagrobki kamienne prawdopodobnie użyto jako materiał budowlany w mieście.

Stan zachowania

Obecnie historyczne granice niemodlińskiej nekropolii żydowskiej są zatarte. Budynek synagogi został całkowicie przebudowany. Ze starodrzewu pozostała tylko jedna lipa, a z dawnego ceglanoego ogrodzenia pozostało kilka przęseł. Teren jest nieuporządkowany, częściowo wyłożony brukiem kamiennym.

Niezdrowice, gmina Ujazd, powiat strzelecki, niem. Neubrücken

N:50°22'38,83" - E:18°20'40,92"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 240/90 z 2.1990 r.

Wyznawcy judaizmu pojawili się w Ujeździe w średniowieczu. Pierwsza wzmianka o obecności Żydów w mieście pochodzi z 1367 r., była to zapewne nieliczna i mało aktywna grupa. Zamieszkiwali oni w Ujeździe i okolicach do końca XV w., kiedy to zostali wypędzeni. Na krótko powrócili w połowie XVII w., kiedy około 1653 r. właścicielka Ujazdu Anna Kochcicka zezwoliła Żydom na zamieszkanie w mieście. Jednak okazało się, że osiedlający się Żydzi stanowili konkurencję w handlu i wyszynku dla pozostałych mieszczan, któ-

rzy wnieśli skargę do zarządu dóbr biskupich w Nysie. Biskupstwo po rozpatrzeniu sprawy nakazało usunięcie Żydów z Ujazdu, a także wprowadziło dla nich zakaz mieszkania i kupowania nieruchomości na terenie miasta. Na nowo społeczność żydowska powstała dopiero w 2 poł. XVIII w., już pod panowaniem pruskim. tak, że pod koniec XVIII wieku w Ujeździe mieszkało około 40 Żydów, a w połowie XIX w. było ich około 150, co stanowiło prawie 7% ogółu mieszkańców miasta. Na początku XIX w. członkowie

gminy żydowskiej zakupili plac, na którym w 1827 r. wybudowano synagogę (obecna ul. Słowackiego, plac przy ośrodku zdrowia). Jednak przemiany gospodarcze i społeczne trwające pod koniec XIX i na początku XX stulecia, dotknęły także mieszkańców Ujazdu, w tym Żydów. Stopniowy upadek lokalnego handlu, rzemiosła i rolnictwa spowodował, iż większość społeczności żydowskiej Ujazdu zdecydowała się na emigrację do dużych miast niemieckich. Wspólnota przestała istnieć w dwóch pierwszych dziesięcioleciach XX w. W 1924 r. w Ujeździe nie było już ani jednego Żyda.

Ujazdowska nekropolia żydowska założona została w 1822 r. Zlokalizowano ją poza granicami miasta, w lesie na gruntach wsi

Niezdrowice. Ostatni znany pochówek odbył się 6 maja 1881 r. Podczas II wojny światowej hitlerowcy zdewastowali cmentarz, jednak nie uległ on całkowitemu zniszczeniu. Niszczenie kirkutu trwało także po wojnie, i tylko jego lokalizacja w lesie, w oddaleniu od zabudowań Ujazdu i Niezdrowic, pozwoliła na zachowanie części kamiennych steli.

Stan zachowania

Drogę na kirkut, który położony jest w głębi Lasu Niezdrowickiego, wskazują drogowskie stojące przy duktach leśnych i tablica informacyjna w języku hebrajskim postawiona bezpośrednio przy kirkucie. Pochówki porośnięte są krzewami i barwinkiem, a macewy i fragmenty nagrobków leżą zapewne na wtórnym miejscu, dlatego ilość grobów jest trudna do weryfikacji. Zachowało się około 30 macew i obelisków, całych i fragmentów. Najstarsza płyta nagrobna pochodzi z 19 lutego 1822 r. i informuje o pochówku Havy B. Mose. Niektóre płyty są przewrócone i leżą pokryte roślinnością, częściowo zakopane w ziemi. Na nagrobkach, wykonanych z piaskowca i granitu, znajdują się inskrypcje w językach niemieckim i hebrajskim. Na ozdobnie zwieńczonych macewach napisom towarzyszą symbole charakterystyczne dla judaizmu (m.in.: gwiazda Dawida, bukiet kwiatów, korona, złamana świeca, orzeł, błogosławiące dłonie). Zachowane macewy są ciekawym przykładem żydowskiej sztuki sepulkralnej. Ze względu na bujną roślinność ilość pochówków na ujazdowskiej nekropolii żydowskiej jest trudna do określenia. Na cmentarzu mogło być ich około 50. Groby ułożone są po linii W-E w czterech rzędach i zajmują zachodnią część cmentarza. Cmentarz jest nieogrodzony i zaniedbany.

Czy wiesz, że...

W 2010 r. Urząd Gminy w Ujeździe przekazał nieodpłatnie cmentarz Gminie Żydowskiej, która starała się o kirkut od 2002 r.

Nysa, gmina Nysa, powiat nyski, ul. Kaczkowskiego (nowy cmentarz), niem. Neisse

N:50°29'22.46" - E:17°21'10.93"

Pierwsze informacje o obecności wyznawców judaizmu w Nysie pochodzą z XIV w. (patrz: Nysa stary kirkut). Zamieszkiwali oni w mieście do 2 poł. XVI w., kiedy to w wyniku antysemickiej nagonki na Śląsku, nastąpiły ich pogromy i wypędzenia z miast. Ponowny rozwój osadnictwa żydowskiego w mieście nastąpił dopiero od początku XIX w., gdy król pruski Fryderyk Wilhelm wydał edykt o równouprawnieniu, dopuszczający Żydów do obywatelstwa miejskiego i zrównujący ich w prawach z pozostałymi mieszkańcami. Od 1812 r. w Nysie mieszkało kilkudziesięciu Żydów. Ich liczba szybko wzrastała i w 1840 r. było ich 278, a w 1861 r. blisko 500. Żydzi

nyscy byli społecznością zasymilowaną ze środowiskiem niemieckim. Byli oni znaczącymi obywatelami miasta i należeli do jego elity ekonomicznej i gospodarczej. W 1815 r. wyznaniowa gmina żydowska założyła cmentarz, a w 1838 r. wzniosła pierwszą synagogę (przy dawnej Jasephstrasse), a w 1892 r. drugą (obecnie teren przy ul. Tkackiej i Miarki) oraz utworzyła szkołę elementarną. Obiekty te zostały zdemolowane przez Niemców podczas „Nocy Kryształowej”, a dzieła zniszczenia dokonano podczas II wojny światowej i w latach powojennych. Od przełomu stuleci XIX i XX nastąpił stopniowy spadek liczby Żydów w mieście, przed II wojną światową w Nysie

mieszkało już tylko kilkudziesięciu wyznawców judaizmu.

Nową nyską nekropolię żydowską założono w 1815 r. Usytuowano ją poza miastem, nieopodal ówczesnej podnyskiej wsi Zawodzie, w sąsiedztwie cmentarzy katolickiego i ewangelickiego (obecnie ul. Z. Kaczkowskiego). Na terenie kirkutu wybudowano dom przedpogrzebowy z łaźnią rytualną (mykwą). Pierwotnie cmentarz ogrodzony był murowanym parkanem z ceglanych słupów łączonych metalowymi przęsłami. Ostatni

pochówek na cmentarzu odbył się w 1828 r. Kirkut zniszczony przez niemieckich nazistów podczas II wojny światowej, został zamknięty w 1967 r., a ruiny domu przedpogrzebowego i mykwy zostały rozebrane w 1971 r.

Stan zachowania

Cmentarz zachował się w formie parku leśnego. Pozostałości pierwotnego ogrodzenia widoczne są tylko od strony zachodniej kirkutu w postaci kilku murowanych ceglanych słupów. Przez środek nekropolii wiedzie droga, wzdłuż której jest aleja starodrzewu (klony, jawory), będącego elementem pierwotnego układu mogilnika, prawdopodobnie związanego z jego założeniem. Ponieważ cmentarz położony był na wysokiej terasie rzeki Nysy Kłodzkiej, przy jego budowie od strony południowej wykonano podwójne wzmocnienie skarpy w postaci betonowego muru oporowego. Budynki domu przedpogrzebowego i mykwy stały wewnątrz kirkutu: jeden w części południowej, drugi w części północnej. W terenie widoczne są niewielkie nasypy, pod którymi zapewne znajdują się fundamenty w/w budynków. W obszarze nekropolii wśród krzewów, trawy i liści leżą nieliczne fragmenty macew i ich podstaw oraz kilkadziesiąt fragmentów obmurowań grobów. Na kilku zachowanych kawałkach kamiennych płyt nagrobkowych widoczne są inskrypcje w języku hebrajskim, a na jednym widać relief złamanego kwiatu, jednego z symboli sepulkralnych charakterystycznych dla judaizmu. W 1967 r. władze miejskie zamknęły cmentarz do celów grzebalnych, a z informacji urzędowej wynika, że wówczas na terenie cmentarza mogło być około 100 pochówków. W obszarze tej nyskiej nekropolii żydowskiej przy zachodniej i południowej krawędzi rosną trzy leciwe dęby (około 200-250 lat).

Czy wiesz, że...

Pomiędzy obecnymi ulicami Kaczkowskiego i Wojska Polskiego, na terasie rzeki Nysy Kłodzkiej w XIX w. funkcjonowały obok siebie cmentarze katolicki (założony w 1633 r. związany z zarazą szerzącą się wówczas w Nysie), ewangelicki (założony w 1818 r.) i żydowski (założony w 1815 r.). Obecnie wszystkie te cmentarze oraz nieliczne zachowane obiekty architektury (kaplice, grobowce) są zniszczone.

**Nysa, gmina Nysa, powiat nyski, (stary cmentarz),
niem. Neisse**

N:50°28'33.58" - E:17°20'9.03"

(przybliżone miejsce znalezienia macewy)

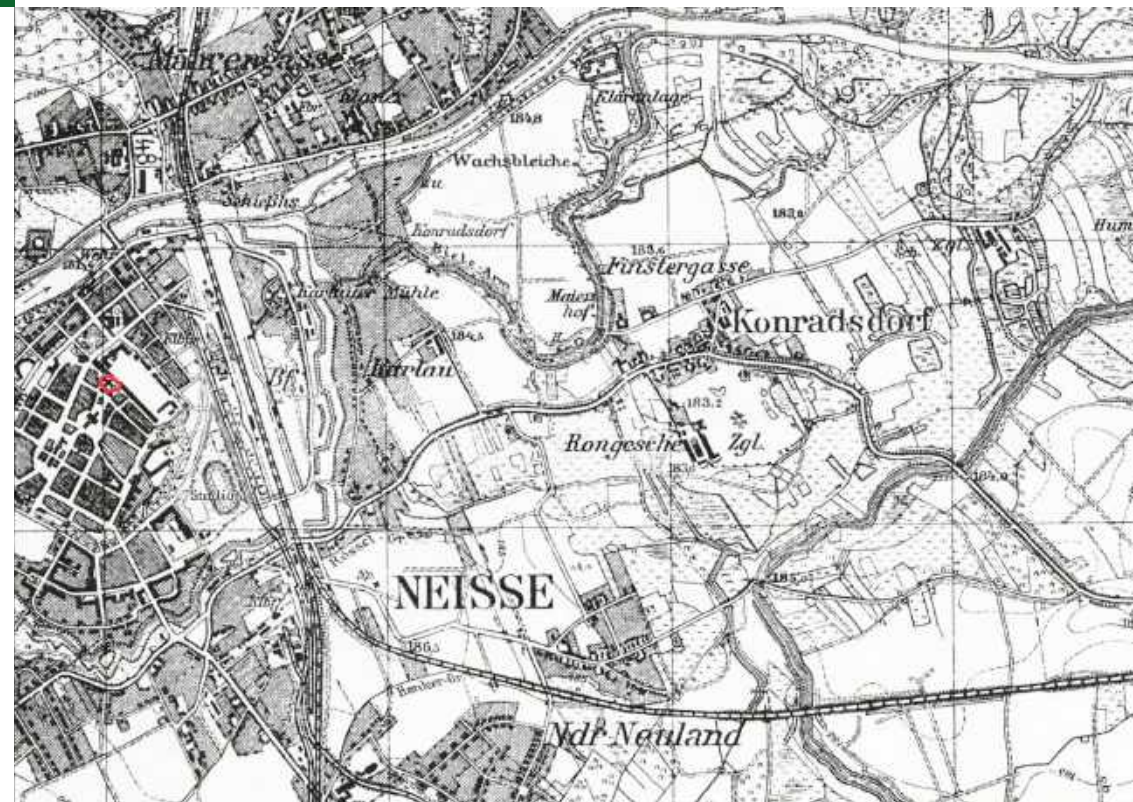
Źródła archiwalne dotyczące Nysy informują, że już w 1319 r. w mieście mieszkali Żydzi. Wówczas jedna z ulic miasta nosiła nazwę Judengasse, tam też zapewne zlokalizowany był ówczesny dom modlitwy. Miejskie dokumenty średniowieczne wielokrotnie wzmiankowały o wydarzeniach związanych z Żydami. Trudna sytuacja ekonomiczna w XIV-wiecznej Nysie, klęska głodu i epidemia „czarnej zarazy” – dżumy, spowodowały konflikty pomiędzy innymi mieszkańcami miasta a Żydami, a w efekcie pogromy wyznawców judaizmu w 1349 r. i 1361 r. Po wyjaśnieniu nieporozumień starozakonni

mogli nadal mieszkać i pracować w Nysie i okolicach. Jednak trwający dalej nieprzychylny stosunek mieszkańców miasta do Żydów przyczynił się do przyjęcia przez władze Nysy w 1468 r. przywileju wydanego przez króla Czech Władysława de non tolerandis Judaeis, a w konsekwencji wygnania Żydów z miasta.

Już w połowie XIV w. musiał istnieć cmentarz żydowski w mieście. Jedyną pozostałością po tym średniowiecznym kirkucie była macewa odnaleziona w 1856 r. w fundamentach ówczesnego klasztoru św. Barbary. Jej inskrypcja, tłumaczenie i opis zostały opublikowane w 1889 r. przez historyka badające-

go dzieje śląskich Żydów – Marcusa Branna. Macewa należała do Arona, zmarłego 13 XI 1350 r. Nagrobek nie zachował się do czasów współczesnych. Polskojęzyczne tłumaczenie epitafium zostało zamieszczone w książce Marcina Wodzińskiego „Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII w.: „Biada i nieszczęście bardzo wielkie dla mnie, bo odszedł do wieczności Aron, mój syn, który trudził się w Prawie dniami i nocami; w noc sobotnią parazy: I wyszedł dwunastego kislew”.

Według archiwalnej informacji z 10 maja 1423 r., kirkut był zlokalizowany na terenie starego miasta, naprzeciw domu Johanna Heidera de Nissa, a wg informacji z 1485 r. nazywano go „ogrodem żydowskim” (hortus judaeorum). W 1488 r. gmina żydowska została zwolniona z płacenia podatku od cmentarza, co może świadczyć o jego likwidacji.

Olesno, gmina Olesno, powiat oleski, niem. Rosenberg

N:50°52'34.84" - E:18°24'21.81"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 427/88 z 27.05.1988 r.

Olesno, miasto lokowane na prawie magdeburskim w 1292 r., położone było przy uczęszczanych szlakach handlowych, bursztynowym znad Bałtyku na południe Europy i królewskim z Krakowa przez Wrocław na zachód Europy. Taka lokalizacja miasta sprzyjała jego rozwojowi. Także tymi szlakami wędrowali w średniowieczu Żydzi, których część zapewne pozostała w Oleśnie i okolicach na stałe. W kolejnych stuleciach na przedmieściach miasta zamieszkały rodziny żydowskie, które trudniły się drobnym

handlem. Jednak czas wojen i zmian społeczno-politycznych na Śląsku od XVI do XVIII w. nie sprzyjał egzystencji wyznawców judaizmu w mieście i okolicach. Dopiero pod koniec XVIII w. rozpoczęło się intensywniejsze zasiedlanie miasta przez społeczność żydowską, kiedy to liczba Żydów przekroczyła 100 osób. W 1782 roku w Oleśnie mieszkało już 150 Żydów (prawie 13 % ogółu mieszkańców). Wówczas rozpoczęli oni starania o utworzenie samodzielnej gminy żydowskiej, która prawdopodobnie powstała pod koniec XVIII

wieku i zaczęła funkcjonować w mieście w pierwszych latach XIX w. W połowie XIX wieku wspólnota starozakonnych liczyła ponad 300 osób. Stanowili oni stały kilkuprocentowy odsetek mieszkańców miasta. Ewa Cichoń, historyk i popularyzatorka dziejów Olesna, w tym historii oleskich Żydów, pisze, że byli wśród nich bogaci kupcy, lekarze, adwokaci, właściciele kamienic, dzierżawcy szynków, gorzelnicy i destylarni. Oni to dzięki nagromadzonemu kapitałowi zaczęli odgrywać w mieście ważną rolę i w dużym stopniu przyczyniali się do lokalnego ożywienia gospodarczego. W 1814 r. starozakonni założyli kirkut i postawili drewnianą synagogę, która w 1887 r. spłonęła od uderzenia pioruna. W 1889 r. wybudowano nową mурowaną synagogę (przy obecnej ul. Wielkie Przedmieście). Gmina miała swojego rabina i zapewne żydowską szkołę elementarną, a w mieście działały żydowskie organizacje kobiet i młodzieży. Jednak okres wspólnej, w miarę spokojnej egzystencji starozakonnych i chrześcijan trwał tylko do końca XIX wieku. Trudności gospodarcze i związana z tym fala emigracji zarobkowej na przełomie XIX i XX wieku oraz I wojna światowa, a także zwiększająca się dyskryminacja Żydów, spowodowały spadek liczebności wyznaw-

ców judaizmu Olesna, w 1925 r. mieszkało w mieście tylko 125 starozakonnych, a przed wybuchem II wojny światowej już tylko 34. Niemieckie, nazistowskie represje zmusiły wielu oleśnian pochodzenia żydowskiego do opuszczenia swego rodzinnego miasta.

Oleśką nekropolię żydowską zlokalizowano poza miastem (obecnie ul. Młyńska), na wysokiej terasie rzeki Stobrawy i jej dopływu Młynówki, w części miasta zwanej wówczas *Żydowską Szwajcarią*. W XX w. wokół cmentarza rozwinęła się zabudowa. Obecnie nekropolia znajduje się praktycznie wśród domów. Naturalny widok cmentarza zachował się jedynie od strony doliny rzeki. Kirkut został założony w 1814 r. i był użytkowany do II wojny światowej. Na tym cmentarzu swoich zmarłych grzebali Żydzi - mieszkańcy Olesna i okolicznych wsi. Nekropolia pierwotnie ogrodzona była kamiennym murem, który został rozebrany w 1868 r. Wówczas wybudowano dom przedpogrzebowy i postawiono nowe ceglane ogrodzenie (zachowane w dużej części). Pierwszych zniszczeń kirkutu dokonano w latach 30. XX w. i podczas II wojny światowej, ale kirkut przetrwał pożogę wojenną. Dalszej jego dewastacji i grabieży dokonywano w latach powojennych.

Czy wiesz, że...

W 1992 r. przeprowadzono prace remontowe i porządkowe nekropolii. Wyremontowano dom przedpogrzebowy, który zrujnowany w latach wojennych i powojennych, jeszcze w 1987 r. nie miał dachu, okien, ani drzwi. Odbudowano wówczas konstrukcję drewnianą dachu oraz pokryto go dachówką, odtworzono i uzupełniono stolarkę okienną i drzwiową, częściowo odbudowano ogrodzenie i wstawiono nową bramę. Inicjatorem tych prac była pani Władysława Kotowicz. Ona też znalazła sponsorów, m.in. prof. Marvina Meistricha z Teksasu oraz Urząd Miejski w Oleśnie.

W 2008 r. prace porządkowe kirkutu w Oleśnie wykonała młodzież z Ośrodka Szkolenia i Wychowania Ochotniczych Hufców Pracy w Oleśnie pod kierunkiem p. Wojciecha Łonaka.

Stan zachowania

Granice cmentarza są czytelne, jest on ogrodzony ażurowym ceglany murem. Od strony zachodniej całkowicie brak ogrodzenia, został tylko kamienny fundament. Od strony północnej przy wejściu stoi wyremontowany budynek domu przedpogrzebowego, przy którym stał pierwotnie mniejszy i niższy ceglany budynek (być może mykwa) rozebrany w 1992 r. Układ mogilnika jest czytelny, przez jego środek biegnie aleja, a po obu jej stronach grupują się pochówki ułożone w rzędach po linii północ-południe, a groby orientowane są generalnie po linii wschód-zachód. Na cmentarzu znajdują się groby (i stele) pojedyncze i podwójne, groby w kwaterach oraz w kształcie bram, symbolizujące przejście z życia ziemskiego do krainy zmarłych.

Obecnie w granicach cmentarza można się doliczyć około 370 całych macew oraz ich dużych fragmentów: stojących, pochylonych lub przewróconych i rozbitych, częściowo zagłębionych w ziemię kamiennych płaskich płyt i obelisków, cokołów pod stele i obudów grobów. Głównie są to płaskie płyty kamienne oraz w formie kamiennych obelisków i bram. Widoczne są nasypy grobowe bez elementów cmentarnych, być może zostały one przeniesione koło domu przedpogrzebowego (kilkadziesiąt stel) i leżą przerośnięte krzewami lub jako cenny materiał zostały zrabowane. Kilka macew „wrosło” w pień drzewa. Macewy datowane są na wiek XIX i początek XX. Część z nich, wykonana w miękkim, łatwym w obróbce kamieniu, ma bogato rzeźbioną, wręcz artystyczną formę. Zachowały się na nich typowe zdobienia judaistyczne (m.in.: błogosławiące dłonie, dzban z misą, złamane drzewo, złamany kwiat lub świeca, gwiazda Dawida, uskrzydłona klepsydra, wieniec, liść lub liście palmy, kwiat róży) oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim lub też w obu (na kilkunastu po obu stronach płyty nagrobnej). Wiele całych macew oraz fragmentów leży na ziemi, często pod warstwą humusu, bluszczu i liści. Wykonane one zostały głównie z piaskowca, nieliczne z marmuru oraz z granitu. Kilka grobów ma granitowe stele z płyciną, w której znajduje się tablica wykonana z wapienia lub piaskowca. Kirkut mógł liczyć nawet około 450 pochówków. Nekropolia porośnięta jest starodrzewem oraz bluszczem. W jej centrum rośnie sześć dębów około 150 – 200 letnich oraz kilkudziesięcioletnie brzozy, jesiony, robinie, kasztanowce. W centrum kirkutu zlokalizowana jest studnia, przy której ongiś istniała metalowa (zapewne żeliwna) ozdobna pompa.

Opole, gmina Opole, powiat opolski miejski, niem. *Oppeln, Königlich Neudorf*

N:50°39'22.11" - E:17°55'58.01"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 223/89 z 06.11.1989 r.

W średniowieczu Opole zlokalizowane było przy uczęszczanych szlakach handlowych. Taka lokalizacja miasta sprzyjała nie tylko jego rozwojowi, ale także nieustannej wymianie kulturowej i społecznej. Zapewne już wówczas tymi szlakami wędrowali m.in. Żydzi, których część pozostała w Opolu i okolicach na stałe. Według przekazów źródłowych w XIV w. w mieście musiała mieszkać duża grupa starozakonnych. W 1349 r. jako obcy, zostali oni obwinieni o zatrucie studni miejskiej, wybuch „czarnej zarazy” i klęski

głodu, co spowodowało ich pogromy oraz wypędzenie. Jednak wkrótce Żydzi ponownie pojawiają się w Opolu. Są oni potrzebni księżętom. Zapiski źródłowe z XV w., poświadczające obecność Żydów w Opolu, informują o wymianie handlowej i udzielaniu pożyczek opolskim księżętom. W 1427 r. książę Bernard (brat Bolka IV) zezwolił Żydowi Abrahamowi na osiedlenie się wraz z rodziną i służącymi. Według wydanego przywileju mieszkańcy Opola wyznania możeszowego mogli zamieszkać przy Judengasse (obecnie

ul. Św. Wojciecha). Było to wówczas centrum życia społeczności żydowskiej w Opolu. Tu mieściła się żydowska szkoła i dom modlitwy. W połowie XV w. nastąpiła kolejna fala rozruchów antyżydowskich (oskarżeń, zniszczeń i grabieży). Część starozakonnych opuściła miasto. W poł. XVI w. pozostało w Opolu ok. 100 Żydów. Niestety przywilej wydany w 1563 r. przez cesarza Ferdynanda I zakazał Żydom osiedlenia się w mieście i na przedmieściach. Musieli oni sprzedać i opuścić swoje domy. Przez kolejne stulecia mieszkali oni na dalekich przedmieściach miasta i w okolicznych wioskach, trudniąc się drobnym handlem i rzemiosłem, bowiem czas wojen i zmian społeczno-politycznych na Śląsku od XVI do XVIII w. nie sprzyjał egzystencji wyznawcom judaizmu w mieście i okolicach. Dopiero w połowie XVIII w. rozpoczął się kolejny etap osadnictwa społeczności żydowskiej w Opolu. Trudna sytuacja ekonomiczna podczas i po wojnach śląskich sprawiła, że władze miejskie Opola zostały przymuszone przez Prusy do wydania zgody na osiedlenie się bogatych rodzin żydowskich w mieście. W latach 1766–1812 liczebność opolskich Żydów wzrosła z 15 do około 50 osób. Społeczność żydowska w Opolu prowadziła w wynajętych pomieszczeniach własną szkołę podstawową i dom modlitwy. Jednak Żydzi opolscy nie mieli samodzielnej gminy wyznaniowej, należeli do kahału w Białej Prudnickiej i tam grzebali swoich zmarłych. Dopiero wydany w 1812 r. edykt emancypacyjny, mówiący o równouprawnieniu społeczności żydowskiej, pozwolił na usamodzielnienie się żydowskiej gminy w Opolu. Już w 1816 r. opolscy Żydzi uzyskali zgodę miasta na założenie kirkutu, ale nabożeństwa dalej odprawiali w wynajmowanych salach. W 1822 r. powstała żydowska szkoła elementarna. Szybki wzrost liczby starozakonnych w Opolu pozwolił na sfinansowanie budowy

synagogi (przy obecnej ul. Szpitalnej) w 1841 roku. Wkrótce też gmina zatrudniła własnego rabina. W 1852 r. w Opolu żyło ponad 530 wyznawców judaizmu (około 5 % mieszkańców), a nowym rabinem został dr Adolf Wiener. Żydzi byli już wówczas pełnoprawnymi obywatelami państwa pruskiego i miasta Opola. Przez kolejne lata następował wzrost zamożności członków gminy żydowskiej. To sprawiło, że opolscy Żydzi stali się ekonomiczną i kulturalną, a także społeczną i polityczną elitą miasta. Wśród nich byli m.in.: radni miejscy, finansjści, właściciele przedsiębiorstw i fabryk, kupcy, adwokaci, lekarze i aptekarze. W ostatnich dziesięcioleciach XIX w. stopniowo zmniejszała się populacja starozakonnych w Opolu. Jeszcze w 1885 r. było ich ponad 760 (prawie 5 % mieszkańców miasta), a w 1900 roku już 696. Społeczność żydowska była tak majątna, że w latach 1893-1897 sfinansowała budowę nowej synagogi (przy obecnej ul. Piastowskiej). Okazały obiekt z wielką kopułą o bogatej formie architektonicznej, położony w pobliżu zamku piastowskiego, świadczył o pozycji opolskich Żydów. W jego wnętrzu znajdowały się sale modlitw, biblioteka gminy, archiwum, sale narad, magazyny. Pełna asymilacja społeczności żydowskiej stała się faktem na początku XX w. Jednak zmienne wydarzenia ekonomiczne i polityczne sprawiły, że od początku XX w. ilość starozakonnych w mieście stopniowo się zmniejszała, i w 1939 roku było ich tylko około 300. Dojście nazistów do władzy w Niemczech, „Noc Kryształowa”, kiedy to spalono nową synagogę w Opolu oraz dyskryminacja i wystąpienia antyżydowskie, przyspieszyły emigrację głównie bogatych i wykształconych opolskich Żydów na zachód Europy i do Stanów Zjednoczonych. Kres społeczności żydowskiej w Opolu dokonał się podczas II wojny światowej, kiedy to wielu, spośród tych, którzy nie wyjechali na Zachód, zostało wywiezionych

do obozu koncentracyjnego Theresienstadt (dzisiejsze Czechy).

Opolska nekropolia żydowska położona jest w pld.-wsch. części miasta (obecnie ul. Graniczna). Jednym z pierwszych działań opolskiej gminy żydowskiej na początku XIX wieku była decyzja o założeniu cmentarza. Starania te Żydzi rozpoczęli już w 1816 r., a zgodę władz miejskich Opola uzyskali w 1817 r. W tymże roku poza miastem, na całkowicie niezabudowanym obszarze Nowej Wsi Królewskiej (*niem. Königlich Neudorf*) (obecnie ul. Graniczna) zakupiono teren 0,12 ha od rolnika Josefa Kurpiersa z przeznaczeniem pod kirkut (I kwatery). Pierwszy pogrzeb odbył się w 1821 r., pochowano wówczas nauczyciela Gimpela Poznera, ale cmentarz oficjalnie otwarto w 1822 r. Ponieważ liczba Żydów w mieście i okolicy systematycznie wzrastała, w 1866 r. od rolnika B. Dudy dokupiono 0,44 ha gruntu obok istniejącego już kirkutu i rozszerzono jego obszar. Na nowym terenie wydzielono II kwatery grzebalną oraz pozostawiono też rezerwowe miejsce pod przyszłe pochówki (III kwatery), które zaczęto użytkować około 1903 r. Podział cmentarza na trzy kwatery grzebalne w kształcie wydłużonych prostokątów, z dwiema nieutwardzonymi alejkami pozostaje czytelny do dziś. Nekropolia była ogrodzona ceglany murem, a tylko od strony północnej betonowymi płytami mocowanymi do betonowych słupków zwieńczonych profilowanymi betonowymi głowicami.

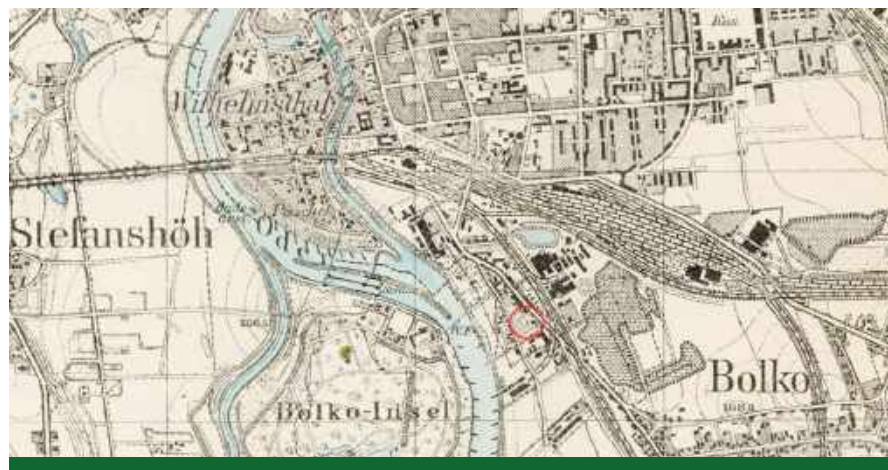
We wschodniej części kirkutu w latach 70. XIX w. wzniesiono budynki domu pogrzebowego, bractwa pogrzebowego oraz mieszkalno-gospodarczy dla dozorczy cmentarza (obecnie zabudowane działki od strony ul. Walecki). Od tej strony znajdowało się także historyczne wejście na cmentarz. Ostatni pochówek członka opolskiej gminy żydowskiej odbył się w 1940 r.

Nekropolia przetrwała II wojnę światową. W latach powojennych opiekę nad cmentarzem przejęła wrocławska gmina żydowska i jeszcze do 1957 r. użytkowano dom mieszkalny dozorczy. Okazjonalnie chowano na cmentarzu zmarłych polskich Żydów. Prawdopodobnie ostatni pochówek po II wojnie odbył się w 1960 r. W kolejnych latach nieużytkowane budynki cmentarne stopniowo ulegały dewastacji. W 1963 r. kirkut oficjalnie zamknięto, a w 1969 r. pozostałości historycznych zabudowań rozebrano. Wówczas teren po budynkach związanych z nekropolią (od strony ul. Walecki) wyłączono z obszaru kirkutu i przeznaczono pod zabudowę, wzniesiono na nim m.in. budynek mieszkalny i warsztat, a nową bramę na nekropolię postawiono od strony ul. Granicznej.

Czy wiesz, że...

Na tej nekropolii żydowskiej pochowano wielu wybitnych opolskich Żydów, m.in. spoczywa tu Żyd, który jako jedyny otrzymał tytuł honorowego obywatela Opola w 1892 r., i był najdłużej sprawującym swą funkcję opolskim rabinem – Adolf Wiener (1812-1895) z małżonką Augustą, spoczywają tu także Friedländerowie członkowie najzamożniejszej żydowskiej rodziny w Opolu, właściciele browaru zamkowego, lokalni darczyńcy, w tym Siegfried Friedländer, który był przewodniczącym rady miejskiej w Opolu. W 1840 roku na cmentarzu pochowano także Margaliot Schnitzer, babkę Eduarda Schnitzera, lekarza i podróżnika, znanego jako *Emin Pasza*.

Stan zachowania

Pochówki zajmują prawie całą powierzchnię cmentarza. Według studium konserwatorskiego kirkut liczył około 800 grobów. Zachowały się macewy w formie kamiennych płaskich pionowych płyt i obelisków, cokoły pod macewy, obudowy grobów oraz stele leżące, przykryte częściowo ziemią i roślinami. Część macew została przewrócona i rozbita. Roślinność i bluszcz bujnie rozwijają się na grobach i stelach, powierzchnie części macew są zwiertzałe lub starte, a napisy nieczytelne.

Groby oraz ich pozostałości, czytelnie rysują się na terenie cmentarza, widoczny jest podział mogilnika na trzy kwatery rozdzielone alejkami. Pochówki ułożone są w rzędach po linii północ-południe, a groby orientowane są w kierunku wschód-zachód. Większość grobów oznaczona jest tylko pionowymi stelami. W części południowej licznie wystąpiły pochówki z obudową, a także z nagrobkami w kształcie bram, symbolizującymi przejście z życia ziemskiego do krainy zmarłych.

Obecnie w obszarze cmentarza zachowało się około 700 całych macew, obelisków oraz ich dużych fragmentów, stojących, pochylonych lub przewróconych i rozbitych, częściowo zagłębionych w ziemię, a także cokołów pod stele i obudów grobów. Macewy datowane są na wiek XIX i początek XX. Najstarsze groby znajdują się w kwaterze I (północnej), najmłodsze (XX w.) w kwaterze III (południowej). Stele wykonane zostały głównie z piaskowca, marmuru, granitu, nieliczne z wapienia i bazaltu. Kilka grobów ma granitowe stele z płyciną, w której znajduje się tablica wykonana z wapienia lub piaskowca. Część nagrobków i macew, wykonana w miękkim, łatwym w obróbce kamieniu, ma bogato rzeźbioną, wręcz artystyczną formę. Na stelach, na jednej stronie płyty nagrobnej lub po obu jej stronach, zachowały się inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim, lub też w obu tych językach. Na macewach wraz z inskrypcjami występują równocześnie typowe judaistyczne zdobienia sepulkralne (m.in.: błogosławiące dłonie, dzban z misą, złamane drzewo, złamany kwiat lub świeca, gwiazda Dawida, uskrzydłona klepsydra, wieniec, liść lub liście palmy, kwiat róży).

Otmuchów, gmina Otmuchów, powiat nyski, niem. Ottmachau

N:50°28'35.96" - E:17°10'11.74"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 234/90 z 28.12.1989 r.

Żydzi przybyli do Otmuchowa w 2 poł. XIV w. W tym czasie mieszkali także w Nysie i Paczkowie. Prawdopodobnie nie była to liczna grupa i ograniczała się do kilku rodzin. Tak jak w innych miastach na Śląsku, tak i w Otmuchowie, Żydzi, jako obcy, zajmujący się często handlem obwoźnym, stanowili konkurencję dla lokalnych kupców, rzemieślników i sklepikarzy. Stąd poddawani byli szykanom i urzędowym ograniczeniom. W efekcie, na początku XVI w. władze miejskie wprowadziły przywilej *de non tolerandis Judaeis* na

mocy którego Żydzi nie mogli osiedlać się w mieście. Wówczas Żydzi zostali usunięci z Otmuchowa. Ponownie przybyli do miasta pod koniec XVIII w. Niewielka początkowo grupa starozakonnych, w 1845 r. liczyła już prawie 40 osób (około 1,5% ogółu mieszkańców). W 1850 r. utworzona została samodzielna gmina żydowska w Otmuchowie. Wkrótce wybudowała synagogę (obecnie plac autobusowy przy ul. Mickiewicza) i szkołę elementarną. Budynki te zostały zniszczone podczas „Nocy Kryształowej” w 1938 r.

Zapewne brak perspektyw rozwoju sprawił, że liczba Żydów w mieście malała i w 1885 r. wynosiła już tylko 27. W 1925 r. gmina straciła swoją samodzielność i stała się filią żydowskiej gminy w Nysie. Emigracja żydowska do dużych miast Zachodniej Europy trwała dalej i w 1930 r. zostało w Otmuchowie tylko 10 Żydów.

Otmuchowska nekropolia żydowska została założona poza granicami miasta, przy

drodze do Nieradowic, na początku XIX w., wkrótce po przybyciu Żydów do Otmuchowa. Świadczy o tym najstarszy zachowany nagrobek z 1819 r. postawiony nad grobem Jacoba Schneidera. Kirkut był zapewne użytkowany jeszcze przez dwa pierwsze dziesięciolecia XX wieku. Podczas II wojny światowej i w latach powojennych cmentarz żydowski był niszczone, a kamienne stele grabione.

Stan zachowania

Obecnie na terenie ogrodzonym współczesnym drewnianym parkanem zachowały się relikty nagrobków. Kilkanaście grobów czytelnie rysuje się w obszarze cmentarza, są one ułożone po linii W-E. Fragmenty macew, ich podstaw oraz obmurówek grobów widoczne są na całej jego przestrzeni. Zachowało się około 25 miejsc pochówków, na których stoją lub leżą rozbite macewy i ich fragmenty. Na macewach umieszczone są inskrypcje w języku hebrajskim i niemieckim. W połowie lat 80. XX w. uporządkowano obszar cmentarza, postawiono macewy, wykonano konserwację rozbitych macew, na drzewie powieszono blaszaną tablicę informacyjną.

Czy wiesz, że...

W 2003 r. młodzież polska, izraelska, czeska i niemiecka wykonała wspólnie prace porządkowe kirkutu. W części południowo-zachodniej wybudowano mur ceglany, na którym utworzono lapidarium z kilkunastu fragmentów macew i ustawiono przy nim kamienną tablicę informacyjną o kirkucie z napisem „*MIEJSCE POCHÓWKU LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ Patronat Gimnazjum w Otmuchowie*”. Przed nekropolią żydowską postawiono pamiątkową tablicę kamienną „typu macewa” z napisem w pięciu językach „*Wszędzie jest jeden za drugiego odpowiedzialny*”. W 2018 r. nastąpił na cmentarzu kolejny akt wandalizmu, otmuchowska nekropolia żydowska ponownie została zdewastowana.

Paczków, gmina Paczków, powiat nyski, niem. Patschkau

N:50°28' 11.03" - E:16°59'49.09"

Pierwsi Żydzi zamieszkali w Paczkowie zapewne już w średniowieczu. Jako zaufani doradcy udzielający pożyczek i rzetelni płatnicy podatków cieszyli się oni względami śląskich książąt, którzy wydawali liczne przywileje chroniące ich działalność, (m.in. wydano pozwolenie dla kupców żydowskich handlujących w Paczkowie). W 1452 r. Żydzi stanowili duży odsetek mieszkańców, bo w mieście pojawiła się ulica Żydowska. Pomimo tego, że Paczków w 2 poł. XV w. jako miasto graniczne, stał się ważnym ośrodkiem handlowym i rzemieślniczym, to jednak Żydzi jako innowiercy, będący silną konkurencją ekonomiczną spotykali się z szykanami ze

strony pozostałych mieszkańców Paczkowa. Rosnąca rywalizacja i wzajemne oskarżanie skutkowało tym, że w kolejnych wiekach starozakonni zostali wypędzeni z miasta. Już pod koniec XV w. dochodziło do pierwszych prób usunięcia Żydów z miasta. Wówczas to władze Paczkowa uzyskały od króla Czech Władysława przywilej *de non tolerandis Judaeis*. na mocy którego Żydzi nie mogli osiedlać się w mieście. Jednak, margrabia Jerzy Hohenzollern, bojąc się utraty korzyści ekonomicznych, pozwolił na dalszy pobyt Żydów w miastach swojego księstwa opolsko-raciborskiego, w tym także w Paczkowie. Gdy w 1526 r. Śląsk przeszedł pod panowanie

Habsburgów, również i śląscy Żydzi znaleźli się pod jurysdykcją cesarstwa. Dlatego zgodnie z nakazami edyktu cesarskiego z 1559 r. z Paczkowa usunięto wszystkich wyznawców judaizmu. Dopiero na początku XIX wieku Żydzi mogli się ponownie osiedlać w Paczkowie i okolicy. Dobra sytuacja ekonomiczna i gospodarcza miasta, coraz bardziej tolerancyjne stanowisko władz pruskich (edykt o równouprawieniu) sprawiły, że w 1841 roku w mieście mieszkało ponad 300 Żydów (ok. 9 % ogółu mieszkańców). Tak duża liczba starozakonnych w Paczkowie uzasadniała założenie własnego cmentarza oraz wybudowania bożnicy. Obiekty te zaczęły funkcjonować w 1 poł. XIX wieku. W pierwszych latach XX w. większość paczkowskich Żydów wyemigrowała do miast Europy Zachodniej, w 1910 r. było ich 31. W latach przed II wojną światową XX w. w Paczkowie nie było już Żydów.

Paczkowska nekropolia żydowska została założona w 1 poł. XIX w. poza miastem,

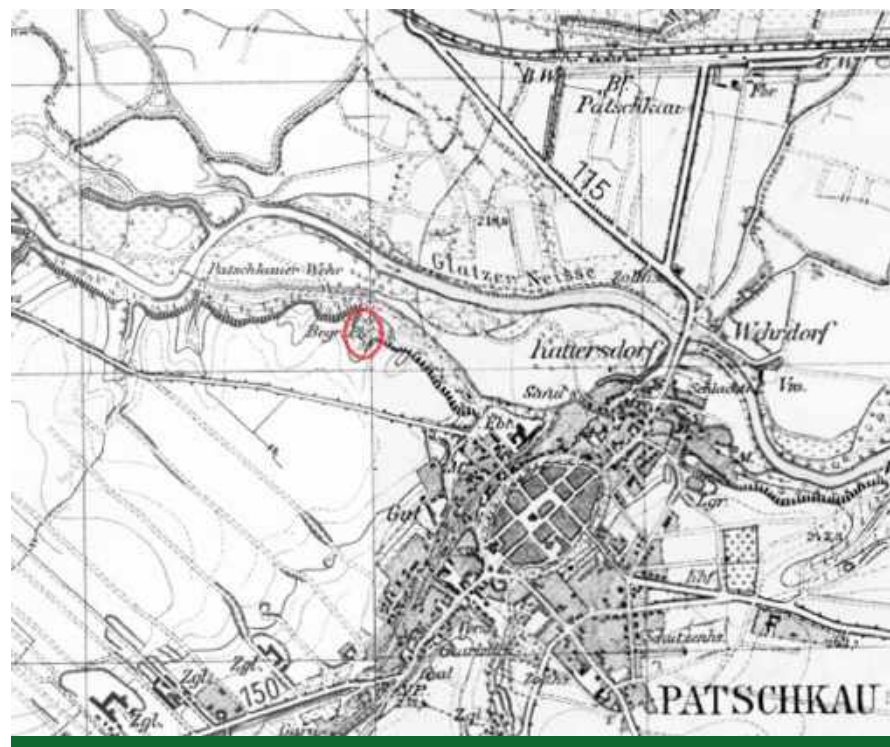
na wysokiej terasie rzeki Nysy Kłodzkiej i jej dopływu Młynówki. Dojście do kirkutu prowadzi obecną ulicą Miraszewskiego od strony centrum miasta, wzdłuż zabytkowych zabudowań wodociągów miejskich, która to ulica przechodzi w leśną ścieżkę spacerową w kierunku zapory zbiornika retencyjnego – Jeziora Paczkowskiego. Do kirkutu można dojść wąską ścieżką w kierunku południowo-zachodnim od dukt spacerowego. Ówczesni Żydzi zakładając kirkut na krawędzi i stoku terasy, przed założeniem cmentarza wyrównali teren tworząc płaszczyznę, na której lokalizowano pierwsze groby. Kolejne wkopywano w stok terasy.

Podczas II wojny światowej kirkut został zdewastowany przez hitlerowców, a dalszych jego zniszczeń dokonano w latach powojennych. Obecnie postępuje naturalna degradacja obszaru cmentarza, teren przerośnięty jest korzeniami drzew i pokryty jest cienką warstwą humusu, liści, gałęzi, porośnięty jest bluszczem i barwinkiem.

Czy wiesz, że...

Zapomniana nekropolia żydowska w Paczkowie szczelnie porośnięta roślinnością wymaga „nowego odkrycia” oraz wykonania pełnej inwentaryzacji i oznaczenia tablicą informacyjną.

Stan zachowania

Cmentarz porośnięty jest kilkudziesięcioletnimi drzewami (klony, jawory) oraz kilkoma około 150 – 200 letnimi dębami, być może związanymi z jego założeniem. Kolejne trzy leciwe dęby rosną przy betonowym dukcie spacerowym, który zapewne w XIX i XX wieku był drogą prowadzącą z miasta do kirkutu. Drzewa te winny być objęte ochroną jako pomniki przyrody. Cmentarz jest zdewastowany. Zniszczone groby i porozbijane macewy leżą w ziemi wśród roślinności. Kilkadziesiąt kamiennych i ceglanych elementów sepulkralnych rozrzuconych jest na całej przestrzeni kirkutu i stoku terasy. Doliczono się około 40 pochówków, w tym około 30 reliktywów grobów tumbowych, zbudowanych z płyt kamiennych i z cegieł oraz nasypów grobowych. Kilka pochówków jest zapadniętych, być może wcześniej rozkopanych, a do komór grobowych wrzucone są kawałki macew i obudów. Pierwotnie na cmentarzu mogło być około 50 pochówków. Groby ułożone były w rzędach generalnie po linii wschód-zachód. Na kamiennych reliktywach stel czytelne są napisy w języku hebrajskim i niemieckim. W północno-wschodniej części kirkutu, po wschodniej stronie dróżki prowadzącej od duktu spacerowego, widoczne są pozostałości ceglano-kamiennego fundamentu, być może budynku domu przedpogrzebowego lub mykwy oraz resztki pierwotnego ogrodzenia. obecnie teren porośnięty jest roślinnością.

Pokój, gmina Pokój, powiat namysłowski, niem. Carlsruhe

N:50°54'39.08" - E:17°50'28.31"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 227/89 z 04.12.1989 r.

Kiedy w 2 poł. XVIII w. Pokój znalazł się pod panowaniem Królestwa Prus, we wsi pojawili się Żydzi. Była to zapewne niewielka grupa kilku rodzin. Jak pisze Jacek Schmidt w monografii miejscowości, zbiegło się to w czasie kiedy właściciel Pokoju i okolic, książę oleśnicki Karol Wirtemberski, postanowił uczynić z wioski swoją letnią siedzibę (1748 r.). Nadał jej nazwę Carlsruhe. Ta „oaza spokoju Karola” intensywnie rozwijała się nie tylko pod względem artystycznym i oświatowym, ale także ekonomicznym i gospodarczym. Po

Karolu tradycje rodzinnego mecenatu kontynuowali kolejni właściciele Pokoju i w 1847 roku utworzono we wsi popularne uzdrowsko. Otwarcie w 1889 r. połączenia kolejowego z Opola do Namysłowa przez Pokój, umożliwiło dalszy rozwój gospodarczy wioski. Tak dobra sytuacja ekonomiczna przyczyniła się do intensywnego napływu Żydów. W 1845 r. w Pokoju mieszkało już prawie 100 wyznawców judaizmu, a w 1871 r. około 140 (około 6% ogółu mieszkańców). Zapewne jeszcze pod koniec XVIII w., albo na początku XIX

wieku Żydzi mieszkający w Pokoju i okolicach utworzyli własny kirkut. Wraz ze zwiększającą się liczbą wyznawców judaizmu powstała samodzielna gmina żydowska, która w 1861 roku utworzyła szkołę elementarną, a w 1864 r. wybudowała synagogę i dom dla rabina (obecnie plac przy zbiegu ulic Sienkiewicza i 1 Maja). Żydzi nie osiedlali się tylko w Pokoju, ale także w okolicznych miejscowościach. W 1863 r. w Domaradzu mieszkało 21 Żydów, w Fałkowicach 14, Domaradzkiej Kuźni 4, Dąbrówce Dolnej 13, Krogulnej 7. Trudnili się oni głównie handlem, karczmarstwem i kramarstwem oraz drobnym rzemiosłem.

Nieznana jest dokładna data założenia nekropolii żydowskiej w Pokoju. Nie wiadomo czy był to 1780 r. czy rok 1870. Wydaje się jednak, że istniała ona już w 1 ćwierci XIX w., kiedy to osadnicy pochodzenia żydowskiego zaczęli liczniej przybywać do Pokoju. Zapewne wcześniej Żydzi z Pokoju grzebali swoich

zmarłych na kirkucie w pobliskiej wsi Miejsce. Cmentarz żydowski w Pokoju został założony poza ówczesnymi granicami wsi, pod lasem (obecnie ul. Kolejowa). Kirkut jest jedynym śladem po istniejącej w Pokoju licznej i zasymilowanej z mieszkańcami gminie żydowskiej. Wkrótce po utworzeniu cmentarza, gmina żydowska wybudowała przy wejściu dom przedpogrzebowy. Kirkut użytkowany był do lat 30. XX w., kiedy to w związku z nasilającymi się represjami Żydzi stopniowo opuszczali Pokój. Po wydarzeniach „Nocy Kryształowej” w 1938 r., gdy m.in. spalono synagogę i zdewastowano kirkut, ostatni wyznawcy judaizmu zostali wywiezieni ze wsi przez Niemców. Po II wojnie światowej dom przedpogrzebowy został rozebrany, a wiele nagrobków zostało zniszczonych i rozgrabionych. Cmentarz został zamknięty w 1969 roku. Według przeprowadzonej inwentaryzacji, pod koniec lat 80. XX w., istniało jeszcze 128 macew.

Czy wiesz, że...

W latach 2005–2010 dzięki staraniom p. Gerharda i p. Irmgardy Hylli oraz p. Manfreda Rossy na cmentarzu przeprowadzono prace porządkowe i restauracyjne. W oparciu o inskrypcje w języku niemieckim został wykonany częściowy spis nagrobków. Czytelne inskrypcje zachowały się na około 40 nagrobkach. Najstarsza zidentyfikowana macewa upamiętnia Berthę Waldheim, zmarłą 26 grudnia 1872 r., a najmłodsza Heinricha Barnsteina zmarłego 9 listopada 1938 r.

Stan zachowania

Nekropolia ogrodzona jest współczesnym drewnianym płotem, z wejściem przez drewnianą dwuczęściową bramę, stojącą pomiędzy ceglany otynkowanymi słupami. Na cmentarzu rośnie starodrzew, m.in. trzy leciwe dęby. Groby czytelnie rysują się w obszarze kirkutu, widoczny jest układ mogilnika. Groby ułożone po linii północ-południe, grupują się w kilku rzędach w jego środkowej i północnej części. W granicach cmentarza stoi około 80 całych i dużych fragmentów macew i obelisków oraz grobów z cokołami pod macewy. Na stelach wykonanych z piaskowca i wapienia zachowały się inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim (na kilku po obu stronach), a na kilku ryte litery pomalowane zostały na kolor złoty lub czarny, oraz typowe zdobienia w postaci sepulkralnych symboli żydowskich, m.in.: złamane drzewo i kwiat oraz gwiazda Dawida. Wiele macew oraz fragmentów leży przy grobach lub oparte są o pnie drzew. Kirkut mógł liczyć około 150 pochówków.

Przy wejściu została postawiona płyta granitowa, przytwierdzona do eratyka, upamiętniająca kirkut. Na płycie wyryta jest „Gwiazda Dawida” oraz napis „CMENTARZ ŻYDOWSKI W POKOJU ROK ZAŁOŻENIA 1780”.

Praszka, gmina Praszka, powiat oleski, pol. Praszka

N:51°3'2.08" - E:18°26'49.83"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr A/500/89 z dnia 21.11.1989 r.

Pierwsi wyznawcy judaizmu pojawili się w Praszce zapewne już w końcu XVII w., a w mieście mieszkali na pewno w 2 poł. XVIII wieku. Według informacji archiwalnej pojawili się oni dzięki ówczesnemu właścicielowi Praszki Wojciechowi Mączyńskiemu, który ich sprowadził i oczekiwał z ich obecności korzyści ekonomicznych. Pod koniec XVIII w. starozakonni stanowili już liczną społeczność, ponad 20 % ogółu mieszkańców, a na początku XIX w. ich liczba przekroczyła 900 osób (ponad 50% mieszkańców miasta). Praszka,

położona na szlaku handlowym z Wielunia do Opola, stwarzała dogodne warunki do egzystencji. Żydzi chętnie tu przybywali także ze względu na przygraniczne położenie Praszki, które dawało okazję do dochodowego handlu z Niemcami. W 1921 r. mieszkało w mieście ok. 1660 Żydów. Ponieważ społeczność żydowska w Praszce była bardzo liczna, w 1 ćwierci XIX w. utworzona została samodzielna gmina żydowska (dotąd Żydzi praskowscy podlegali kahałowi w Działoszynie). W 1823 roku założono cmentarz żydowski,

a w miejsce drewnianej synagogi wybudowano murowaną. Gmina żydowska uczestniczyła w codziennym życiu miasta oraz organizowała życie religijne swoim wyznawcom. Pod koniec XIX w. w mieście, oprócz synagogi i kirkutu z domem przedpogrzebowym, istniały: dom rabina, mykwa, rzeźnia rytualna, przytułek dla starców, żydowska szkoła elementarna, gdzie oprócz podstaw religii możeszowej uczono języka hebrajskiego oraz żydowskie biblioteki. W latach po I wojnie światowej położenie mieszkańców Praszki, w tym Żydów, było coraz trudniejsze. Wszyscy zmagali się z problemami związanymi z trudną sytuacją polityczno-gospodarczą, spowodowaną napiętymi relacjami na linii Polska – Niemcy. Zaostrzające się nastroje antyżydowskie w mieście oraz wprowadzenie w latach 30. XX w. przez Niemców bojkotu ekonomicznego Polski, uniemożliwiło

Żydom prowadzenie normalnego handlu granicznego. Z tego powodu wielu Żydów zdecydowało się na emigrację do większych miast, m.in. Częstochowy, Łodzi, a także do Palestyny i Stanów Zjednoczonych.

Cmentarz założono około 1823 r., otoczono murowanym ogrodzeniem i wkrótce wybudowano na nim dom przedpogrzebowy. Praskowska nekropolia żydowska była niszczone przez niemieckich nazistów podczas II wojny światowej. Zburzono wówczas dom przedpogrzebowy i ogrodzenie, a płyty nagrobne i kamienie obudów używali do utwardzania ulic. W latach powojennych, do lat 60. XX w., dewastacja kirkutu trwała nadal. Zachowane płyty nagrobne złożone wśród drzew dają nadzieję, że w przyszłości, po odczytaniu inskrypcji, będzie możliwe dopisanie historii praskowskich Żydów.

Czy wiesz, że...

W południowej części kirkutu, przy ogrodzeniu z Kalwarią Praszkową, zlokalizowana jest pamiątkowa kamienna płyta. Na płycie wyryto Gwiazdę Dawida, a pod nią napis: „MOGIŁA ZBIOROWA OFIAR TERRORU HITLEROWSKIEGO ŻYDÓW PRASZKOWSKICH WYMORDOWANYCH W Sierpniu 1942 r. W CZASIE LIKWIDACJI GETTA W PRASZCE CZEŚĆ ICH PAMIĘCI PRASZKA 1993”. Jest to upamiętnienie rozstrzelania grupy Żydów z getta w Praszce.

Stan zachowania

Praszowska nekropolia żydowska zlokalizowana jest u zbiegu dzisiejszych ulic Kościuszki, Kardynała Wyszyńskiego i Obrońców Pokoju, na północnym stoku rozległego wyniesienia zwanego Wzgórzem Brunatnym, będącym terasą rzeki Proсны. Wejście na obszar nekropolii prowadzi od ulicy Kardynała Wyszyńskiego, za kapliczką Maryjną. Jest to dwuczęściowa metalowa brama w kształcie macewy. Nad nią, w półkolistym zakończeniu widnieje napis: „CMENTARZ ŻYDOWSKI KIRKUT”. Oba skrzydła bramy mają także kształt macew półkolistie zakończonych. W środku ich wysokości umieszczone są Gwiazdy Dawida wykonane w technice metaloplastyki. Obecnie jego pierwotne rozplanowanie jest nieczytelne, gdyż nekropolia jest zdewastowana i szczerlnie porośnięta roślinnością. W 2 poł. XX w. kilkaset kamiennych macew (ponad 350) zostało zdemontowanych z pierwotnych miejsc posadowienia i złożonych wśród drzew. To zapewne uratowało je przed kradzieżą i zniszczeniem lub wtórnym wykorzystaniem. Obecnie leżą one pokryte mchem, zgromadzone w czterech kilkudziesięciosztukowych skupiskach. Wiele z nich jest uszkodzonych, mają zniszczone inskrypcje i skorodowaną powierzchnię. W części zachodniej kirkutu znajduje się ok. 20 murowanych zniszczonych komór grobowych, z których kilka mogło mieć formę oheli. Wiele fragmentów macew, obudów grobowych i cokołów pod macewy rozrzuconych jest po całej powierzchni kirkutu, często pod warstwą trawy i liści. Widoczne relikty pochówków orientowane są po linii wschód-zachód, ale ponieważ groby porośnięte są roślinnością, ich ilość jest trudna do ustalenia. Na zachowanych macewach widoczne są typowe zdobienia (m.in.: korona z lwami, dłonie w geście błogosławieństwa, kwiat róży, złamana świeca) oraz inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim.

Prudnik, gmina Prudnik, powiat prudnicki, ul. Kolejowa (nowy cmentarz), niem. Neustadt

N:50°19'43.28" - E:17°34'29.76"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 21/77 z 31.03.1977 r.

Pierwsi Żydzi pojawili się w Prudniku, tak jak w innych miastach Śląska, zapewne już w średniowieczu. Pierwsze informacje o ich obecności w mieście pochodzą z połowy XIV wieku. Jednak ich życie w mieście i okolicach musiało być trudne, a antagonizmy między nimi a innymi mieszkańcami Prudnika tak duże, że już na początku XV w. władze Prudnika otrzymały od króla Czech Władysława przywilej *de non tolerandis Judaeis*, na mocy którego Żydzi nie mogli osiedlać się w mieście. Gdy w 1526 r. Śląsk przeszedł pod pa-

nowanie cesarzy niemieckich, w Prudniku ponownie zaczęli osiedlać się wyznawcy judaizmu. Ich obecność w mieście trwała jednak tylko niecałe pół wieku, bo w 1570 r. musieli ponownie opuścić miasto i przenieśli się do Białej. Po raz kolejny starozakonni pojawili się w Prudniku w XIX w. po edykcji emancy-pacyjnym. W 1840 r. było ich w mieście około 150 osób (stanowili ponad 2% mieszkańców), a w 1864 r. prawie 180. W 1854 r. prudnicka gmina wyznaniowa uzyskała samodzielność. Żydzi prudniccy byli społecznością zasymilo-

waną ze środowiskiem niemieckim. W 1860 roku założono cmentarz (obecnie ul. Kolejowa), a w 1877 r. poświęcono synagogę (obecnie skwer przy zbiegu ul. Klasztornej i Kościuszki). Ówczesni Żydzi prudniccy zaliczali się do ekonomicznej elity miasta, byli to finansjści, fabrykanci, kupcy. Wśród nich wymienić należy m.in. Samuela Fränkla właściciela fabryki tekstylnej, przemysłowców Maxa Pinkusa, Abrahama Fränkla, Emanuela Fränkla. Wielu zamożnych Żydów prudnickich niezwykle zasłużonych dla miasta i jego społeczności, prowadziło działalność dobroczynną na rzecz miasta, m.in. fundując budowę szpitala i szkoły, park miejski, czy też dofinansowując organizacje i stowarzyszenia miejskie, a także fundując stypendia dla zdolnych i biednych uczniów prudnickiego gimnazjum, bez względu na ich wyznanie. Druga połowa lat trzydziestych XX wieku przyniosła koniec okresu świetności prudnickich Żydów.

Podczas nocy kryształowej w 1938 r. została spalona synagoga, a prudniccy fabrykanci i kupcy, zostali zmuszeni do oddania majątków w ręce niemieckich nazistów i emigracji. Wraz z nimi na Zachód wyjechała większość prudnickich Żydów.

Cmentarz przy ul. Kolejowej jest drugą nekropolią żydowską w Prudniku. Pierwszy, tzw. stary cmentarz, prudniccy żydzi otworzyli na Górze Piaskowej (obecnie ul. Wiejska). Funkcjonował on tylko do 1570 r. Dopiero w 1859 r. odrodzona gmina żydowska nabyła działkę przy ul. Kolejowej (Bahnhofstrasse) i rok później założyła na niej kirkut. Nowa nekropolia żydowska użytkowana była do II wojny światowej i w prawie nienaruszonym stanie przetrwała wojnę. Dopiero w latach powojennych doszło do licznych aktów wandalizmu i kradzieży części macew.

Czy wiesz, że...

Wkrótce po założeniu kirkutu w jego granicach od strony ulicy, powstał dom przedpogrzebowy, w którym od 1990 r. mieści się kaplica Kościoła Zielonoświątkowego. Od północy do dawnego domu przedpogrzebowego, dostawiony jest współczesny budynek mieszkalny.

W zachodniej części kirkutu znajduje się kwatery i kamienna tablica na granitowym postumencie, poświęcona pamięci kilkudziesięciu więźniów obozu koncentracyjnego w Auschwitz-Birkenau, m.in. Żydów, którzy zginęli w Prudniku podczas tzw. marszu śmierci po ewakuacji obozu w styczniu 1945 r.

Stan zachowania

Wejście na teren cmentarza znajduje się przy ul. Kolejowej, przy dawnym domu przedpogrzebowym. Układ cmentarza jest czytelny: był on zapewne pierwotnie podzielony na podłużne kwatery po linii NS, a pochówki ułożone po linii WE. Obecnie wiele stel jest poprzecanych i porozbijanych, a grobowce zniszczone. Na cmentarzu zachowało się ponad 100 nagrobków pojedynczych oraz grobowców rodzinnych. Mają one formę typową dla sztuki sepulkralnej zasymilowanych, postępowych przedstawicieli społeczności żydowskich końca XIX i początku XX wieku. Wystawne grobowce i nagrobki w postaci pionowych stel, kolumn i pomników wykonane są z marmuru, granitu i piaskowca. Widnieją na nich inskrypcje w języku niemieckim, hebrajskim lub dwujęzyczne. Na macewach i nagrobkach widoczne są żydowskie motywy ikonograficzne, m.in.: gwiazda Dawida, złamane drzewo, wieniec, bukiet kwiatów. Na cmentarzu znajdują się grobowce m.in. prudnickich przemysłowców i filantropów Fränkłów i Pinkusów, z najbardziej monumentalnym pomnikiem Samuela Fränkla i jego żony Ernestine.

Skorogoszcz, gmina Lewin Brzeski, powiat brzeski, niem. Schurgast

N:50°45'14,82" - E:17°41'10,99"

Żydzi w Skorogoszczy, podobnie jak w wielu śląskich miastach, pojawili się zapewne w połowie XIX wieku. Nie zachowały się informacje na temat czasu ich przybycia i pobytu w tym małym mieście (do 1945 r. Skorogoszcz miała prawa miejskie). Była to niewielka kilkunastoosobowa grupa ludności wyznania mojżeszowego podległa Gminie Żydowskiej w Lewinie Brzeskim. Nabożeństwa starozakonnych odbywały się zapewne w sali modlitw w wynajmowanych mieszkaniach.

Prawdopodobnie wkrótce po przybyciu Żydów do Skorogoszczy założyli oni cmentarz, który obecnie jest jedynym śladem ich pobytu w miejscowości. Położony on był na

wyniesieniu poza granicami ówczesnego miasteczka, pomiędzy obecnymi ulicami Leśną i Świerkową. Jeszcze w latach 90. XX w. w obszarze kirkutu widoczne były fragmenty kamiennych nagrobków z inskrypcjami w języku hebrajskim. Podczas II wojny światowej Niemcy wybudowali na wyniesieniu w obrębie cmentarza betonowy bunkier, a w latach powojennych mieszkańcy wsi wydobywali tu żwir.

Stan zachowania

Miejsce lokalizacji kirkutu rozciąga się prawdopodobnie między ulicami Leśną i Świerkową. Obecnie historyczne granice cmentarza są zatarte, a obszar tej niewielkiej nekropolii żydowskiej porośnięty jest drzewami i krzewami.

Czy wiesz, że...

Ponieważ obszar dookoła kirkutu przewidziany był pod zabudowę, dnia 6 kwietnia 2009 roku naczelny rabin Polski, Michael Schurdech, osobiście wyznaczył prawdopodobne granice żydowskiej nekropolii w Skorogoszczy.

Strzelce Opolskie, gmina Strzelce Opolskie, powiat strzelecki, niem. Gross Strehlitz

N:50°30'45.5" - E:18°17'16.68"

Pierwsi osadnicy żydowscy pojawili się w Strzelcach Opolskich, tak jak w innych miastach Śląska, zapewne już w średniowieczu. Lecz dopiero edykt o równouprawnieniu wydany przez króla Prus w 1812 r. umożliwił im swobodne osiedlanie się w mieście i okolicach. W 1828 r. było ich już 112, a w kolejnych dziesięcioleciach XIX w. ilość starozakonnych w Strzelcach Opolskich i okolicy szybko wzrastała. W 1871 r. społeczność żydowska liczyła prawie 480 osób, co stanowiło wówczas 12 % mieszkańców Strzelce Opolskich. Rozwój infrastruktury kolejowej i drogowej na linii Wrocław – Bytom przez Strzelce Opolskie przyczynił się do rozwoju ekonomicznego re-

gionu i spowodował jeszcze większy napływ Żydów. W 1880 r. w Strzelcach Opolskich mieszkało ponad 500, a w powiecie strzeleckim ponad 830 wyznawców judaizmu. Około 1845 r. Gmina Żydowska uzyskała samodzielność i wkrótce, w 1850 r., wybudowała synagogę (zniszczona w 1938 r., a w 1964 r. przekształcona na halę sportową przy obecnym pl. Żeromskiego). Od 1870 r. w mieście funkcjonowała także elementarna szkoła żydowska. Gmina wyznaniowa posiadała własną bibliotekę, a w mieście działało wiele organizacji żydowskich, m.in. bractwo pogrzebowe Chewra Kadisza i żydowskie stowarzyszenia, m.in.: kobiet, młodzieżowe,

dobroczynne, sportowe. Obywatele pochodzenia żydowskiego pełnili ważne funkcje we władzach miasta, handlu i lokalnym przemyśle. Jednak kryzys ekonomiczny i społeczny trwający od początku XX w. spowodował, że rozpoczęła się emigracja Żydów na Zachód. Stopniowo liczba ludności żydowskiej w mieście i okolicach malała, w 1939 r. w Strzelcach Opolskich było tylko około 70 Żydów.

Nekropolia żydowska w Strzelcach Opolskich (obecnie ul. Gogolińska) została założona zapewne wkrótce po przybyciu Żydów do miasta. Lecz pierwsza informacja o kirkucie pochodzi z około 1831 r., kiedy to pochowano na nim Żydów z Leśnicy zmarłych na cholere. A wg zachowanej informacji, w 1837 r. na cmentarzu pochowano m.in.: Isai Feldmanna (zm. 2 VII w wieku 5,5 lat), Simona Glücksmana (zm. 12 IX w wieku 53 lat) i Markusa Feld-

manna (zm. 13 IX w wieku 6 lat). Strzelecka nekropolia żydowska usytuowana była poza ówczesnymi granicami miasta, w pobliżu rozwidlenia dróg ze Strzelce do Gogolina i Opola, bezpośrednio przy cmentarzu chrześcijańskim (obecnie katolicki św. Barbary). W obrębie kirkutu znajdował się dom przedpogrzebowy, który pełnił funkcję siedziby bractwa pogrzebowego Chewra Kadisza. Historyczne granice cmentarza są nieznane. Został on zniszczony w czasie II wojny światowej przez Niemców, a w latach 60. XX w. podczas porządkowania obszaru kirkutu pozostałości macew, obmurówek grobów oraz ogrodzenia zostały usunięte, a cmentarz zamknięty. Należy domniemywać, że zamknięcie cmentarza żydowskiego nie zostało poprzedzone ekshumacjami szczątków oraz inwentaryzacją kamiennych relikwów.

Czy wiesz, że...

W kwietniu 2009 r. podczas prac ziemnych prowadzonych przez Zakład Zieleni Miejskiej odkryto pozostałości płyt nagrobnych oraz fragmenty nagrobków. Znaleździł to zidentyfikował p. Romuald Kubik, redaktor lokalnego dziennika „Strzelec Opolski” jako relikty pochodzące z żydowskich pochówków. Znalaziono wówczas dwie macewy. Brak informacji o ich dalszym losie.

Wołczyn, gmina Wołczyn, powiat kluczborski, niem. Konstadt

N:51°1'21.97" - E:18°3'50.51"

Forma ochrony:

Wpis do rejestru zabytków woj. opolskiego: nr 228/89 z 04.12.1989 r.

Historia Żydów w Wołczynie rozpoczyna się w 2 poł. XVIII w. W 1787 r. w mieście mieszkało 87 wyznawców judaizmu, a w kolejnych dziesięcioleciach ich ilość systematycznie zwiększała się, w latach 60. XIX wieku osiągnęła liczbę 216 osób. Żydzi stanowili wówczas kilkunastoprocentowy odsetek mieszkańców miasta. Jeszcze na początku lat 30. XX w. było ich około 80 - 2,2 % ogółu. Ponieważ w XIX w. w wołczyńskiej gminie żydowskiej zwiększała się ilość wyznawców, rozpoczęła ona starania o własny cmentarz

i synagogę. Kirkut utworzono w 1833 r., a na jego terenie wybudowano dom przedpogrzebowy. W 1853 r. w mieście wybudowano synagogę (obecnie ul. Kościelna), a w 1875 r. powstała szkoła żydowska. Wołczyńska gmina żydowska zaczęła tracić na znaczeniu na przełomie wieków XIX i XX. Wówczas wielu Żydów wyemigrowało do większych miast na Zachód. Ostatni znany pochówek na kirkucie wołczyńskim odbył się w 1913 r. Zapewne od tego czasu nekropolia zaczęła odchodzić w zapomnienie. Emigracja mieszkańców

pochodzenia żydowskiego od początku XX wieku, coraz częstsze ekscesy antysemitki w Wołczynie w latach 30-tych XX w., łącznie z „nocą kryształową”, i dewastacja dokonana podczas II wojny światowej, doprowadziły do dużej degradacji tej nekropolii. Wtedy to zniszczono pierwotne ogrodzenie oraz dom przedpogrzebowy, a także część grobów. W 1942 r. zarejestrowano w mieście tylko 7 osób pochodzenia żydowskiego. Do dalszych zniszczeń kirkutu doszło w latach powojennych, kiedy to kamienne macewy traktowane były jako materiał budowlany.

Wołczyńską nekropolię żydowską założono w 1833 r. poza miastem, około 1,5 km na północ od miasta, na rozległym wyniesieniu nad doliną Wołczyńskiego Strumienia, przy drodze prowadzącej do Byczyny, na granicy Wołczyna (niem. Konstadt) i wsi Brzezinki (niem. Bürgsdorf). Kirkut pierwotnie otoczony

był parkanem wykonanym z pręseł (metalowych lub drewnianych) przytwierdzonych do ceglanych słupów, z wejściem od strony północnej (znaleziono pozostałości starego ogrodzenia).

Czy wiesz, że...

W maju i czerwcu 2008 r., przed odsłonięciem płyty upamiętniającej wołczyńskich Żydów, młodzież z Publicznego Gimnazjum w Wołczynie przeprowadziła prace porządkowe nekropolii. Obecnie obiekt wymaga oznaczenia tablicą informacyjną oraz fachowej inwentaryzacji.

Stan zachowania

Kirkut położony był wśród pól, poza terenem miasta. Obecnie widoczny jest jako obwiedziona parkanem kępa starych drzew. Pierwsze powojenne ogrodzenie powstało w latach 70 – 80. XX w. Zbudowane ono było z płyt - ażurowych betonowych przęseł, łączonych betonowymi słupkami, i z metalowej bramy i furtki. Natomiast istniejące obecnie ogrodzenie zostało postawione w 2004 r. Jest to dookólny ceglany niski murek z ceglanymi słupami łączonymi metalowymi przęsłami. Przebudowano także bramę wejściową, na obu jej skrzydłach umieszczono metaloplastyczne wizerunki menory.

Pochówki zgrupowane są w części zachodniej kirkutu, natomiast w części wschodniej zapewne stał dom przedpogrzebowy. Groby i macewy toną wśród roślinności, a porośnięte szczelnie bluszczem, barwinkiem, trawą i paprociami, tworzą malowniczy roślinny dywan. Na kirkucie może być około 100 pochówków ułożonych w kilku rzędach po linii NE-SW. Zachowało się, w całości lub w dużych fragmentach, około 40 stojących i przewróconych macew. Większość steli wykonano z piaskowca, nieliczne z granitu i marmuru. Epigrafika nagrobna przywołuje pamięć o licznej społeczności żydowskiej zamieszkującej Wołczyn i okolice na przełomie XIX i XX w. Na macewach, na jednej lub na obu stronach, zachowały się inskrypcje w językach hebrajskim i niemieckim, a na ozdobnie zwieńczonych stelach napisom towarzyszą symbole sepulkralne charakterystyczne dla judaizmu, m.in.: gwiazda Dawida, bukiet kwiatów, słońce, złamane drzewo, wieniec. Wśród roślinności cmentarnej widoczne są liczne, rozrzucone fragmenty zniszczonych macew, obudów grobów i cokołów macew. Część grobów zapadła się. Obszar cmentarza porasta kilkadziesiąt drzew (około 50-100-letnich): lip, grabów, kasztanowców, robinii oraz krzewy lilaków i czerech.

Na wprost obecnego wejścia na cmentarz stoi płyta granitowa upamiętniająca kirkut. Pomnik ten, odsłonięty 1 grudnia 2018 r., ma kształt macewy z napisami w językach polskim i niemieckim: *Szalom – Pokój – Frieden. Pamięci tutaj spoczywającym, żydowskim mieszkańcom Wołczyna, okolic i tych, którym wzbroniono miejsca spoczynku.*

Fotografia archiwalna [skan za:] Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 209

Brzeg, gmina Brzeg, powiat brzeski (stary kirkut), niem. Brieg

N:50°51'42.44" - E:17°28'14.81"

(przybliżone miejsce znalezienia macewy)

Żydzi w Brzegu mieszkali już w średniowieczu, gdzie, wg źródeł archiwalnych, w 1324 roku byli prześladowani za uprawianie lichwy. W mieście mieszkali do 1582 r., kiedy to zostali wypędzeni. Ponownie powrócili dopiero w 2 poł. XVIII w.

Istniejący kirkut przy ul. Ks. K. Makarskiego zapewne nie jest pierwszą nekropolią żydowską w mieście. Informacja archiwalna o odkryciu nagrobka z datą „01.09.1348” pozwala domniemywać, że w Brzegu istniał cmentarz oraz gmina żydowska już w połowie XIV w. Dziś nie znamy jednak ani historii kirkutu, ani jego lokalizacji.

Pierwszą informację o znalezionej kamiennej macewie podał w 1923 r. Max Hellmich w swojej pracy o krzyżach pokutnych. Wg inskrypcji na macewie była ona nad grobem „...syna Mojżesza, który zmarł 8 tiszri 5109, tj. 1 września 1348 roku...”. Tenże autor zamieszcza jej fotografię w regionalnych periodykach. Wg archiwaliów ta płyta nagrobna miała być użyta do budowy kamiennego stołu sędziowskiego, a później wbudowano ją w ścianę jednego z budynków na brzeskim rynku (być może chodzi o dom przy Rynku 41). Informacja o tej macewie jest jedynym świadectwem istnienia kirkutu w średniowiecznym Brzegu.

Prudnik, gmina Prudnik, powiat prudnicki (stary cmentarz), niem. Neustadt

N:50°19'15.83" - E:17°35'22.76"

(przybliżone miejsce lokalizacji kirkutu)

Pierwsi Żydzi pojawili się w Prudniku, tak jak w innych miastach Śląska, zapewne już w średniowieczu. Informacje o ich obecności w mieście pochodzą z połowy XIV w. oraz z początku XV w. Trudnili się oni głównie handlem i rzemiosłem. Jednak konkurencja ekonomiczna powodowała niezadowolenie i nienawiść innych mieszkańców Prudnika do Żydów, co przyczyniło się do licznych pogromów wyznawców judaizmu od początku XV w. Wkrótce władze Prudnika otrzymały od króla Czech Władysława przywilej de non tolerandis Judaeis, na mocy którego Żydzi nie mogli osiedlać się w mieście. Gdy w 1526 roku, Śląsk przeszedł pod panowanie cesarzy niemieckich, również i prudniccy Żydzi znaleźli się pod jurysdykcją cesarstwa. Ponownie mogli się osiedlać w mieście. Według urbarza zamkowego Prudnika w 1534 r. w mieście

mieszkało 25 Żydów i ich ilość zwiększała się. W 1540 r. wybudowano synagogę i założono szkołę. Jednak w 1562 r. sejmik księstwa opolsko-raciborskiego przyjął uchwałę zobowiązującą Żydów do sprzedania swoich domów, spłacenia długów i opuszczenia granic księstwa w ciągu roku. Na tej podstawie w 1564 r. nakazano Żydom opuszczenie Prudnika, ale Krzysztof Prószkowski dzierżawca ziemi prudnickiej pozwolił im zostać w mieście do 1570 r.

Ze źródeł archiwalnych wynika, że pierwszy kirkut w Prudniku mógł być założony w 1541 r., kiedy to prudniccy Żydzi uzyskali od rady miejskiej pozwolenie na urządzenie własnego cmentarza na stoku wzniesienia Góry Piaskowej, w okolicy dzisiejszych ulic Wiejskiej i Podgórnej. Stary cmentarz funkcjonował bardzo krótko.

Literatura podstawowa:

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008;
Bratkowski S., Pod tym samym niebem. Krótka historia Żydów w Polsce i stosunków polsko-żydowskich, Warszawa 2006;
Morawska Ł., Wielokulturowość Śląska: mniejszość żydowska na Górnym Śląsku, [w:] Pisma Humanistyczne, Katowice 2003, t. 5, s. 245-254.
Rosenthal F., Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku, [w:] Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1960, nr 34, s. 3-27;
Walerjański D., Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku [w:] Orbis Interior. Pismo Muzealno-Humanistyczne, Katowice 2005, t. V;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996;
Woronczak J., Woronczak J.P., - opracowanie: J. Woronczak, J.P. Woronczak, Cmentarz żydowski w Białej, Wrocław 2000,teczka ewidencyjna w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Opolu, mps.;
Żerelik R., Żydzi na Śląsku do XVII wieku (zarys problemu), [w:] Skarb średzki 20 lat później, Wrocław 2011, s. 13-19;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/A>

<https://zabytek.pl/pl>

<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml>

1. Biała

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 195;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 106 – 107;
Woronczak J., Cmentarz żydowski w Białej [w:] „Opolski Informator Konserwatorski”, Opole 1985, t. 3, s.202-210;
Woronczak J., Inskrypcje nagrobne z cmentarza żydowskiego w Białej [w:] „Annales Silesiae”, 1989, t. 19, s. 71-73;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. m.in. 17, 47-48, 67-70, 213-258, (213-215 J. Woronczak);
Weigt A., Biały kirkut [w:] Ziemia Prudnicka, rocznik 2001, Prudnik 2001, s.93-97;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/73-biala-woj-opolskie/114-cmentarze>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:
- Karta ewidencyjna cmentarza z 1987 r.,
- Opinia dotycząca wartości zabytkowej cmentarza żydowskich w Opolu, Prudniku i Białej Prudnickiej, sygn. 1740, sygn. 3828/I-VI, mps.;

-teczka decyzji wpisu do rejestru nr 20/77;

- opracowanie: J. Woronczak, J.P. Woronczak, Cmentarz żydowski w Białej, Wrocław 2000,teczka ewidencyjna, mps.;

2. Biskupice

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 110 -111 (jako Byczyna);
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 195;
A. Arczyńska, Żydzi w powiecie kluczborskim „Kluczborski Kurier Samorządowy” 1999, nr 4/107, s.16; nr 6/109, s.20;
Stefańczyk K., Żydzi i ich kirkuty w regionie kluczborskim [w:] Kluczborski Kurier Samorządowy 1993 nr 6/37, s.7-8;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/74-byczyna/114-cmentarze>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza, nr 3/84.

3. Brzeg nowy

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 108 -109;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 195;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 207-210;
Peszko Andrzej, Wieże wiary, rzecz o stosunkach wyznaniowych w Brzegu od II połowy XVIII do końca XIX wieku, Brzeg 2008;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/55-brzeg/114-cmentarze/8421-cmentarz-zydowski-w-brzegu>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza, nr 1,

4. Brzeg stary

Rosenthal F., Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku, [w:] Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1960, nr 34, s. 20;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 108;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 41 - 42, s. 207-210; (tam dalsza literatura);
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/55-brzeg/114-cmentarze/8380-sredniowieczny-cmentarz-zydowski-w-brzegu-historia-jednej-macewy>

5. Dębowa

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 118 – 119 (jako Kędzierzyn-Koźle);
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 195;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 60;
Żabicki R., Z kart znanej i nieznaney historii miasta Koźla, Kędzierzyn-Koźle 2006, s. 54, 57;
Gröger J. Kościoły, klasztory i kaplice miast i dawnej twierdzy Koźle, Kędzierzyn-Koźle 2004, s. 103;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/78-kedzierzyn-kozle/114-cmentarze/15588-cmentarz-zydowski-w-kedzierzynie-kozlu-debowa>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karty ewidencyjne cmentarza z 1984 r. i 2016 r.,

6. Dobrodzień

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 112 – 113;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 132; Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 65, 67, 70, 72, 73, 75, 80, 102, 429-432, i in.;

Osadnik I., Dobrodzień. Monografia miasta 1374–1939 w świetle literatury niemieckiej i polskiej, Dobrodzień 2004, s. 94-95; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/d/56-dobrodzien/114-cmentarze/11426>

-cmentarz-zydowski-w-dobrodzieniu-ul-lubliniecka

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:

- karta cmentarza z 1987 r.,

- teczka wpisu rejestru;

7. Głogówek

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196; Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 114 -115;

Marczewski A., Społeczność żydowska w Głogówku przed 1989 r. [w:] Portret - Rocznik Głogówecki, Głogówek 2010, s. 43-58;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/75-glogowek/114-cmentarze/12930>

-cmentarz-zydowski-w-glogowku-ul-olszynka

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, teczka nr 242/90 oraz Karta cmentarza z 2018 r.,

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/75-glogowek/122-kultura-projekty-spoleczne-i-edukacyjne/20197-ocalic-od-zapomnienia-czyli-o-historii-zydow-w-glogowku>

8. Głubczyce nowy

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 116 - 117;

Maler K., Dzieje Głubczyc w latach 1742-1945 r., Głubczyce 2015, s. 213;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/57-glubczyce/114-cmentarze/13008>

-nowy-cmentarz-zydowski-w-glubczycach-ul-wroclawska

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2018 r.; Archiwum Powiatowego Muzeum Ziemi Głubczyckiej w Głubczycach;

Draguła S., Głubczyce przekażą cmentarz gminie żydowskiej, *nto.pl* 20.10.2012, <http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20121020/POWIAT07/121019411>

Nawara Ł., Skazani sprzątają cmentarz żydowski w Głubczycach, *Radio Opole* 26.03.2011, <http://www.radio.opole.pl/2011/marzec/wiadomosci/skazani-sprzataja-cmentarz-zydowski-w-glubczycach.html>

9. Głubczyce stary

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 117;

Maler K., Dzieje Głubczyc w latach 1742-1945 r., Głubczyce 2015, s. 213;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/57-glubczyce/114-cmentarze/13042>

-stary-cmentarz-zydowski-w-glubczycach-ul-sobieskiego

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2018 r.; Archiwum Powiatowego Muzeum Ziemi Głubczyckiej w Głubczycach;

10. Gogolin

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196; Kalla-Szulc R., Cmentarz żydowski w Gogolinie. Pamięć zaklęta w kamiennych nagrobkach, Krapkowice 2012;

Kalla-Szulc R., 150 lat cmentarza żydowskiego w Gogolinie, [w:] *Kalejdoskop samorządowy Gminy Gogolin za rok 2006*, Gogolin 2006, ss. 61–69;

Knief J. G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien ...*, Breslau 1845;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/58-gogolin/114-cmentarze/13139>

-cmentarz-zydowski-w-gogolinie-ul-wyzwolenia

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 1984 r.,

11. Gorzów Śląski

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 132; Jurczyk L., *Zarys dziejów Gorzowa Śląskiego*, Gorzów Śląski 2006, s. 26-27;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/77-gorzow-slaski/114-cmentarze/13331>

-cmentarz-zydowski-w-gorzowie-slaskim-ul-moniuszki

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/77-gorzow-slaski/99-historia-spoleczności/137324-historia-spoleczności>

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karty ewidencyjne cmentarza z 1988 r. i 2016 r.,

12. Grodków

Cebulka W., *Dzieje kościołów i wyznań w Grodkowie*, Grodków 1999, s. 75,

Cebulka W., *Dzieje Żydów na Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem Grodkowa i okolic od XII do XX wieku*, Grodków 2009, s. 73-74,

Cebulka W., *Grodzkowskie cmentarze i miejsca pochówków*, [w:] *Z dziejów Grodkowa i ziemi grodkowskiej cz. 2*, red. Dawid A., Grodków 2015, s. 257-259,

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/59-grodkow/114-cmentarze/13583>

-cmentarz-zydowski-w-grodkowie-ul-krakowska

http://amzpbig.com/maps/025_TK25/5370_Grottkau_1936.jpg

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2018 r.,

13.Kietrz

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/61-kietrz/114-cmentarze/16015>

-cmentarz-zydowski-w-kietrz-u-okopowa

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/61-kietrz/99-historia-spoleczności/137463-historia-spoleczności>

Księga inwentarzowa Powiatowego Muzeum Ziemi Głubczyckiej, poz. nr 1582 – nr 1586;

Informacja ustna archeologa Wiktorii Stangret, kierownika badań archeologicznych na Rynku w Kietrz;

Dziewulski W. Dzieje Kietrza w zarysie (do roku 1945), (w:) Kwartalnik Opolski, 1961, nr 1;

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2018 r.

14.Kluczbork

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 120-121;

Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 57;

Arczyńska A., Żydzi w powiecie kluczborskim [w:] Kluczborski Kurier

Samorządowy 1999, nr 4/107; nr 6/109;

Cimała B., Kluczbork. Dzieje miasta, Opole 1992;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/79-kluczbork/114-cmentarze/16092>

-cmentarz-zydowski-w-kluczborku-ul-opolska

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2016 r.,

15.Krapkowice

Chrzęszcz J., Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien, Breslau 1932;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196;

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 122;

Walerjański D., Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku, „Orbis Interior.

Pismo Muzealno-Humanistyczne” 2005, t. 5, ss. 31–32.

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/62-krapkowice/114-cmentarze/17484>

-cmentarz-zydowski-w-krapkowicach-ul-kolejowa

<http://www.zamek.krapkowice.pl/historycy/projekt6.html>

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta

cmentarza z 1984 r., http://www.sztetl.org.pl/pl/pwk/?obj_id=1590

16.Krasków

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196;

Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 56-57;

A. Arczyńska, Żydzi w powiecie kluczborskim „Kluczborski Kurier Samorządowy” 1999, nr 4/107, s.16; nr 6/109, s.20;

Stefańczyk K., Żydzi i ich kirkuty w regionie kluczborskim [w:] Kluczborski Kurier

Samorządowy 1993 nr 6/37, s.7-8; tenże, Cmentarz żydowski pod Kluczborkiem [w:]

Wczoraj Dzisiaj Jutro, 1989, nr 2-3, s.19-20;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/80-kraskow/114-cmentarze/17628>

-cmentarz-zydowski-w-kraskowie

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:

- Karta cmentarza z 1985 r.,

- Opracowanie konserwatorskie: cmentarz żydowski w Kraskowie ewidencja rozszerzona, 2008, nr inw. 4807

Kluf M., Willkommen, Szalom i Ta joj [w:] „Nowa Trybuna Opolska” z dnia 30.01.2009;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/80-kraskow/120-aktualności/57350-30012009>

-prace-porzadkowe-na-cmentarzu-w-kraskowie

<https://www.sw.gov.pl/aktualność/zakład-karny-w-kluczborku-opieka-nad-cmentarzem-zydowskim-w-kraskowie>

17.Leśnica

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 123;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196;

Woronczak J., Żydzi w Leśnicy [w:] Osiem wieków Ziemi Leśnickiej (red. A. Lipnicki), Wrocław 2017 (wyd. II), s. 413-436;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/81-lesnica/114-cmentarze/19217-cmentarz-zydowski-w-lesnicy-ul-starostrzelecka>

-zydowski-w-lesnicy-ul-starostrzelecka

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:

- Łabęccy H. i Z., Cmentarz żydowski w Leśnicy województwo opolskie. Studium konserwatorskie rozszerzone, Bytom 1990, mps., nr inw. 3003;

-Karta ewidencyjna cmentarza z 2018;

18.Lewin Brzeski

Banik J., Kochler J., Lewin Brzeski - monografia miasta, Opole, 2005, s. 141;

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów: Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 124 – 125;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/63-lewin-brzeski/114-cmentarze/19227>

-cmentarz-zydowski-w-lewinie-brzeskim-ul-powstancow-slaskich

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2017 r.

19.Miejsce

Kuliński K., Cmentarz żydowski w Miejscu [w:] Wczoraj Dzisiaj Jutro, 1989, nr 4, s.11;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 196;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów: Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 126 – 127;
Wodziński M., Macewy drewniane z Miejsca, [w:] Cmentarz Żydowski. Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce, pod red. J. Woronczaka, t II, Wrocław 1995, s. 39, 41.
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 58-59;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/m/82-miejsce/114-cmentarze/21234-cmentarz-zydowski-w-miejscu>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/m/82-miejsce/99-historia-spolecznosci/137664-historia-spolecznosci>
<http://www.nton.pl/wiadomosci/namyslow/art/4669158,potomkowie-rabina-zjechali-z-calego-swiata-do-miejsca-pod-namyslowem,id,t.html>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta ewidencyjna cmentarza z 1987 r.,

20.Namysłów

Kuliński K., Żydzi w Namysłowie [w:] Wczoraj Dzisiaj Jutro, 1989, nr 1, s.11;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce. Warszawa: 1990, s. 197;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 59;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 128 -129;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/64-namyslow/114-cmentarze/23298-cmentarz-zydowski-w-namyslowie-ul-laczanska>
<http://www.nam.home.pl/zsr/index.php/aktualnosci/267-wizyta-na-cmentarzach-zydowskich-w-namyslowie-i-miejscu>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2016 r.,

21.Niemodlin

Domska J., Niemodlin. Monografia miasta i gminy, Opole 2012;
Domska J., Niemodlin i ziemia niemodlińska od 1224 roku do początków XX wieku, Niemodlin – Opole 1998.
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/83-niemodlin/114-cmentarze/23691-cmentarz-zydowski-w-niemodlinie-ul-bohaterow-powstan-slaskich>
<http://treemagic.org/rademacher/www.verwaltungsgeschichte.de/falkenberg.html>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karty cmentarza z 1986 roku i 2017 roku,

22.Niezdrowice

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 197;
Walerjański D., Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku, „Orbis Interior. Pismo Muzealno-Humanistyczne” 2005, t. 5, s. 29;
Informator monograficzny Ujazd Śląski 1223–1973, Strzelce Opolskie 1973, s. 18, 24;
Morawiec R., Ziemia ujazdowska. Jej dzieje i współczesność, Opole 1997, s. 39.
Żabicki R., Z kart znanej i nieznannej historii miasta Koźla, Kędzierzyn-Koźle 2006, s. 51-52.
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/u/91-ujazd-woj-opolskie/114-cmentarzehttps://sztetl.org.pl/pl/media/87172-cmentarz-w-niezdrowicach>
<http://www.nton.pl/wiadomosci/strzelce-opolskie/art/4145031,gmina-ujazd-oddala-cmentarz-zydom,id,t.html>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 1986 r.,

23.Nysa nowy

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 130-131;
Cebulka W., Dzieje Żydów na Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem Grodkowa i okolic od XII do XX wieku, Grodków 2009, s. 81;
Walerjański D., Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku, [w:] Orbis Interior. Pismo Muzealno-Humanistyczne, Katowice 2005, t. 5, s. 28;
Kęścicka I., Morga M., Miasto Nysa. Szkice monograficzne, Wrocław 1970, s. 35.
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/65-nysa/114-cmentarze/24875-nowy-cmentarz-zydowski-w-nysie-ul-kaczkowskiego>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2018 r.,

24.Nysa stary

Rosenthal F., Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku, [w:] Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1960, nr 34, s. 20-21;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 211-212;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 130;
Cebulka W., Dzieje Żydów na Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem Grodkowa i okolic od XII do XX wieku, Grodków 2009, s. 31-32 (tam dalsza literatura);
Walerjański D., Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku, [w:] Orbis Interior. Pismo Muzealno-Humanistyczne, Katowice 2005, t. 5, s. 28;
Kęścicka I., Morga M., Miasto Nysa. Szkice monograficzne, Wrocław 1970, s. 34.
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/65-nysa/114-cmentarze/24890-stary-cmentarz-zydowski-w-nysie>

25.Olesno

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 134;
Cichoń E., Dedyk M., Olesno Róża wśród kwiatów. Olesno 2008, s. 101-102, 105-106;
Łonak W., Zapomniane miejsce, [w:] „Biuletyn Informacyjny Ochotniczych Hufców Pracy”
marzec 2008, nr 3 (140), s. 23;
Bez Olesna ani Róż. Przewodnik turystyczny po Ziemi Oleskiej, Kraków & Olesno 2011,
s. 20-21, 72-75;
Rosenthal F., Najstarsze osiedla żydowskie na Śląsku, [w:] Biuletyn Żydowskiego
Instytutu Historycznego, 1960, nr 34, s. 8;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/84-olesno/114-cmentarze/25081>
-cmentarz-zydowski-w-olesnie-ul-mlynska-50
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/84-olesno/99-historia-spoleczności/137780-historia-spoleczności>
137780-historia-spoleczności
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:
- karta cmentarza z 1987 r.
- teczka wpisu rejestru;

26.Opole

Łabęcka H., Łabęcki Z., Cmentarz żydowski w Opolu, „Opolski Informator Konserwatorski”
1989, s. 247-259;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 197;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 43-44, 61;
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna,
Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 132-135;
Borkowski M., Opole przełomu wieków XIX/XX, Łódź 2015, s. 32;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/66-opole/114-cmentarze/26226>
-cmentarz-zydowski-w-opolu-ul-graniczna
<http://cmentarze.opole.pl/zydowski-graniczna/>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:
- Łabęcka H., Łabęcki Z., Studium konserwatorskie rozszerzone cmentarza
żydowskiego w Opolu, Opole 1987, sygn. 2876 A-B, mps.
- karta cmentarza z 1984 r.,
- teczka wpisu rejestru nr 223/89;
- opracowanie pt. Cmentarze żydowskie w Opolu, Prudniku, Białej, opinia wartości
zabytkowej, 1976, mps. sygn. 1740;
- Studium miasta Opola, t. VI, mps, s. 431 – 433, sygn. 3113F

27.Otmuchów

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna,
Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 136-137;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 197;
Cebulka W., Dzieje Żydów na Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem Grodkowa
i okolic od XII do XX wieku, Grodków 2009, s. 82;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/85-otmuchow/114-cmentarze/26877>
-cmentarz-zydowski-w-otmuchowie
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 1984 r.

28.Paczków

Cebulka W., Dzieje Żydów na Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem Grodkowa
i okolic od XII do XX wieku, Grodków 2009, s. 33;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/32-paczkow/114-cmentarze/27251>
-cmentarz-zydowski-w-paczkwowie
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/32-paczkow/99-historia-spoleczności/137821-historia-spoleczności>
137821-historia-spoleczności
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2017 r.

29.Pokój

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna,
Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 138;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 197;
Schmidt J., Pokój. Monografia (1748-1945), Pokój 1998;
Rossa M., Cmentarz żydowski w Pokoju [w:] Zeszyty Eichendorffa, Opole 2011, nr 34, s. 49-67;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/86-pokoj/114-cmentarze/28416-cmentarz-zydowski-w-pokoju-ul-kolejowa>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/86-pokoj/99-historia-spoleczności/137866-historia-spoleczności>
-historia-spoleczności
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta ewidencyjna
cmentarza z 1986;

30. Praszka

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 134; Nad górną Prosną. Monografia Praszki, red. T. Krzemiński, Łódź 1999, s. 429-430; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/67-praszka/114-cmentarze/28749-cmentarz-zydowski-w-praszce-ul-wyszynskiego>
<http://radio.opole.pl/100,195480,zydowski-cmentarz-w-praszce-zostal-uporzadkowany>
<http://www.nto.pl/wiadomosci/olesno/a/praszka-pamieta-o-swoich-zydach-zdjecia,11918527/>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/67-praszka/99-historia-spolecznosci/137883-historia-spolecznosci>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/67-praszka/103-handel-przemysl-uslugi/91284-zydowska-aktywnosc-gospodarcza-w-praszce>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu,
- teczka decyzji o wpisie do rejestru zabytków nr A/500/89:
- karta ewidencyjna cmentarza z 1987 r.

31. Prudnik nowy

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 139-141;
Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 197;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 46;
Baron A., Max Pinkus. 1857-1934. Śląski przemysłowiec i mecenas kultury, Opole 2008;
Ojrzyńska M., Życie codzienne Żydów w Prudniku na przełomie XV i XVI wieku [w:] Ziemia Prudnicka Rocznik 2003, s. 32-35;
Chrzęszcz J., Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien, Neustadt 1912;
Rathmann R., Neustadt in Oberschlesien, Berlin 1929;
<https://zabytek.pl/pl/obiekty/nowy-cmentarz-zydowski-2308>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/114-cmentarze/28935-nowy-cmentarz-zydowski-w-prudniku-ul-kolejowa-40>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/99-historia-spolecznosci/137888-historia-spolecznosci>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu:
-karta cmentarza żydowskiego w Prudniku, 1984 r;
-karta Pomnika pamięci narodowej, 1979 r., uzupełnienie 1982 r;
- maszynopis dokumentu p.t. Opinia dotycząca wartości zabytkowej cmentarzy żydowskich w Opolu, Prudniku i Białej Prudnickiej, nr inw. 1740.

32. Prudnik stary

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 139;
Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 46-47 ;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/114-cmentarze/28865-stary-cmentarz-zydowski-w-prudniku-ul-wiejska>
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/87-prudnik/99-historia-spolecznosci/137888-historia-spolecznosci>

33. Skorogoszcz

Zięba D., Żydowski cmentarz [w:] „Echo Skorogoskie” (1994), nr 5, s. 2.
Zięba D., Skorogoszcz — zarys dziejów, Opole 1998.
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/89-skorogoszcz/114-cmentarze/32102-cmentarz-zydowski-w-skorogoszczy-ul-swierczewskiego>
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 2017 r., J. Staśkiewicz, Domki staną obok macew [w:] „Nowa Trybuna Opolska” z dnia 07.04.2009
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/89-skorogoszcz/120-aktualnosci/53955-06042009-rabin-schudrich-wyznaczyl-granice-cmentarza-w-skorogoszczy>

34. Strzelce Opolskie

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa: 1990, s. 198; (autor podaje nieprawidłową lokalizację cmentarza przy ul. Marka Prawego);
Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 142 -143;
Łabęccy H. i Z., Cmentarz Żydowski w Strzelcach Opolskich, Bytom 1990;
Smoleń S., Strzelce Opolskie. Znane i nieznanne, Strzelce Opolskie 1998, s. 78;
Olejnik B., Monografia Gminy Żydowskiej w Strzelcach Opolskich (1750–1945), praca magisterska U Op. Wydział Historyczno-Pedagogiczny, Opole 2005, s. 60;
<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/69-strzelce-opolskie/114-cmentarze/34224-cmentarz-zydowski-w-strzelcach-opolskich-ul-gogolińska> ;
<http://www.strzelceopolski.pl/artukul/zydzi-w-strzelcach> ;
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, teczka studium konserwatorskie i karta cmentarza z 2018 r. (zdjęcia archiwalne dot. cmentarza ewangelickiego przy ul. Marka Prawego).

35. Wołczyn

Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., Śladami Żydów. Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska, Warszawa 2008, s. 144-145;

Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 198;

Wodziński M., Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku, Wrocław 1996, s. 61;

Woronczak J.P., Informacje o początkach cmentarza w żydowskich inskrypcjach nagrobnych, [w:] Annales Silesiae, t. 24, s. 51;

Stefańczyk K., Żydzi i ich kirkuty w regionie kluczborskim [w:] Kluczborski Kurier Samorządowy 1993 nr 6/37, s. 7-8; (jako Brzezinki);

Arczyńska A., Żydzi w powiecie kluczborskim [w:] Kluczborski Kurier Samorządowy 1999, nr 4/107; nr 6/109;

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/33-wolczyn-polska/114-cmentarze/39183>

-cmentarz-zydowski-w-wolczynie-ul-byczynska

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/33-wolczyn-polska/99-historia>

-spolecznosci/138269-historia-spoeczności

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, Karta cmentarza z 1984 r. (jako Brzezinki).

124

zabytkomania

ogólnopolski konkurs filmowy / nid.pl

informacje o konkursie na stronie
www.zabytkomania.pl

na twoje zgłoszenie czekamy
do 31 października 2019 roku

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

niepodległa

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
KULTURALNEGO

EUROPEJSKIE

SETKI BEZPŁATNYCH WYDARZEŃ
ZNAJDZIESZ NA WWW.EDD.NID.PL

DNI POLSKI SPLOT DZIEDZICTWA

7-8 / 14-15.09

SCENARIUSZ FUNDACJI

NARODOWY INSTYTUT
KULTURY I DZIEDZICTWA
ul. Krakowska 130, 00-612 Warszawa

ORGANIZOWANO ZE ZWROTEM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO
W RAMACH PROGRAMU PRÓBNA I WYKONCJOWA NA LATA 2017-2022

niepodlega

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

KOORDYNOWAŁA I NADZOROWAŁA WYKONANIE
OPRACOWAŁA I WYKONAŁA